

Міністерство освіти та науки України
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Економіко-правовий факультет

Кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

**методичні рекомендації
до вивчення навчальної дисципліни**

*Для студентів денного відділення
економіко-правового факультету
Спеціальність: 081 «Право»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)*

Одеса
Фенікс
2021

УДК 340.12(095.8)

Т 30

*Рекомендовано до друку вченою радою
економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(протокол № 2 від 6 вересня 2021 р.)*

Укладачі:

Стрельцова Є.Д. – д.ю.н., доцент, завідувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права;

Борщевський І.В. – к.ю.н., доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права;

Гринь О.Д. – к.ю.н., доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права.

Рецензенти:

Миколенко О.І. – д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративно-го і господарського права;

Чувакова Г.М. – к.ю.н., доцент, доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія».

Теорія держави і права : методичні рекомендації до вивчення навчальної дисципліни : для студентів денного відділення економіко-правового факультету. Спеціальність: 081 «Право». Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський) / Є.Д. Стрельцова, І.В. Борщевський, О.Д. Гринь ; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса : Фенікс, 2021. – 142 с.

ISBN 978-966-928-725-0

УДК 340.12(095.8)

ISBN 978-966-928-725-0

© Є.Д. Стрельцова, І.В. Борщевський,
О.Д. Гринь, 2021

ЗМІСТ

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
2. СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ	11
3. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	15
4. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ, ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ	19
5. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	127
6. ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ	134
7. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	135

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Теорія права і держави є вступним та засадничим предметом в системі юридичних наук, основою їхнього пізнання. Вивчення теорії права і держави в юридичних навчальних закладах ставить за мету засвоєння студентами комплексу загальнотеоретичних знань про державно-правові явища; одержання знань про основні категорії, що відображають особливі властивості права і держави; визначення значення загальнотеоретичних знань для наступної практичної діяльності.

Теорія права і держави є стосовно до галузевих та інших юридичних наук теоретико-методологічною наукою тому, що, не обмежуючись лише пізнанням державно-правових явищ, дана наука розробляє рекомендації, що стосуються перетворення та вдосконалення державно-правових інститутів, які потім беруться за основу галузевими юридичними науками для подальшого їх розвитку в межах цих дисциплін. Цей факт, а також той факт, що основні положення теорії права і держави базуються на знаннях, що одержані з досягнень практичної діяльності, свідчить про те, що теорія права і держави є теоретико-прикладною наукою.

Деякі положення теорії права і держави не є усталеними і мають проблемний характер, бо право і держава знаходяться в постійному розвитку, змінюючи свої форми, сутність та якісну специфіку. Тому предметом теорії права і держави є не тільки вивчення системи загальних закономірностей виникнення й функціонування державно-правових явищ, але і прогнозування їхнього розвитку на основі даних, вироблених в рамках даної дисципліни й інших наук, що мають аналогічний об'єкт дослідження. Слід зазначити, що право та державу вивчають різноманітні науки: філософія, історія, соціологія і інші, однак тільки теорія права і держави є фундаментальною наукою, що узагальнює різноманітні погляди на право і державу, що конструє найважливіші теоретико-пізнавальні моделі та положення про виникнення, існування й розвиток права і держави.

Мета навчальної дисципліни: формування цілісного уявлення про місце та значення держави і права в сучасному суспільстві; поглиблення і систематизація знань про основні поняття теорії держави і права; розширення знань про закономірності, тенденції і основні принципи розвитку державно-правових явищ; розвиток, поглиблення і систематизація уявлень та знань про генезу функціонування окремих правових

інститутів; вироблення цілісного погляду на державно-правову дійсність; формування у кожного студента власного наукового розуміння сучасних державно-правових реалій.

Знання теорії права та держави вкрай необхідне юристам, які практикують, які зобов'язані уміло, професійно тлумачити і застосовувати нормативно-правові акти, юридично правильно кваліфікувати різноманітні життєві обставини, приймати індивідуальні рішення правового характеру і вчиняти юридичні дії в точній відповідності до закону.

Завданнями дисципліни є:

- розвиток і поглиблене засвоєння студентами основних понять концепції теорії права;
- формування чіткого розуміння взаємопов'язаності і взаємозалежності держави та права;
- створення наукових передумов здійснення студентами, а в подальшому юристами-практиками, власного критичного аналізу сучасних державно-правових реалій, що мають місце в Україні;
- виявлення основних проблем теорії права на сучасному етапі її розвитку як науки;
- виявлення значення, ролі та місця методології в науковій і практичній діяльності юриста;
- виявлення місця і значення теорії права в системі юридичних наук, як основи та методологічного базису практичної діяльності і наукових досліджень у різноманітних галузях юриспруденції;
- виявлення взаємозв'язку і взаємодії теорії права з окремими юридичними науками (зокрема, з конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним правом і т. д.);
- формування розуміння відносної істинності сучасних положень теорії права і причин виникнення цієї відносності;
- критичний аналіз окремих найбільш поширених правових концепцій;
- критичний аналіз взаємодії теорії та практики в дійсності на прикладі державно-правової практики України останніх років.

Нормативна дисципліна «Теорія держави і права» вивчається студентами першого курсу денного відділення економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

в першому та другому семестрі. Планом навчального процесу для вивчення курсу цієї дисципліни відведено 270 годин учбових занять. З них на лекції відведено – 84 години, на практичні та семінарські заняття – 56 годин, на самостійну роботу – 130 годин. Формою контролю є залік та іспит. Дисципліна вивчається з застосуванням кредитно-модульної системи (КМС) і складається з чотирьох змістових модулів. Перший змістовий модуль складають теми 1–2, другий – теми 3–7, третій – теми 8–14, четвертий – теми 15–18.

З найбільш важливих тем курсу проводяться семінарські та практичні заняття. На них можуть використовуватись різні форми та методи контролю знань студентів: доповіді, експрес-опитування, доповнення відповіді, вільна дискусія, співбесіда, обговорення рефератних повідомлень, розв'язання казусів, виконання самостійних і контрольних робіт, індивідуальні завдання та інші. Рівень знань, підготовленості, ерудиції, активності студентів на семінарах оцінюється викладачем самостійно.

Завершується вивчення дисципліни «Теорія держави і права» проведнням іспиту. До іспиту допускаються студенти, що відпрацювали всі пропущені заняття, виправили незадовільні оцінки, отримані на семінарських заняттях, набрали мінімальну кількість балів і успішно здали змістовні модулі.

Одним з обов'язкових елементів учбового плану для студентів є підготовка до практичних занять. Для цього студентам необхідно ознайомитися з рекомендованою учбовою, учбово-методичною літературою, нормативно-правовими актами з кожної теми. Виконання завдань по темах курсу є обов'язковою умовою підготовки до практичних занять. При підготовці до практичних занять необхідно:

- ознайомитись з питаннями теми;
- прочитати відповідні питання в підручнику або конспекті;
- ознайомитись з нормативними матеріалами;
- ознайомитись з літературними джерелами, які додаються в плані практичних занять; розв'язати завдання до теми.

Для розв'язання завдань необхідно завести окремий зошит, при необхідності записати тези відповідей на питання практичних занять. Розв'язання завдань має бути чітким, повним, обов'язкова присутність посилання на статті нормативних актів з позначкою, коли і ким він був виданий; має бути особисте тлумачення проблеми на підставі чинного законодавства.

Студентам необхідно постійно проводити моніторинг нових нормативно-правових актів, що приймаються Верховною Радою, Урядом, Президентом України.

Методичні вказівки до семінарських та практичних занять з курсу «Теорія держави і права» призначаються відповідно до освітньо-професійної програми підготовки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є положення відповідно до структури курсу, що складається з 4 змістових модулів та відповідно 18 тем, у яких розглядаються основні теоретичні викладки стосовно виникнення, існування та розвитку держави і права взагалі та держави і права України, зокрема.

Міждисциплінарні зв'язки: «Історія держави і права», «Соціологія», «Політологія», «Історія політичних і правових вчень», галузеві правові науки, тощо.

Програма навчальної дисципліни складається з 4 змістових модулів.

Метою дисципліни є формування цілісного уявлення про місце та значення держави і права в сучасному суспільстві; поглиблення і систематизація знань про основні поняття теорії держави і права; розширення знань про закономірності, тенденції і основні принципи розвитку державно-правових явищ; розвиток, поглиблення і систематизація уявлень та знань про генезу функціонування окремих правових інститутів; вироблення цілісного погляду на державно-правову дійсність; формування у кожного студента власного наукового розуміння сучасних державно-правових реалій..

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних компетентностей:

Інтегральна компетентність: Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі права або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин та принципів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності:

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК9. Здатність працювати в команді.

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК12. Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми.

ЗК13. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку права, його місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

ЗК14. Цінування та повага різноманітності і мультикультурності.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

СК1. Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.

СК2. Знання і розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів.

СК3. Повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи.

СК7. Здатність застосовувати знання завдань, принципів і доктрин національного права, а також змісту правових інститутів, щонайменше з таких галузей права, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, кримінальне і кримінальне процесуальне право.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції.

СК16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

Очікувані результати навчання. В результаті навчання студенти **повинні знати:**

- закономірності та особливості функціонування правових систем і держав, властиві їм типологічні риси, які проявляються на різних етапах розвитку суспільства, культури і цивілізацій;
- фундаментальні поняття і категорії, необхідні для вивчення га-

лузових юридичних дисциплін;

- загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ;
- поняття та ознаки держави, розуміти окремі теорії, що пояснюють її виникнення;
- форму держави та її складові;
- сутність державної влади та структуру державного апарату;
- співвідношення типів і форм держави;
- місце і роль держави в політичній системі суспільства;
- поняття, зміст і принципи правової держави.
- основоположні нормативні акти України;
- систему органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні.

Студенти повинні вміти:

- грамотно орієнтуватися в теоретичних положеннях різних політико-ідеологічних концепцій і державно-правових доктрин;
- давати професійну оцінку сучасним явищам державноправового життя, як в Україні, так і за кордоном;
- застосовувати отримані знання у практичній діяльності по зміцненню законності і правопорядку;
- самостійно вдосконалювати професійну майстерність шляхом безперервного поповнення своїх знань з урахуванням розвитку законодавства, теорії та практики;
- методично грамотно проводити наукові дослідження актуальних проблем на різних етапах розвитку суспільства, культури і цивілізацій;
- працювати з першоджерелами та навчальною літературою;
- розрізняти держави за їхньою формою правління, територіального устрою, політичного режиму;
- застосовувати юридичну термінологію та інструментарій;
- орієнтуватись у реаліях сучасного політико-правового устрою держави;
- застосовувати знання в практичній діяльності;
- визначати те правове регулювання, що його мають отримувати різні суспільні відносини.

Студенти повинні володіти:

- навичками наукового підходу до аналізу й оцінки державно-правових інститутів, юридичних норм;
- навичками самостійної роботи з навчальною та науковою літературою з проблем теорії держави і права.

Здобувач вищої освіти ступеня вищої освіти **бакалавр** зі спеціальності **081 «Право»** повинен продемонструвати такі **результати навчання**:

RH02. Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв’язання.

RH03. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

RH04. Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.

RH07. Складати та узгоджувати план власного дослідження і самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами.

RH14. Належно використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для своєї професійної діяльності.

RH17. Працювати в групі, формуючи власний внесок у виконання завдань групи.

RH18. Виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.

RH19. Демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів і норм фундаментальних галузей права.

RH20. Пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів.

RH21. Застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки.

RH23. Надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 240 годин
(8 кредитів ЄКТС).

2. СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Навчальна нормативна дисципліна «Теорія держави і права» викладається за кредитно-модульною системою організації навчального процесу (КМСОНП).

Ця система запроваджується з метою удосконалення системи контролю якості знань студентів, сприяння формуванню системних та систематичних знань, стабільної самостійної роботи впродовж семестру, підвищення об'єктивності оцінювання знань та адаптації до вимог, визначених Європейською системою залікових кредитів (ECTS).

Оцінювання знань студентів повинно сприяти реалізації низки завдань, зокрема:

- підвищення мотивації студентів до системного навчання впродовж семестру та навчального року, переорієнтація їх цілей з отримання позитивної оцінки на формування системних, стійких знань, умінь та навичок;
- відповідність переліку, форм, та змісту контрольних заходів вимогам КМСОНП;
- відкритість контролю, яка базується на ознайомленні студентів на початку вивчення дисципліни переліком, формами та змістом контрольних завдань, критеріями та порядком їх оцінювання;
- подолання елементів суб'єктивізму при оцінюванні знань, що забезпечується виконанням індивідуальних завдань із застосуванням модульної системи оцінювання, іспиту;
- розширення можливостей для всебічного розкриття здібностей студентів, розвитку їх творчого мислення, та підвищення ефективності навчального процесу.

Ця дисципліна вивчається протягом двох семестрів та складається з чотирьох змістових модулів (ЗМ). Оцінювання знань студентів здійснюється шляхом виконання індивідуальних завдань, що підлягають поточному (модульному ЗМ1, ЗМ2, ЗМ3, ЗМ4), семестровому (СК) та підсумковому (ПК) контролю знань.

Результати контрольних завдань оцінюються за 100-бальною системою.

За результатами оцінювання змістового модуля студентам виставляються бали. Максимальна кількість балів, що може набрати студент за один ЗМ дорівнює 25-ти балам. За чотири змістовні модулі студент

може одержати максимум 100 балів.

Під час викладання матеріалу лекцій лектор може здійснювати контрольні опитування студентів. Максимальна оцінка, яку студент може отримати за ці опитування складає 15 балів, які є складовими підсумкового контролю.

Орієнтовні форми контролю знань на семінарських заняттях та їх оцінка:

- доповідь (виступ на задану тему) – до 5 балів;
- доповнення доповіді – до 3 балів;
- експрес опитування – до 3 балів;
- колоквиум – до 4 балів;
- самостійна робота – до 4 балів;
- домашня робота – до 4 балів;
- есе (короткі відповіді на запитання) – до 3 балів;
- тестування (з набору суджень вибрати вірні) – до 3 балів;
- реферат (змістовна письмова робота на задану тему з аналізом літератури та висновками) – до 3 балів;
- участь в дискусії – до 2 балів;
- підсумкова контрольна робота – до 5 балів.

У випадку відсутності студента на лекції або семінарському занятті він зобов'язаний відпрацювати пропущене заняття через усне опитування в поза аудиторний час (час консультацій викладача) або відпрацювати пропущене заняття шляхом написання реферату на тему, задану викладачем (але не більше половини від загальної кількості лекцій та семінарських занять). Невідпрацьовані заняття вважаються незданими і за них не нараховується оцінка в балах. За 10 днів до початку екзаменаційної літньої сесії викладач припиняє приймати відпрацювання.

Таким чином, за цю дисципліну студент може отримати максимум 100 балів. У підсумку, оцінені за 100-бальною системою знання студента відображаються у заліковій книжці.

Методи навчання. При вивченні курсу застосовуються наступні методи навчання: словесний, наочний та практичний, які передбачають лекції, роботу з нормативними актами, учбовою та спеціальною літературою, індивідуальні бесіди. За характером логіки пізнання застосовуються аналітичний, індуктивний, дедуктивний методи. За рівнем самостійної розумовою діяльності – частково-підсумковий, дослідницький, проблемний.

З найбільш важливих тем курсу проводяться семінарські та практичні заняття. На них можуть використовуватись різні форми та методи навчання і контролю знань студентів: доповіді, експрес-опитування, доповнення відповіді, вільна дискусія, співбесіда, обговорення рефератних повідомлень, розв'язання казусів, виконання самостійних і контрольних робіт, індивідуальні завдання та інші. Рівень знань, підготовленості, ерудиції, активності студентів на семінарах оцінюється викладачем самостійно.

Розподіл балів, які отримують студенти: для заліку

Поточний контроль										Модульний контроль 1	Модульний контроль 2	Сума балів
ЗМ 1	ЗМ 2			ЗМ 3				ЗМ 4		50	50	100
Т 1	Т 3	Т 4	Т 5	Т 8	Т 9	Т 10	Т 11	Т 15	Т 16			
Т 2	Т 6		Т 7	Т 12	Т 13	Т 14	Т 17	Т 18				

Т 1, Т 2 ... Т 18 – теми змістових модулів

Для іспиту

Поточний контроль										Модульний контроль 1	Модульний контроль 2	Підсумковий контроль	Сума балів
ЗМ 1	ЗМ 2			ЗМ 3				ЗМ 4		30	30	40	100
Т 1	Т 3	Т 4	Т 5	Т 8	Т 9	Т 10	Т 11	Т 15	Т 16				
Т 2	Т 6		Т 7	Т 12	Т 13	Т 14	Т 17	Т 18					

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для іспиту
90–100	A	відмінно
85–89	B	добре
75–84	C	
70–74	D	
60–69	E	задовільно
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

3. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	денна форма			
	усього	у тому числі		
		л	п	с. р.
1	2	3	4	5
Модуль 1				
Змістовий модуль 1. Особливості теоретичної науки про державу і право її методологія				
Тема 1. Теорія права і держави як наука: предмет, структура і функції.	14	4	4	6
Тема 2. Поняття та структура методології правознавства.	20	8	6	6
Разом за змістовим модулем 1	34	12	10	12
Змістовий модуль 2. Загальна характеристика держави, її механізму та політичної системи суспільства				
Тема 3. Основні поняття про право та державу.	16	6	4	6
Тема 4. Форма держави і права.	18	6	4	8
Тема 5. Механізм і апарат держави.	18	6	4	8
Тема 6. Правова держава.	18	6	4	8
Тема 7. Держава і особа.	16	6	4	6
Разом за змістовим модулем 2	86	30	20	36
Разом за модулем 1	120	42	30	48
Модуль 2				
Змістовий модуль 3. Загальна характеристика права та його системи, форми права. Сучасне праворозуміння.				
Тема 8. Сутність зміст і форма права. Їх співвідношення.	10	4	2	4

Тема 9. Норма права і система права. Система законодавства.	14	4	4	6
Тема 10. Джерела права. Основні правові системи світу.	14	4	4	6
Тема 11. Правоутворення і правотворчість.	12	4	2	6
Тема 12. Систематизація законодавства.	12	4	2	6
Тема 13. Правовідносини. Поняття, склад, підстави виникнення.	12	4	2	6
Тема 14. Тлумачення права.	10	4	2	4
Разом за змістовим модулем 3	84	28	18	38
Змістовий модуль 4. Характеристика правореалізації, правове виховання, правова свідомість, законність та правопорядок. Порівняльне правознавство				
Тема 15. Правопорушення і юридична відповідальність.	12	4	4	4
Тема 16. Реалізація норм права.	8	2	2	4
Тема 17. Правова культура і правосвідомість.	6	2	2	2
Тема 18. Законність і правопорядок.	10	4	2	4
Разом за змістовим модулем 4	36	12	10	14
Разом за модулем 2	120	40	28	52
Усього годин	240	82	58	100

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		денне
1	Теорія права і держави як наука: предмет, структура і функції.	4
2	Поняття та структура методології правознавства.	6
3	Основні поняття про право та державу.	4
4	Форма держави і права.	4
5	Механізм і апарат держави.	4
6	Правова держава.	4
7	Держава і особа.	4
8	Сутність зміст і форма права. Їх співвідношення.	2
9	Норма права і система права. Система законодавства.	4
10	Джерела права. Основні правові системи світу.	4
11	Правоутворення і правотворчість.	2
12	Систематизація законодавства.	2
13	Правовідносини. Поняття, склад, підстави виникнення.	2
14	Тлумачення права.	2
15	Правопорушення і юридична відповідальність.	4
16	Реалізація норм права.	2
17	Правова культура і правосвідомість.	2
18	Законність і правопорядок.	2
РАЗОМ		58

САМОСТІЙНА РОБОТА

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		денне
1	Теорія права і держави як наука: предмет, структура і функції.	6
2	Поняття та структура методології правознавства.	6
3	Основні поняття про право та державу.	6
4	Форма держави і права.	8
5	Механізм і апарат держави.	8
6	Правова держава.	8
7	Держава і особа.	6
8	Сутність зміст і форма права. Їх співвідношення.	4
9	Норма права і система права. Система законодавства.	6
10	Джерела права. Основні правові системи світу.	6
11	Правоутворення і правотворчість.	6
12	Систематизація законодавства.	6
13	Правовідносини. Поняття, склад, підстави виникнення.	6
14	Тлумачення права.	4
15	Правопорушення і юридична відповідальність.	4
16	Реалізація норм права.	4
17	Правова культура і правосвідомість.	2
18	Законність і правопорядок.	4
РАЗОМ		100

4. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ, ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

4.1. ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Модуль 1. Змістовий модуль 1. Особливості теоретичної науки про державу і право, її методологія

Тема 1. Теорія права і держави як наука: предмет, структура і функції

Предмет науки «Теорія права і держави». Історія і передумови виникнення науки «Теорія права і держави». Структура науки «Теорія права і держави». Функції науки «Теорія права і держави». Практичне значення теоретичних знань про право і державу.

Тема 2. Поняття та структура методології правознавства

Методологія юридичної науки. Метод – його поняття, значення та вимоги до нього. Цінність методів юридичного пізнання. Методика. Фактори, які впливають на вибір методів пізнання. Поняття методологічного принципу. Співвідношення методологічного принципу і методу в юридичному пізнанні. Класифікація методів юридичного пізнання. Комплексність та всесторонність пізнання. Принцип суб'єктивності. Суб'єктивізм і партійність в науці. Метод системно-функціонального аналізу. Конкретно-соціологічний метод. Формально-логічний метод. Порівняльний та статистичний методи.

Змістовий модуль 2. Загальна характеристика держави її механізму та політичної системи суспільства

Тема 3. Основні поняття про право та державу

Поняття права. Ознаки, які відрізняють його від інших суспільних норм (звичаїв, норм моралі, релігійних догм, корпоративних норм).

Соціальні Технічні норми. Функції права. Принципи права. Праворозуміння: минуле та сучасне положення. Поняття правового регулювання. Поняття держави. Ознаки, які відрізняють її від інших існуючих в суспільстві організацій. Функції держави. Загальні закономірності походження держави та права. Типологія права та держави (формаційний та цивілізаційний підходи).

Тема 4. Форма держави і права

Поняття форми права. Внутрішня и зовнішня форми права. Поняття форми держави. Проблема внутрішньої та зовнішньої форми держави. Форма правління як складова частина форми держави. Територіальна організація держави. Політико-правовий режим: понятті та види.

Тема 5. Механізм і апарат держави

Поняття механізму держави. Його структура та принципи організації і діяльності. Апарат держави. Його відмінність від механізму держави. Орган держави: поняття, ознаки, види. Посадова особа. Класифікація державних органів. Бюрократія і бюрократизм в механізмі держави.

Тема 6. Правова держава

Виникнення і розвиток ідей правової держави. Основні ознаки правової держави. Громадянське суспільство як необхідний елемент правової держави. Взаємовідносини держави і особи в правовій державі. Україна на шляху побудови правової держави. Проблеми та їх вирішення.

Тема 7. Держава і особа

Положення особистості в різних суспільствах. Громадянство і підданство. Правовий статус особистості. Поняття прав і свобод людини, їх система. Право на життя і його основне значення в системі прав і свобод особистості. Права і відповідальність. Межі свободи особистості. Юридичний обов'язок і юридична відповідальність особистості перед суспільством. Форми порушення прав і свобод особистості: репресії, заборона професій, привілеї, інші форми. Міжнародне співробітництво держав по забезпеченню основних прав і свобод людини. Міжнародний захист людини.

Модуль 2. Змістовий модуль 3.

Загальна характеристика права та його системи, форми права. Сучасне праворозуміння

Тема 8. Сутність зміст і форма права. Їх співвідношення

Сутність, зміст і форма як загально філософські поняття. Фактори, які визначають сутність, змісті форму права та держави. Співвідношення між сутністю, змістом і формою права. Співвідношення між сутністю, змістом і формою держави.

Тема 9. Норма права і система права. Система законодавства

Поняття норми права. Її ознаки. Норма права і правова норма. Структура норми права. Система права і система законодавства. Система права і правова система. Способи викладення правових норм в актах держави. Норма права і стаття нормативно-правового акту. Види і класифікація норм права. Локальні норми права і вимоги до них. Види нормативно-правових актів. Межі дії юридичних норм.

Тема 10. Джерела права. Основні правові системи світу

Поняття форми (джерела) права. Види джерел права. Порівняльне правознавство як напрямок сучасної юридичної думки. Значення порівняльного правознавства для юридичної теорії і практики. Класифікація правових систем світу.

Тема 11. Правоутворення і правотворчість

Поняття правоутворення. Юридичний мотив. Загальна характеристика правотворчості. Основні принципи правотворчості. Концепція законопроекту. Лоббізм. Види правотворчості. Право на правотворчість. Законодавча діяльність. Стадії законотворчості. Законодавча ініціатива. Експеримент в галузі правотворчості. Конкретизація правових норм. Юридична техніка та її значення для правотворчості і систематизації законодавства. Першоелемент законодавчого акту.

Тема 12. Систематизація законодавства

Систематизація законодавства, як особливий вид правотворчості. Мета систематизації законодавчих актів. Види систематизації законодавчих актів.

Тема 13. Правовідносини.

Поняття, склад, підстави виникнення

Правові відносини як особлива форма суспільних відносин. Співвідношення суб'єктивного і об'єктивного права. Склад (елементи) правовідносин. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин. Фактичний склад. Класифікація юридичних фактів.

Тема 14. Тлумачення права

Поняття та необхідність тлумачення права. З'ясування і роз'яснення змісту правових норм. Суб'єкти тлумачення. Види тлумачення правових норм по суб'єктах. Способи тлумачення права. Тлумачення права за обсягом. Поширене, буквальне (адекватне) і обмежене тлумачення. Акти тлумачення права: поняття і види. Відмінність актів тлумачення права від нормативно-правових актів і актів застосування норм права.

Змістовий модуль 4.

Характеристика правореалізації, правове виховання, правова свідомість, законність та правопорядок. Порівняльне правознавство

Тема 15. Правопорушення і юридична відповідальність

Право і поведінка. Мотивація поведінки особистості і правовий фактор. Воля, свідомість і форми їх виявлення в правовому житті особистості. Поняття правомірної поведінки, її соціальна і юридична характеристика. Види правомірної поведінки. Поняття правопорушення. Основні ознаки правопорушення. Юридичний склад правопорушення. Причинний зв'язок в праві, форми вини. Казус. Соціальна природа і причини злочинності, а також інших правопорушень. Шляхи і засоби ліквідації правопорушень. Поняття і основні ознаки юридичної відповідальності. Принципи юридичної відповідальності. Юридична відповідальність і правові санкції. Види юридичної відповідальності. Ретроспективна і проспективна юридична відповідальність. Фактори, які зумовлюють звільнення від юридичної відповідальності. Презумпція невинності.

Тема 16. Реалізація норм права

Реалізація норм права: поняття, форми, методи. Дотримування, ви-

конання, використання права. Застосування права як особлива форма її реалізації. Ефективність норм права. Суб'єкти застосування права. Стадії процесу застосування права. Акти застосування норм права, їх види. Прогаляни вправі та способи їх усунення в практиці правозастосування. Аналогія закону і аналогія права. Юридичні колізії та способи їх розв'язання. Норми процесуального права, їх природа, система, структура, ознаки. Співвідношення норм матеріального і процесуального права.

Тема 17. Правова культура і правосвідомість

Поняття і структура правосвідомості. Правова ідеологія і правова психологія. Види правосвідомості. Функції правосвідомості. Правова культура: структура, елементи, функції, сфери і форми дії. Правове виховання. Значення правової культури в формуванні правової держави, сучасного юриста.

Тема 18. Законність і правопорядок

Поняття та вимоги законності. Основні принципи законності. Гарантії законності. Режим законності. Правопорядок. Законність і правопорядок, їх співвідношення. Основні шляхи зміцнення законності і правопорядка.

4.2. МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИЧЕННЯ ОКРЕМИХ ТЕМ

Модуль 1. Змістовий модуль 1

ТЕМА 1. ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ ЯК НАУКА: ПРЕДМЕТ, СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ

1. Що таке теорія взагалі і теорія права і держави зокрема.
2. Історія та передумови виникнення теорії права і держави.
3. Місце теорії права і держави в системі наук, які вивчають право і державу. Співвідношення теорії права і держави з іншими науками, що мають ті ж об'єкти дослідження.
4. Структура теорії права і держави. Загальна і спеціальна теорії права і держави.

5. Теорія права і держави як наука та як навчальна дисципліна
6. Функції теорії права і держави.
7. Вимоги, які ставляться до теорії права і держави.
8. Деїдеологізація наукового знання – основна задача теорії права і держави на сучасному етапі.
9. Практичне призначення теоретичних знань про право і державу.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Вивчення будь-якої дисципліни починається з усвідомлення її предмета – історії та передумов її виникнення, тих меж, в яких вивчаються об'єкти, які досліджує дана наука, тієї інформації про опанування якої буде йти мова. Предмет дисципліни організує її зміст, тобто визначає її структуру, послідовність вивчення окремих тем.

Наука – це сфера людської діяльності, яка пов'язана з придбанням і подальшою систематизацією знань. Процес пізнання державно-правових явищ починається з вивчення ТДП, а завершується найбільш актуальними проблемами ТДП.

Теорія права і держави як наука розробляє і формулює основні теоретичні поняття і категорії юриспруденції, якими керуються і користуються всі без винятку науки про право і державу, оперує правотворча і правозастосовна практика. Тобто, в системі юридичних наук теорія держави і права є базовою методологічною наукою. Теорія держави і права – це система наукових знань про об'єктивні властивості держави і права (їх внутрішню структуру і логіку розвитку); про основні та загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ.

Теорія права і держави як навчальна дисципліна являє собою навчальну методологічну дисципліну, покликану на основі наукових даних про державу і право розробити і викласти в системному, логічно-послідовному і доступному вигляді поняття, принципи і цінності юриспруденції.

Цілями вивчення даної навчальної дисципліни є:

- Оволодіння загальнотеоретичними знаннями з теорії права і держави.
- Системне висвітлення найбільш актуальних на сучасному етапі проблем загального вчення про державу і право, про державно-

правову дійсність, загальні і особливі закономірності її розвитку і функціонування.

Предмет науки (або навчальної дисципліни) – це коло питань, які вона вивчає (відповідає на питання «що?»). Кожна наука – це певний спосіб виробництва і організації знань про ті об'єкти, вивченням яких вона займається. Отже, юридична наука є певним способом виробництва і організації юридичних знань – наукових знань про такі об'єкти, як право і держава.

Предмет теорії держави і права – це об'єктивні властивості держави і права, основні та загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державних і правових явищ.

Загальні науки, які вивчають державу і право: філософія, юриспруденція, соціологія, політологія, історія, економічна теорія, соціальна психологія. (Тобто у цих наук один об'єкт вивчення: держава і право, але предмет і метод вивчення різні).

ТДП по відношенню до структурних юридичних наук виступає як загальна теорія держави і права, загальна теорія для юридичної науки в цілому. Саме цим визначається провідна, методологічна роль загальної теорії держави і права по відношенню до історико-правових, спеціально-галузевих і інших юридичних наук, її пріоритетне місце в юриспруденції як теоретичної основи всієї правової науки. З іншого боку, теорія держави і права здатна успішно розвиватися, лише спираючись на конкретний матеріал історико-правових, спеціально-галузевих та інших юридичних наук – шляхом використання та узагальнення їх даних і висновків по загальнозначущих для юриспруденції питаннях.

Всі галузеві юридичні науки – державне (конституційне) право, адміністративне, трудове, цивільне, цивільний процес і ін. – керуються розробленими теорією держави і права положеннями про сутність, типи, форми і функції держави і права, загальними поняттями держави, органу держави, державного механізму (апарату), права, норми права, нормативного акту, галузі права, правового інституту, акта застосування права, правовідносини, суб'єктивного права і юридичного обов'язку і т.д.

У той же час всі ці положення спираються на аналіз і синтез відповідних різнобічних даних спеціальних галузевих наук про державу і право. Їх фактичний матеріал і теоретичні узагальнення – один з найважливіших джерел існування і розвитку теорії держави і права. Вона

тісно співвідноситься також з міжнародним правом та іншими науками про державу і право.

Функції теорії держави і права – основні напрямки дослідницької діяльності, які розкривають і показують роль ТДП як науки в суспільному житті і юридичній практиці. До функцій ТДП відносяться: онтологічна (перша і відправна. Онтологія – вчення про буття, в якому досліджуються основи, принципи буття, його структура, закономірності. Виконуючи онтологічну функцію, теорія держави і права відповідає на питання, що є держава і право, як і чому вони виникли, що вони представляють собою в даний час, яка їх доля і т.д.); гносеологічна (гносеологія, або теорія пізнання, націлена на вивчення природи пізнання, його відношення до реальності і т.д. ТДП, виробляючи теоретичні конструкції і прийоми, тим самим сприяє розвитку правового пізнання); евристична (евристика – це мистецтво знаходження істини, нових відкриттів. ТДП не обмежується пізнанням і поясненням державно-правових явищ, а відкриває нові закономірності в їхньому розвитку, в наш час, зокрема, в умовах ринкової економіки); методологічна (будучи фундаментальною наукою, ТДП виконує по відношенню до галузевих юридичних наук методологічну функцію, задаючи їм певний рівень, теоретичну і логічну цілісність. Узагальнюючи державно-правову практику, ТДП формулює ідеї і висновки, що мають важливе значення для юриспруденції в цілому. Її категорії, принципи, ідеї і висновки служать своєрідними «опорними пунктами», «несучими конструкціями» галузевих і спеціальних юридичних наук), політична (держава і право завжди були і будуть центром політичної боротьби, гострих політичних дискусій. Кому належить державна влада, той вирішує, по суті, всі справи. Реалізується ця функція через державне управління. ТДП покликана формувати наукові основи як внутрішньої, так і зовнішньої державної політики, забезпечувати науковість державного управління), ідеологічна (ідеологія – система основоположних (базових) понять, поглядів, відповідно до яких формується світогляд і життєва позиція особистості, соціальних груп, суспільства в цілому), практично-прикладна (ТДП служить науковою основою функціонування держави і права, виробляє рекомендації для вирішення численних проблем державно-правового будівництва, особливо в сучасний складний перехідний період), прогностична (на основі визнання закономірностей розвитку держави і права аналізуєма наука висуває гіпотези про їхнє майбутнє, істинність яких потім перевіряється

практикою), системоутворююча (інтеграційна) – проявляється в тому, що ТДП об'єднує всі юридичні науки в злагоджену, гармонійну пізнавальну систему і визначає її єдність), комунікативна (лат. *communico* – роблю загальним; повідомляю; з'єдную) – забезпечує передачу нових знань зі сфери загальнотеоретичних наук юридичним і, навпаки, дотримання оптимальних темпів приросту і вдосконалення юридичних знань, запобігання дублюванню наукових досліджень та освіти прогалин в юридичних знаннях), навчальна (забезпечує загальнотеоретичну підготовку), аксіологічна (від лат. *axia* – цінність, *logos* – вчення) – оцінка фактів (явищ і процесів державного і правового життя суспільства, співвідношення права і моралі, ступеня гуманності. Ця функція теорії держави і права зводиться до виявлення цінності права як міри свободи, рівності і справедливості, правової оцінки чинного законодавства, діяльності держави); виховна (функція, за допомогою якої теорія держави і права допомагає у вирішенні завдань правового виховання).

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
2. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права: навч. посіб. / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грегул. 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
3. Загальна теорія держави і права: підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
4. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – Львів: Новий світ, 2003. – 581 с.
5. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2001. – 304 с.
6. Погребной И. М. Теория права: учеб. пособ. 3-те изд., испр. и доп. / Погребной И. М. – Х.: 2003. – 128 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
8. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
9. Теорія держави і права: навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В.,

Лисенков С. Л. та ін.]; За загл. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

10. Теорія держави і права: Академічний курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

Наукова література:

1. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. посіб: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
3. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
4. Розсолів М. М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»
5. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
6. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА МЕТОДОЛОГІЇ ПРАВОЗНАВСТВА

1. Методологія юридичної науки – частина її теорії.
2. Метод – його поняття, значення та вимоги до нього. Цінність методів юридичного пізнання.
3. Методика. Фактори, які впливають на вибір методів пізнання.
4. Поняття методологічного принципу. Співвідношення методологічного принципу і методу в юридичному пізнанні.
5. Класифікація методів юридичного пізнання.
6. Комплексність та всесторонність пізнання.
7. Принцип і метод історизму.
8. Принцип суб'єктивності. Суб'єктивізм і партійність в науці.
9. Метод системно-функціонального аналізу.

10. Конкретно-соціологічний метод.
11. Формально-логічний метод.
12. Порівняльний та статистичний методи.
13. Методи юридичної науки і практики: їх співвідношення.
14. Сутність, зміст і форма як загально філософські поняття.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Після ознайомлення з предметом цієї дисципліни студенти повинні розглянути методи, якими користуються при вивченні основних аспектів і проблем права та держави.

В загальному плані кожна наука є засобом або методом здобування фактів. Предмет теорії права та держави знаходиться в тісному взаємозв'язку з методом його дослідження. Якщо теорія права та держави розкриває природу, сутність і закономірності державно-правових явищ, то метод орієнтує і націлює на пізнавальні підходи і дії для аналізу цієї природи, сутності, закономірностей.

Маючи один і той самий предмет науки, але використовуючи різні методи його дослідження вчений одержить неоднакові результати. Ось чому тема методології вважається вкрай важливою і посідає друге місце в структурі курсу теорії права та держави.

Слід підкреслити, теорія права та держави не тільки знайомить з різноманітними методами пізнання державно-правових явищ, а і сама є методологічною дисципліною, яка формує у суб'єкта пізнання певний світогляд, Необхідний для подальшого вивчення спеціальних юридичних дисциплін.

Метод науки (або навчальної дисципліни) – це спосіб або сукупність способів, за допомогою яких вивчається предмет (відповідає на питання «як?») Поняття предмета відповідає на питання: що вивчає дана наука, поняття методу – як вона це робить.

Метод наукового пізнання – це особливий, науково обґрунтований спосіб, прийом, принцип в досягненні нового знання про закономірності виникнення, функціонування і розвитку явищ об'єктивної реальності.

Метод ТДП включає способи, прийоми, засоби вивчення, тобто метод – це теорія, звернена до практики дослідження.

В літературі для позначення поняття методології використовують-

ся різні терміни, такі як «метод правової науки», «прийоми наукового дослідження», «методологічні основи теорії», «принципи пізнання держави і права», «методологія», «методика» і т.п. Сенс кожного з них, а тим більше їх співвідношення за обсягом змісту, або взагалі не визначається, або інтерпретується неоднозначно. Якщо в одних роботах методологією вважаються способи, прийоми і засоби вивчення, будь-які принципи, засоби, шляхи пізнання і вчення про них, то в інших – частковонаукові методи і методика їх використання виводяться за її межі.

Проста систематизація методів ще не означає методології. Методологічний статус набувають ті методи, способи, прийоми наукової і практичної діяльності, які задають їй загальний напрямок, визначають підходи до об'єкта, є відправною точкою при світоглядній оцінці шляхів і результатів розв'язання відповідних задач.

Під методологією варто розуміти систему взаємообумовлених наукових принципів, законів і категорій та похідних від них способів (приймів) наукової і практичної діяльності, що направляють її на пізнання і перетворення дійсності на правильній світоглядній основі.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
2. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій: навч. посіб. / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
3. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
4. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
5. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарев С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
6. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. / Сухонос В. В. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 536 с.
7. Теорія держави і права: навч. посіб. / упоряд. Шестопалова Л. М. – К.: Прецедент, 2004. – 224 с.

8. Теорія держави і права: навч. посіб. / [Суботін В. М., Філонов О. В., Князькова Л. М., Тодоров І. Я.]. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
9. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
10. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. / авт.-упоряд. Кравчук М. В. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.

Наукова література:

1. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч.: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
3. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
4. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрікін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»
5. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
6. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.
7. Хрідочкін А. В., Макушев П. В. Методологія сучасного правознавства : навчальний посібник / А. В. Хрідочкін, П. В. Макушев. – Дніпро : Гельветика, 2017. – 368 с.

Змістовий модуль 2.

ТЕМА 3. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПРО ПРАВО ТА ДЕРЖАВУ

1. Поняття права, Ознаки, які відрізняють його від інших суспільних норм (звичаїв, норм моралі, релігійних догм, корпоративних норм). Соціальні Технічні норми.
2. Співвідношення між сутністю, змістом і формою права. Прямі та зворотні зв'язки.

3. Поняття норми права. Її ознаки. Норма права і правова норма
4. Формальна визначеність норми права, загальна обов'язковість, системність і неодноразовість дії.
5. Структура норми права. Гіпотеза, диспозиція, санкція.
6. Зв'язок норми права з державою. Можливість державного примусу в забезпеченні реалізації права.
7. Функції права. Принципи права.
8. Поняття форми права.
9. Внутрішня и зовнішня форми права.
10. Праворозуміння: минуле та сучасне положення. Нормативне (позитивне) та натуральне право. Концепція вузького та широкого праворозуміння.
11. Поняття правового регулювання.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Ця тема має більш докладніше, ніж при вивченні предмета цієї дисципліни, ознайомити студентів з правом та державою, показати їх тісний, нерозривний зв'язок, ознайомити з основними типами прав і та державу теоріями їх походження. Важливість цієї теми полягає в тому, що в ній надаються основні: базові данні про право та державу: без яких неможливе їх подальше дослідження.

Держава є одним із найважливіших інститутів суспільства, центральним елементом його політичної системи. Одним із найважливіших завдань політології є аналіз розвитку сутнісних рис, соціальної ролі здійснюваних нею функцій, форм державного правління й державного устрою, принципів міждержавної політики.

Термін «держава» трактується у трьох значеннях:

- як асоціація, що міститься на окремій території, об'єднує усіх членів суспільства. В такому розумінні цей термін використовується як синонім понять «суспільство», «країна», «вітчизна»;
- як відносини політичної влади – сукупність зв'язків між громадянами і органами держави;
- як адміністративні органи влади та правові норми, що визначають їх функціонування.

У різних філософських, соціологічних і політологічних теоріях це поняття має неоднаковий зміст.

Основні ознаки держави:

- Суверенітет. Він має внутрішній і зовнішній виміри. Це означає, що держава володіє найвищою і необмеженою владою над внутрішніми суб'єктами у межах кордонів тієї чи іншої країни (внутрішній вимір), а інші держави повинні визнавати цей принцип (зовнішній вимір);
- Всезагальність. Держава охоплює своїм впливом усіх людей, що мешкають на її території, в тому числі громадян інших держав;
- Примус. Монопольне право на примусовий вплив щодо населення і наявність особливої системи органів, установ і знарядь примусу (армія, поліція, суд, тюрми), які виконують функції державної влади;
- Право на застосування сили. Держава володіє первинним, вищим, порівняно з іншими організаціями, правом застосувати силу в межах, встановлених законом;
- Право. Держава функціонує в рамках встановленого права. Структура і функції державних органів визначаються правом. Внутрішня і зовнішня політика проводиться виключно в правовому полі від імені всього суспільства;
- Суверенна законотворчість. Право видавати закони і правила, обов'язкові для всього населення;
- Апарат держави. Наявність публічної влади, здійснюваної особами, зайнятими винятково управлінням суспільством та охороною встановлених у ньому порядків (державні чиновники), сукупність управлінсько-адміністративних структур, покликаніх реалізувати рішення центральних і місцевих органів влади;
- Монопольне право на збирання податків. Для формування загальнонаціонального бюджету, утримання державного апарату;
- Територія. Держава нерозривно пов'язана з певною територією, на яку поширюється її влада, а закони мають обов'язкову силу. Організація влади здійснюється за певним територіальним принципом: поділ населення за територією проживання, а не за кровно-родинними ознаками.

Ці ознаки визначають внутрішні й зовнішні державні зв'язки як необхідну форму існування і розвитку сучасних суспільств (народів).

Отже, держава – це форма організації суспільства, носій публіч-

ної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу і забезпечує безпеку особи і нації.

Місце та роль держави в політичній системі визначаються основними принципами її функціонування: верховенство публічної влади; збереження єдності держави, що ґрунтується на досягненні згоди між тими, ким керують, і тими, хто управляє, незалежно від складу уряду і правлячої партії; досягнення єдності держави через відповідний зв'язок із соціальними силами суспільства (класами, групами, націями, політичними партіями тощо), за допомогою права і можливості здійснювати внутрішню й зовнішню політику від імені народу, через органічну взаємодію з громадянським суспільством загалом.

Право – це міра свободи і рівності, що встановлюється державою з метою регулювання суспільних відносин і гарантується її примусовою силою.

Право в об'єктивному сенсі являє собою сукупність загальнообов'язкових формально визначених норм права, установлених чи санкціонованих державою з метою регулювання суспільних відносин і які гарантуються примусовою силою держави.

Право в суб'єктивному сенсі – це вид і міра можливої поведінки громадян, що встановлюється і гарантується державою.

Ознаки права:

- Право – це міра свободи і рівності.
- Загальнообов'язковість – обов'язковість права для всіх суб'єктів.
- Формальна визначеність – чіткість, однозначність, стислість формальних правових приписів, виражених у законах та інших нормативно-правових актах.
- Нормативність – за допомогою норм право регулює різноманітні суспільні відносини, є знаряддям проведення в життя політики держави, засобом організації ведення його різноманітної управлінської й іншої діяльності.
- Системність – полягає в тому, що право – це не просто сукупність принципів і норм, а їхня система, де всі елементи зв'язані і погоджені.
- Регулятивність – за допомогою норм права регулюються суспільні відносини.

- Гарантованість і державна забезпеченість права – держава в такий спосіб підтримує загальні правила, що визнаються державою правовими. Державна охорона правових норм включає державний легальний примус, різні організаційні, організаційно-технічні, виховні і превентивні (попереджувальні) міри державних органів по дотриманню і виконанню громадянами юридичних норм.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Кельман М. С. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): підруч. / М. С. Кельман; О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
2. Котюк В. О. Основи держави і права: навч. посіб. Вид. 3-тє, доп. і перер. / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 2001. – 432 с.
3. Молдован В. В. Основи держави і права: курс лекцій / Молдован В. В. – К.: Юмана, 1996. – 176 с.
4. Основи держави і права: навч. посіб. / за ред . В. В. Комарова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. – 260 с.
5. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-те, зі змінами. / Рабинович П. М. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
6. Теорія держави і права: підручник / [Лисенков С. Л. та ін.] – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
7. Теорія держави і права: навч. посіб. / за ред . С. Л. Лисенкова. – К.: 2004. – 368 с.
8. Теорія держави і права: посіб. для підготовки до іспитів / [Тимченко С. М., Калужний Р. А., Пархоменко Н. М., Легша С. М.]. – К.: Поливода А.В., 2005. – 176 с.
9. Тлумачний словник з теорії держави і права / авт.-упоряд. К. Г. Волинка. – К.: Магістр – ХХІ сторіччя, 2006. – 112 с.
10. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.

Наукова література:

1. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. : в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
3. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
4. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»
5. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
6. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.

ТЕМА 4. ФОРМА ДЕРЖАВИ І ПРАВА

1. Поняття держави. Ознаки, які відрізняють її від інших існуючих в суспільстві організацій. Функції держави.
2. Поняття форми держави.
3. Проблема внутрішньої та зовнішньої форми держави.
4. Співвідношення між сутністю, змістом і формою держави. Прямі та зворотні зв'язки.
5. Основні сучасні концепції держави (теорія правової держави, теорія «держави загального благоденства», теорія сліт, технократична теорія, фашистські ідеї державності, теорія національної держави):
6. Загальні закономірності походження держави та права. Теологічна, патріархальна, органічна, психологічна теорії, теорія насильства, теорія суспільної угоди (натурального права), історико-матеріалістична Теорія.
7. Типологія права та держави (формаційний та цивілізаційний підходи).
8. Форма правління як складова частина форми держави. Абсолютна та обмежена монархії. Станово-представницька та конституційна

монархії як форми обмеженої монархії. Дуалістична та парламентарна монархії як види конституційної монархії. Республіка та її основні види. Змінені форми правління.

9. Територіальна організація держави. Унітарна держава. Федеративна держава. Унітарна держава і федерація на багатонаціональній та територіальній основах. Адміністративна автономія. Конфедерація. Імперія як особлива форма державного устрою. Інші державні та міждержавні утворення співдружності та союзи.
10. Політико-правовий режим: понятті та види. Політико-правовий режим в різних типах держави. Співвідношення політичного, і державного режимів. Демократичний та антидемократичне політико-правові режими тоталітарний, автократичний, авторитарний, диктаторський, військово-фашистський режими як види антидемократичних політичних режимів. Види демократії.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

В цій темі мова має йти не про форми держави та права взагалі, а в більш конкретному розумінні. Форми держави і права сприймаються як досить складне явище, що утворюються з багатьох компонентів. Кожний з них має свій зміст і перебуває в певному співвідношенні з іншими компонентами.

Як Конституційно-правове явище, форма держави втілюється в діючому законодавстві тої чи іншої держави; тому вона характеризується не лише юридичною, а й політичною природою.

Форма держави – порядок (спосіб) організації та здійснення державної влади в країні.

Структура форми держави – стійка єдність елементів, їх зв'язків, цілісності, зв'язків елементів із цілим. Вона включає три взаємозалежних елементи: форму державного правління, форму державного устрою, форму політичного (державного) режиму.

Форма держави:

Форма державного правління – порядок утворення і організації вищих органів влади в державі.

Форма державного устрою – порядок поділу території держави на певні складові частини і співвідношення влади між ними і державою в цілому.

Форма державного режиму – порядок здійснення державної влади у певні способи певними, методами і засобами

Форма державного правління.

Монархія – форма державного правління, при якій державна влада зосереджена цілком або частково в руках однієї особи – монарха, передається в спадщину, не залежить від населення (як правило, не затверджується ним)

Республіка – форма державного правління, при якій вища державна влада здійснюється представницьким загальнонаціональним органом влади (парламентом), обраним населенням на певний строк

Протягом історії виникали різні види монархій:

- східна деспотія, заснована на азійському засобі провадження;
- антична (рабовласницька);
- феодальна:
 - а) ранньофеодальна – характеризується великим ступенем децентралізації,
 - б) станово-представницька – влада монарха поєднується із наявністю станово-представницького органу (Іспанія – кортеси, Франція – генеральні штати, Англія – парламент);
 - в) абсолютна,
- конституційна.

Абсолютна (необмежена). Монарх не обмежений конституцією; здійснює законодавчу діяльність; керує урядом, який формує сам; контролює правосуддя, місцеве самоврядування, тобто вся державна влада зосереджена в його руках (характерна для рабовласницьких і феодальних суспільств). Зберіглася в первозданному вигляді (без конституції і парламенту) в одиничних країнах (султанат Оман). Сучасна абсолютна монархія, як правило, має і конституцію, і парламент. Конституція встановлює, що влада виходить від монарха, тобто затверджує його абсолютну владу. Парламенту приділяється роль консультативної ради при монарху (Кувейт, Саудівська Аравія), яка у будь-який час може бути розпущена (у Бахреїні розпущена через півтора роки після створення)

Конституційна (обмежена). Влада монарха обмежена конституцією, він не може прямо впливати на склад і політику уряду, що формується парламентом і підзвітний йому; парламент здійснює законодавчу діяльність (Велика Британія, Іспанія, Данія, Швеція, Бельгія, Голландія, Японія та ін.)

Конституційна монархія може бути парламентською та дуалістичною. Остання форма практично відживає.

У парламентській монархії влада монарха в законодавчій, виконавчій і судовій сферах діяльності символічна. Монарх лише підписує законодавчі акти, прийняті парламентом, і формально зберігає статус глави держави – виключно з представницькими повноваженнями. Фактичним главою держави (прем'єр-міністром) стає лідер партії, яка володіє найбільшим числом депутатських місць у парламенті. Уряд формується парламентом і лише йому підзвітний.

Сучасні монархії здебільшого є парламентськими (Японія, Іспанія, Швеція, Данія та ін.).

У дуалістичній монархії юридичне і фактично влада поділена між урядом, що формується монархом (або призначеним їм прем'єр-міністром), і парламентом. Монарх вже не має законодавчої влади, вона перейшла до парламенту, але він ще зосереджує у своїх руках виконавчу владу і формує уряд, відповідальний перед ним, а не перед парламентом. Монарх своїми указами регулює багато сфер суспільних відносин. Він має право відкладального вето щодо законів, які видаються парламентом, і право розпуску парламенту.

Дуалістична монархія характерна для перехідного періоду від феодалізму до капіталізму. Вона є своєрідною спробою примирити інтереси феодалів (їх переважно виражає монарх) і інтереси буржуазії (їх представляє парламент). Наприклад, дуалістична монархія була в кайзерівській Німеччині в 1871–1918 рр. Вона існувала також у Тунісі, Таїланді, Лівії, Ефіопії та інших країнах. У деяких сучасних країнах (султанат Бруней, королівство Тонга) збереглися окремі риси дуалістичної монархії.

В історії держав світу виникали різні види республік: антична, середньовічна (феодальна); буржуазна; соціалістична.

Розглянемо сучасні види республік.

Парламентська. Глава держави (президент) не може впливати на склад і політику уряду, який формується парламентом і підзвітний йому. Повноважень у президента менше, ніж у прем'єр-міністра. Тут здійснюється принцип верховенства парламенту, що обирається населенням країни. Президент обирається парламентом або більш широкою колегією за участі парламенту (Італія, Греція, Індія, ФРН, Чехія, Угорщина).

Президентська. Глава держави (президент) особисто або з наступним схваленням верхньої палати парламенту формує склад уряду, яким керує сам. Уряд, як правило, несе відповідальність перед президентом, а не перед парламентом. Президент обирається непарламентським шляхом – прямими чи непрямыми виборами населення (США, Аргентина, Мексика, Бразилія, Швейцарія, Іран, Ірак).

Змішана (напівпрезидентська). Глава держави (президент) пропонує склад уряду (насамперед кандидатуру прем'єр-міністра), який підлягає обов'язковому затвердженню парламентом. Виконавча влада належить не лише президенту, але й прем'єр-міністру, який очолює уряд. Президент має вправо головувати на засіданнях уряду. Президент обирається позапарламентським шляхом (Україна, Фінляндія, Франція).

Президентська республіка характеризується насамперед вагомою роллю глави держави в державному механізмі. Президент зазвичай обирається незалежно від парламенту (прямим чи непрямым голосуванням) і поєднує повноваження глави держави і глави уряду. Уряд, як правило, слабо впливає на парламент, не залежить від парламенту (парламент не може проголосити недовіру уряду або достроково припинити його повноваження). Пост прем'єр-міністра або відсутній, або відіграє допоміжну-координаційну роль (так званий «адміністративний» прем'єр у деяких країнах «третього світу»). Президент здатний відстоювати інтереси виконавчої влади завдяки своєму високому статусу (здійснювати активну виконавчу політику, використовувати право на видання виконавчих актів, ініціювати створення законів, використовувати право вето на прийняття законів, застосовувати багатоманітні засоби впливу на законодавчу владу) із метою досягнення балансу влад. Президентом у цих державах стає, як правило, лідер партії, що перемогла на президентських виборах, із числа членів якої найчастіше й формується уряд. «Класичною» моделлю президентської республіки є США.

Президент у парламентських республіках, на відміну від глави держави в президентських республіках, зазвичай не має у своєму розпорядженні реальної виконавчої влади, і його правовий статус значною мірою нагадує статус монарха в парламентській монархії. Повноваження глави держави, за винятком суто церемоніальних (представницьких), тут зазвичай здійснюються за згодою і з ініціативи уряду, створеного на парламентській основі.

Якщо в президентських республіках глава держави формує уряд

за своїм розсудом, незалежно від розстановки сил у парламенті, то в парламентських республіках глава держави найчастіше може призначити такий уряд, який має підтримку парламентської більшості. Члени уряду є одночасно і членами парламенту, тобто склад уряду відбиває реальну розстановку сил у парламенті, що дозволяє уряду впливати на прийняття парламентських рішень. Пост прем'єр-міністра, як правило, автоматично займає лідер партії (блока партій), яка перемогла на виборах. Існує парламентська відповідальність уряду, що найчастіше носить солідарний характер – недовіра одному члену кабінету спричиняє відставку всього уряду. Замість виходу у відставку уряд може зажадати розпуску парламенту і призначення нових виборів. Функція глави держави відокремлена від функції глави уряду.

Президент у змішаній республіці, яка поєднує у собі елементи президентської і парламентської республіканських форм правління, є верховним головнокомандувачем, як у президентській республіці, проте не у всіх країнах наділений повноваженнями глави виконавчої влади, нерідко поділяє її з прем'єр-міністром. Відсутня посада віце-президента, як і в парламентській республіці. Наприклад, в Україні немає посади віце-президента, яка є у Швейцарії. Президент України має право достроково розпустити парламент, а депутати парламенту не можуть бути членами Кабінету Міністрів, і навпаки. У ряді змішаних республік президент не має права законодавчої ініціативи, в Україні – наділений цим правом.

Одна з особливостей парламентсько-президентської республіки України полягає в обмежених повноваженнях уряду в законодавчому процесі, що її відрізняє, наприклад, від Франції, яка також є державою зі змішаною формою правління. Якщо уряд Франції має право вносити поправки до законопроектів, може наполягати на голосуванні своїх поправок і в будь-який момент відкликати законопроект, то уряд України має слабкий вплив на законодавчий процес і прийняття законодавчих рішень (право законодавчої ініціативи у прем'єр-міністра не забезпечене комплексом правових заходів).

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. по-

- сіб. / О. В. Бабкина, К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2004. – 144 с.
2. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – Львів: Новий світ, 2003. – 581 с.
 3. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / Котюк В.О. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.
 4. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2001. – 304 с.
 5. Теорія держави і права: навч. посіб. / Волинка К. Г. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – Бібліогр.: с. 229–232.
 6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
 7. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
 8. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-тє вид. перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. – 480 с.
 9. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
 10. Тлумачний словник з теорії держави і права / авт.-упоряд. К. Г. Волинка. – К.: Магістр – XXI сторіччя, 2006. – 112 с.
 11. Трофимова З. В. Теория государства и права: учеб. пособ. / Трофимова З. В. – Донецк: 2004. – 176 с.

Наукова література:

1. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. посіб. В 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
3. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
4. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»
5. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. /

В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.

6. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007.– 431с.

ТЕМА 5. МЕХАНІЗМ І АПАРАТ ДЕРЖАВИ

1. Поняття механізму держави. Його структура та принципи організації і діяльності.
2. Апарат держави. Його відмінність від механізму держави.
3. Орган держави: поняття, ознаки, види.
4. Посадова особа.
5. Класифікація державних органів.
6. Бюрократія і бюрократизм в механізмі держави

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Призначення цієї теми – ознайомити студентів із поняттям механізму держави, його структурою і принципами організації. Важливість цієї теми полягає в тому, що свої функції, тобто основні напрямки діяльності, держава виконує через діяльність свого механізму. Особливу увагу потрібно приділяти виявленню відмінностей в поняттях механізму і апарата держави, характеристиці механізму держави взагалі і окремого органу.

Держава є складною соціальною системою, для її ефективного функціонування, виконання покладених на неї завдань і функцій необхідно мати різноманітні державні організації, які у своїй сукупності утворюють механізм держави.

Механізм держави – це система нормативно визначених державних організацій, за посередництвом яких держава виконує покладені на неї завдання та реалізує функції.

Механізм держави характеризується наступними ознаками:

- цілісна ієрархічна система державних організацій, яка побудована на засадах субординації та координації, забезпечується єдиними принципами організації, єдиними завданнями і цілями їх діяльності;
- має чітку визначену структуру з певними зв'язками між її елементами;

- має суворо визначений порядок створення, функціонування і ліквідації кожного з елементів системи;
- наявність чітко визначених повноважень у кожного елемента системи;
- пріоритет державних органів, які мають державновладні повноваження щодо державних підприємств і державних установ, які не є носіями державної влади.

Тобто, механізм держави – це взаємодіюча, динамічна і реальна працююча система за допомогою якої функціонує держава, здійснюється управління суспільством.

Структура механізму держави складається з таких елементів:

1) державні органи – це вид державних організацій, які наділені чітко визначеними державновладними повноваженнями та необхідними матеріально-технічними засобами для виконання конкретних завдань і функцій держави в певній сфері суспільних відносин;

2) державні підприємства – це вид державних організацій, які безпосередньо реалізують завдання і функції держави у сфері матеріального виробництва. Вони створюються на основі державної власності, мають самостійний баланс і статус юридичної особи, є суб'єктами підприємницької діяльності і несуть самостійну майнову відповідальність. До них слід віднести державні підприємства з виробництва товарів, надання послуг, торгівлі, громадського харчування тощо;

3) державні установи – це вид державних організацій, які безпосередньо реалізують завдання і функції держави у сфері нематеріального виробництва (освіта, культура, виховання, наука, охорона здоров'я, соціальне забезпечення). Вони, як правило, не є прибутковими і функціонують за рахунок коштів державного бюджету. До них слід віднести державні дошкільні дитячі установи, школи, вищі навчальні заклади, лікарні, санаторії тощо. Державні підприємства і державні установи відрізняються від державних органів низкою ознак, а саме:

- не мають державновладних повноважень, тобто не є носіями державної влади;
- безпосередньо створюють матеріальні та духовні блага;
- мають специфічну організаційну структуру, тобто є трудовими колективами робітників та службовців на чолі з призначеним державним органом керівником, який діє на засадах єдиначальності;

- мають чітко визначене коло повноважень, тобто адміністрація здійснює свої управлінські функції виключно у сфері своєї діяльності, у межах свого підприємства або установи і виступає від його імені, а не від імені держави; керуються у своїй діяльності власним статутом відповідно до чинного законодавства.

Незважаючи на те, що державні підприємства і державні установи відрізняються від державних органів, їх не слід протиставляти одне одному, оскільки всі вони належать до системи державних організацій.

Первинним елементом державного апарату є державний орган – це структурно відокремлений, створений народом чи державою колектив державну службовців (Верховна Рада України), чи одноосібний представник народу (Президент України – глава держави), який наділений відповідно до закону владними повноваженнями, фінансовими, матеріально-технічними та іншими засобами для виконання покладених на нього завдань і функцій.

Державні органи України розподіляються на:

- Верховну Раду України – єдиний орган законодавчої влади;
- Президента України – главу держави, що виступає від її імені;
- органи виконавчої влади: Кабінет Міністрів – вищий орган виконавчої влади;
- Міністерства, Державні комітети, відомства – центральні органи виконавчої влади;
- Державні адміністрації – місцеві органи виконавчої влади;
- органи судової влади: Конституційний Суд України; суди загальної юрисдикції;
- юрисдикційні (контрольно-наглядові) органи: прокуратура; нотаріат та інші правоохоронні органи.

Державні органи країн світу залежно від різних критеріїв можна розділити на групи: за способом утворення: виборні; призначувані; успадковувані; за часом функціонування: постійні; тимчасові; за масштабом діяльності: загальнодержавні; центральні; місцеві; локальні; за компетенцією: загальної компетенції; галузеві.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Ю.А. Ведерніков, В. С. Грегул. 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
2. Загальна теорія держави і права: підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
3. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – Львів: Новий світ, 2003. – 581 с.
4. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій: навч. посіб. / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
5. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
6. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
7. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарев С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
8. Погребной И. М. Теория права: учеб. пособ. 3-е изд., испр. и доп. / Погребной И. М. – Х.: 2003. – 128 с.
9. Рабинович П. М. Основы загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-те, зі змінами. / Рабинович П. М. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
10. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / Скаун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.

Наукова література:

1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. – 344 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч.: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
3. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
4. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.

5. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.
6. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К.: Кондор, 2012. – 616 с.
7. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / за заг. ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2008. – Т. 1–5.
8. Правова система України: проблеми і тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 черв. 2010 р.). – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 172 с.
9. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»
10. ІСтрельцова Є. Д. Вплив національних судів на процес міжнародно-правової уніфікації. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С.71–74.

ТЕМА 6. ПРОВОА ДЕРЖАВА

1. Виникнення і розвиток ідей правової держави.
2. Основні ознаки правової держави.
3. Громадянське суспільство як необхідний елемент правової держави.
4. Взаємовідносини держави і особи в правовій державі.
5. Україна на шляху побудови правової держави. Проблеми та їх вирішення.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Питання побудови правової держави є дуже актуальним для України на сучасному етапі розвитку нашої держави. Стаття 1 Конституції України закріплює, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Але визначення України правовою державою ще не відбиває реальність сьогодення, а є одним із першочергових

завдань, яке необхідно вирішувати найближчим часом. Проте Україна вже зробила великий крок вперед на шляху побудови правової держави, про що свідчить ряд правоположень, які закріплені в Конституції України: визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина; взаємна відповідальність держави і громадянина; панування і верховенство правового закону; поділ державної влади на законодавчу, виконавчу і судову; демократична форма правління; гарантованість громадянам звернення до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод; соціальна справедливість, гуманізм та інші.

Ця тема повинна ознайомити студентів із історією розвитку ідей правової держави, основними її ознаками, взаємовідносинами держави і громадянського суспільства, держави і особи в правовій державі, проблемами побудови правової держави, які існують в Україні і потребують вирішення найближчим часом.

Правова держава – це суверенна політична, територіальна організація влади, яка може існувати тільки в цивільному демократичному суспільстві, і базується на основі соціально-справедливого права.

Така форма організації державного управління має на увазі: реалізацію прав, свобод, законних інтересів людини; реалізацію прав громадянського суспільства; взаємна відповідальність держави та людини.

Україна, оголосивши себе правовою державою, автоматично взяла на себе зобов'язання відповідати всім висунутим до такої країни вимогам. У самій Конституції зазначено, що зараз Україна знаходиться на шляху становлення і тільки прагне до такого статусу.

Вчені вважають, що правова держава – це утопія, якої неможливо досягти. Суспільство, в якому нічий права не порушуються, а все несуть один за одного взаємну відповідальність утопічно. Проте, не дивлячись на недосяжність мети, всі країни повинні прагнути стати ближче до істинного правової держави, щоб прогресувати та ставати краще.

Ознаки правової держави. Всі ознаки правової держави можна розділити на дві групи: соціальні і формальні (організаційні). Перша група лежить на поверхні та видно кожному громадянину, безпосередньо залежить від більшості живуть в країні людей. Формальні ознаки належать юрисдикції держави, і їх виконання безпосередньо залежить від органів влади.

До соціальних ознак відносять: у всіх громадян повинен бути високий рівень правової культури, правової освіти; право і закон повинні за-

ймати в суспільстві чільне місце; людина і держава повинні перебувати у відносинах взаємної поваги і взаємної відповідальності; конституція закріплює і захищає основоположні права людини; ніхто не обмежує демократію, право слова, право на політичну діяльність та інше.

Право будується на постулаті «Людина може робити все, що не заборонено законом».

Формальних ознак правової держави менше, але вони не менш важливі для формування такої моделі суспільства: всі громадяни юридично захищені; право на захист виходить незалежно від віку, соціального статусу; громадянське суспільство і парламент як його представник стоїть вище держави і його апарату; судові органи мають високий рівень довіри і влади; функціональні повноваження чітко розподіляються між органами влади, їх відгалуженнями.

Правова держава може з'явитися тільки там, де вже існує демократія, де права людини захищаються, ставляться на чолі кута. Якщо соціалістичне, тоталітарна, релігійна держава оголосила себе правовою, така заява не матиме юридичної сили, тому що воно буде суперечити існуючому політичному строю.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
2. Кельман М. С. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): Підруч. / М. С. Кельман; О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
3. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
4. Сухонос В. В. Теорія держави і права: навч. посіб. / Сухонос В. В. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 536 с.
5. Теорія держави і права: Навч. посіб. / упоряд. Шестопалова Л. М. – К.: Прецедент, 2004. – 224 с.
6. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-тє вид. перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. – 480 с.

7. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
8. Теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. С. Л. Лисенкова. – К.: 2004. – 368 с.
9. Трофимова З. В. Теория государства и права: учеб. пособ. / Трофимова З. В. – Донецк: 2004. – 176 с.
10. Тлумачний словник з теорії держави і права / авт.-упоряд. К. Г. Волинка. – К.: Магістр – ХХІ сторіччя, 2006. – 112 с.

Наукова література:

1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. – 344 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч.: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
3. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
4. Проблеми теорії держави і права: Підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
5. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.
6. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К.: Кондор, 2012. – 616 с.
7. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / за заг. ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2008. – Т. 1–5.
8. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / за заг. ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2008. – Т. 1–5
9. Правова система України: проблеми і тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 черв. 2010 р.). – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 172 с.
10. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/181888-> ЕБС «IPRbooks»

ТЕМА 7. ДЕРЖАВА І ОСОБА

1. Положення особистості в різних суспільствах. Громадянське суспільство: поняття, теорія і практика функціонування.
2. Громадянство і підданство. Громадянин як член державної організації суспільства.
3. Правовий статус особистості. Правові статуси державного службовця, судді, наукового робітника, військовослужбовця, робітника правоохоронних органів і інших членів суспільства.
4. Поняття прав і свобод людини, їх система. Право на життя і його основне значення в системі прав і свобод особистості. Права і відповідальність. Межі свободи особистості. Юридичний обов'язок і юридична відповідальність особистості перед суспільством.
5. Держава і особистість. Забезпечення державою прав і свобод особистості. Співвідношення прав людини і прав нації, народу. Обов'язок і відповідальність держави перед громадянином і громадянина перед Державою.
6. Формальний характер прав і свобод особистості і фактичне порушення прав і свобод особистості в тоталітарній державі.
7. Форми порушення прав і свобод особистості: репресії, заборона професій, привілеї, інші форми.
8. Міжнародне співробітництво держав по забезпеченню основних прав і свобод людини. Міжнародний захист людини.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Особа є адресою норм права і безпосереднім творцем права (законодавства). Юридичні закони безпосередньо утворюються конкретними людьми, які не лише відображають потреби суспільства, але й керуються власними ідеалами, уявами про те, що є добро і що є зло, в чому полягають ті чи інші проблеми і як їх слід вирішувати. Ось чому юридичні закони втілюють в собі не лише те, що соціально обумовлено, але й багато з того, що має своїм джерелом особисте, від безпосереднього творіння законів.

Особа – це і об'єкт впливу юридичних законів. Правова інформація спрямована до людей. Закони мають в собі потенціал, який визначає

поведінку людей, їх взаємні відносини, необхідну організованість в суспільстві. Призначення юридичних законів – це регулювання взаємодій між особами, в певному відношенні обмеження їх активності., спрямовуючий вплив на їх життя. Тому тема «Право і особа» займає центральне місце в курсі теорії права та держави.

Вся величезна кількість теорій і поглядів, що існували в історії політико-правової думки і стосуються співвідношення «держава – особа», можна звести до двох підходів:

- індивідуалістичний, особистий, гуманістичний (природно-правовий підхід). Цей підхід впливає із розуміння особи к цілі, держави – як засобу для досягнення мети. Його зміст – права належать людині від природи. Вона має їх незалежно від держави. Ці права є невід’ємними. Завдання держави і суспільства полягає в тому, щоб додержуватися цих прав, не допускати їх порушення; створювати умови для їхньої реалізації. Конкретні зміст і обсяг прав змінюються і розширюються в міру розвитку суспільства, самі ж фундаментальні права залишаються незмінними;
- державний, статичний (юридико-позитивістський). Цей підхід впливає із розуміння держави як мети, а особи – як засобу для досягнення мети. Його зміст – свої права людина одержує від суспільства і держави, природа цих прав патерналістична; держава – джерело і гарант прав людини завдяки закріпленню їх у законі; право і закон не мають істотних відмінностей; права особи змінюються залежно від державної доцільності і можливості.

З юридико-позитивістським підходом багато в чому схожа марксистська теорія, яка схильна підкоряти права людини державній доцільності. Відмінність між ними полягає у тому, що марксизм орієнтований на соціально-економічну, класову детермінацію права (право – це зведена в закон воля пануючого класу), а не на його раціональну самооцінність. При марксистському підході ставлення питання про права особи стає зайвим внаслідок розуміння особи к виразника сукупності суспільних відносин.

Якщо перший підхід є характерним для демократичних держав, то другий – для антидемократичних, тоталітарних. В СРСР (до середини 80-х років XX ст.) переважав статичний підхід до прав людини; для демократичного камуфляжу до законодавства (Конституції) було введено

розділи про права, свободи та обов'язки особи. Лише в наші дні відбувається набуття справді демократичного уявлення про права людини. У відносинах «людина – держава» пріоритет належить людині, а держава та її структури (гілки державної влади – законодавство, управління та правосуддя) покликані підкорити свою діяльність охороні й захисту прав людини. У ст. 3 Конституції України записано: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави».

Одну з основних ознак соціальної правової держави – пов'язаність держави правом – слід розуміти так, що права громадян не є дарованими державою, а мають власне обґрунтування. Вони об'єктивно існують від народження людини і є невідчужуваними від неї. Тому відносини особи та держави мають будуватися на основі їх зв'язаності взаємними правами, обов'язками і відповідальністю. Як громадянин є відповідальним перед державою, так і держава відповідальна перед громадянином.

Держава гарантує кожному інформацію про його права і свободи; бере на себе обов'язок забезпечити права своїх громадян і забезпечує їх реальне здійснення; представляє громадянину свободу виявити себе в усіх галузях соціально-політичного життя, за винятком сфер, прямо застережених у законі; не має права обмежувати права і свободи громадянина, крім випадків, прямо передбачених законом; не має права притягати до відповідальності громадян за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом; не має права двічі притягати громадянина до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; гарантує захист судом прав і свобод людини і громадянина; діє виключно в рамках закону, має встановлені конституцією чіткі межі своїх повноважень; відповідальна за неправомірні дії посадових осіб: перевищення влади, зловживання службовим становищем.

Правовий інститут відповідальності держави дозволяє створити додаткові стримування та противаги владі, зм'якшити її авторитарні прояви, обмежити можливі зловживання за допомогою підкорення її закону.

Створювані цим інститутом умови перетворюють владарювання на суспільне служіння, а не на привілей. Дотримання інституту відповідальності держави, її органів і посадових осіб перед людиною і

громадянином є одним з основних показників правової спрямованості діяльності держави. Він виражає морально-юридичні засади у відносинах між державою як носієм влади і громадянином як учасником її здійснення.

Зобов'язана відшкодовувати за свій рахунок чи за рахунок органів місцевого самоврядування матеріальну і моральну шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Зокрема, відповідно до ст. 55 Конституції України суду надане повноваження переглянути рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб у разі їх оскарження. Тим самим створено механізм відповідальності держави перед людиною за свою діяльність.

Гарантує право громадянина звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, та ін.

Нині став на звичним зміст ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідно до якої держава у виконання зобов'язань щодо захисту прав людини і громадянина: забезпечує права всіх осіб, що знаходяться під її юрисдикцією, без будь-якої дискримінації; відповідно до конституційної процедури законодавчого або Іншого характеру вживає заходів, що дозволяють здійснювати ці права; надає кожному, чий права порушені, процесуальні правові засоби для їх захисту; розвиває можливості використання зазначених правових засобів, а також відповідає за дієвість їх застосування.

Особа, яка є громадянином держави, у свою чергу, не лише реалізує права, але й має обов'язки перед державою та своїми співгромадянами, відповідає за їх невиконання: користується наданими їй правами у певних рамках, встановлених законом; кожний з її свобод відповідає обов'язок, тому що користування свободою домислює утримання інших осіб від перешкоджаючих цьому дій. З метою захисту інтересів інших громадян і суспільства деякі її дії обмежуються законом; здійснюється відповідальність будь-якого громадянина, незалежно від його посади і суспільного стану, за порушення конституції і законів тощо.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Загальна теорія держави і права: підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
2. Котюк В. О. Основи держави і права: навч. посіб. Вид. 3-тє, доп. і перер. / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 2001. – 432 с.
3. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
4. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарєв С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
5. Основи держави і права: навч. посіб. / за ред. В. В. Комарова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. – 260 с.
6. Погребной И. М. Теория права: учеб. пособ. 3-тє изд., испр. и доп. / Погребной И. М. – Х.: 2003. – 128 с.
7. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-тє, зі змінами. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
9. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
10. Теорія держави і права: навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

Наукова література:

1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. – 344 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. посіб.: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
3. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
4. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
5. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.:

ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.

6. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К.: Кондор, 2012. – 616 с.
7. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / за заг. ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2008. – Т. 1–5.
8. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А.– М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»
9. Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правова уніфікація: еволюційний аспект Visegrad Journal on Human Rights. 2019. № 1 (volume 2). С. 110–115.
10. Стрельцова Є. Д. Міжнародне приватне морське право України: сучасний стан системи колізійних норм. // Право України. 2020. № 6. С. 95–110.

Модуль 2. Змістовний модуль 3

ТЕМА 8. СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ФОРМА ПРАВА. ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ

1. Право як загальносоціальне явище і як волевиявлення держави. Основні концепції про сутність права.
2. Поняття, сутність та елементи загальносоціального права.
3. Поняття, сутність та елементи юридичного (позитивного) права, його співвідношення з загальносоціальним правом.
4. Поняття, сутність та призначення об'єктивного юридичного права, його ознаки.
5. Типологія юридичного права. Поняття та види типів права. Поняття та сутність перехідного типу демократичного соціально орієнтованого юридичного права.
6. Поняття та види принципів юридичного права. Принципи (тенденції) сучасного права України.
7. Поняття та види функцій об'єктивного юридичного права.
8. Правова реальність та її структура

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Категорія «суть» відображає ядро, головні риси явища, які не лежать на поверхні, а потребують дослідження і застосування теоретичного абстрактного мислення. Щоб визначити суть явища, потрібно дуже часто звертатись до полярних категорій, аналогічних явищ, що ми і намагались зробити, відмежовувавши право від безправ'я і правопорушень.

Суть права в значній мірі залежить від форм правління і політичного режиму. В умовах диктатури або панування якогось одного класу право виражає інтереси певного класу або правлячих груп, партій тощо. При переході до демократичного суспільства право і законодавство втрачають свої функції придушення і насильства, вираження волі одного класу. В умовах правової держави і громадянського суспільства право виражає інтереси різних класів, соціальних груп шляхом досягнення соціального компромісу.

Сутність права слід визначати, враховуючи такі положення:

- право існує у певних формах, що фіксують певні юридичні конструкції;
- право може існувати і поза інституційними формами свого виявлення (як ідеї, оцінки, зв'язки або діяльність суб'єктів);
- з формальної точки зору право виступає як регулятор, що обслуговує той чи інший соціальний інтерес.

У різні періоди історичного розвитку правової думки до розуміння права ставилися по-різному. Деякі вчені виділяють два підходи до розуміння сутності права:

1) класовий, тобто право визнається як система встановлених і гарантованих державою правових норм, що відображають державну волю економічно пануючого класу. Воля пануючого в економіці та політиці класу нав'язується як закон всьому суспільству;

2) загальносоціальний, тобто право розглядається як загально-визнаний компроміс між різними класами, групами та соціальними прошарками для забезпечення потреб та інтересів як громадянського суспільства в цілому, так і окремих його суб'єктів. Поряд з цим можна виділити також релігійний, національний, расовий та інші підходи до розуміння сутності права, в межах яких відповідні релігійні, національні або расові інтереси будуть визначальними для організації дер-

жавнополітичного життя суспільства та офіційно зафіксовані у системі законів та підзаконних нормативноправових актів, інших формах права.

Таким чином, сутність права багатоаспектна і тому потребує використання різних форм і методів її пізнання залежно від історичних обставин, умов та цілей наукового дослідження.

З питанням про сутність права тісно пов'язано питання про його зміст. Якщо сутність права відповідає на питання про його найважливіші ознаки і властивості, то зміст права визначає, в чому конкретно ці ознаки і властивості знаходять свій об'єктивний вираз. Отже, через зміст права матеріалізується його сутність.

Зміст права – це сукупність правових приписів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин; це закріплені у правових нормах суб'єктивні права (дозволи), юридичні обов'язки (зобов'язання) та заборони.

Розрізняють два види змісту права:

- соціальнополітичний, в якому відображається економічна, політична, класова сутність та спрямованість права;
- спеціальноюридичний, що характеризує право як специфічне інституційне утворення (соціальний інститут, необхідний атрибут функціонування суспільства).

Отже, зміст права визначається потребами суспільного розвитку, інтересами суб'єктів суспільних відносин, вираженими в їх свідомості.

«Джерело права» і «форма права» взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Джерело права розкриває витoki формування права, причини і закономірності процесу його виникнення і розвитку, а форма права показує, як зміст права нормативно організується і виражається ззовні.

Поняття «джерело права» вживається у розуміннях: матеріальному, ідеологічному, інституційному, формальному (юридичному).

Джерела права в матеріальному розумінні – це економічні, соціальні, політичні та інші умови, що спричиняють або об'єктивно зумовлюють виникнення правових норм.

Джерела права в ідеологічному розумінні – це правова і політична свідомість суб'єктів нормотворчості; ідеї, концепції, теорії, покладені у підставу правових норм.

Джерела права в інституційному розумінні – це діяльність публічних органів та інститутів (громадянського суспільства, держави) як суб'єктів формування і встановлення права.

Джерела права у формальному (юридичному) розумінні – акти уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження і закріплення правових норм і принципів, на основі яких виникають, змінюються чи припиняються правові відносини. Інакше, це зовнішні виявлення буття об'єктивно існуючих правових норм і принципів, які є мірою охоронюваного державою права.

Форми права – вихідні від держави або визнані нею зовнішні, офіційно-документальні способи вираження (організації, існування) змісту права, його норм і принципів, надання їм юридичного значення. При написанні «джерело (форма) права» підкреслюється, що мова йде саме про джерела права у формальному (юридичному) розумінні.

Основні джерела (форми) права в державах світу і Україні: нормативно-правовий акт; нормативно-правовий договір (внутрішньодержавний); міжнародно-правовий акт (домінуючим є договір); правовий прецедент (судовий і адміністративний); правовий звичай; правова доктрина (доктринальний текст); релігійно-правовий текст (релігійно-правова норма).

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
2. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій: навч. посіб. / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
3. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
4. Основи держави і права: Навч. посіб. / За ред. В. В. Комарова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. – 260 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
6. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
7. Теорія держави і права: Підруч. / [Лисенков С. Л. та ін.] – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
8. Теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. С. Л. Лисенкова. – К.: 2004. – 368 с.

9. Теорія держави і права: навч. посіб. / [Суботін В. М., Філонов О. В., Князькова Л. М., Тодоров І. Я.]. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
10. Тлумачний словник з теорії держави і права / авт.-упоряд. К. Г. Волинка. – К.: Магістр – ХХІ сторіччя, 2006. – 112 с.

Наукова література:

1. Борщевський І.В. Форма (джерело): теоретико-правова сутність поняття. Правова держава. 2016. № 21. С. 6–10.
2. Борщевський І.В. Теоретико-правові аспекти застосування юридичної доктрини як допоміжного джерела права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 37. Том 1. 2016 р. № 7. С. 7–10.
3. Борщевський І.В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 5(14). 2016 р. С. 3–6.
4. Борщевський І.В. Роль нетрадиційних джерел права в правотворчих процесах України в умовах трансформації суспільства / І.В. Борщевський // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича. Одеса : Фенікс, 2018. С. 200–238.
5. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
6. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч.: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
7. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
8. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
9. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431 с.
10. Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правова уніфікація: еволюційний аспект Visegrad Journal on Human Rights. 2019. № 1 (volume 2). С. 110–115.

ТЕМА 9. НОРМА ПРАВА І СИСТЕМА ПРАВА. СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА

1. Система права і система законодавства.
2. Система права і правова система.
3. Способи викладення правових норм в актах держави.
4. Норма права і нормативно-правовий акт.
5. Норма права і стаття нормативно-правового акту. Види і класифікація норм права. Локальні норми права і вимоги до них.
6. Види нормативно-правових актів. Закон як акт вищого законодавчого органу. Укази президента, акти уряду, акти міністрів і керівників інших центральних органів державного управління Нормативні акти органів влади і управління. Керівні роз'яснення пленуму Верховного суду і інструктивні вказівки Арбітражного суду.
7. Межі дії юридичних норм. Дія юридичних норм у часі, просторі і по колу осіб.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Ця тема виключно юридична і мова в ній йдеться про норми законодавства і його систему. Ця тема має важливе значення в процесі формування спеціалістів юридичного профілю, оскільки норми права – це знаряддя юридичного «виробництва». Досконалість знань про норми права в значній мірі зумовлюють ефективність юридичної праці.

Право має своїм функціональним призначенням впорядкування суспільного життя, надання йому системності і прогнозованості, без якої жодна людина не може планувати і будувати своє власне життя. Тому немає нічого дивного у тому, що і право із зовнішньої точки зору являє собою не хаотичне нагромадження норм, а певну систему.

Під системою права слід розуміти його внутрішню структуру, що відображає узгодженість правових норм, їх зв'язки між собою та поділ усіх правових норм залежно від тих чи інших їх спільних рис на галузі та інститути права.

Право будь-якої країни є системним, однак система права певної країни завжди більш чи менш істотно відрізняється від системи права інших країн. При цьому в країнах, що відносяться до однієї правової

сім'ї (континентальної, англо-американської, мусульманської тощо), системи права відрізняються менше і мають між собою багато спільного.

З точки зору структурного поділу система права України (тобто весь масив правових норм, які діють у нашій державі) поділяється на галузі права. Галузі складаються із інститутів права (іноді в теорії права у найбільш великих за обсягом галузях виділяється ще й таке поняття, як підгалузь – частина галузі, що включає в себе декілька взаємопов'язаних інститутів права). Інститути права складаються з правових норм.

Систему права не слід ототожнювати з системою законодавства, яка є зовнішнім проявом системи права. Система законодавства поділяється на галузі законодавства, які не завжди співпадають з галузями права (наприклад, цілком доречно говорити про виборче законодавство як про окрему галузь законодавства, однак в правовій науці поки що вважаються дискусійними твердження про існування окремої галузі виборчого права). Галузі законодавства складаються з нормативно-правових актів.

Сам термін «законодавство» у правовій доктрині розуміється по-різному. Деякі вчені включають у термін «законодавство України» усі нормативно-правові акти загальноукраїнського характеру, інші вважають «законодавством» лише закони та акти, юридична сила яких дорівнює силі закону. Проте остання інтерпретація більше підходить для терміну «законодавчі акти України», який також нерідко вживається у тексті українських законів. Що ж стосується «законодавства», то на даний час панівною у вітчизняній теорії права є прийнята в одному із рішень Конституційного Суду України точка зору, згідно з якою під цим терміном розуміють закони, інші нормативно-правові акти Верховної Ради України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, нормативно-правові акти Президента та нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України. Однак неважко помітити, що при вживанні терміну «галузь законодавства» і вчені, і юристи-практики, як правило, розуміють під цим терміном усі нормативно-правові акти, які за своєю тематикою відносяться до відповідної галузі. Виходячи із цього під «законодавством» у даному курсі розумітиметься сукупність усіх чинних нормативно-правових актів України.

Галузь права – це велика сукупність однорідних правових норм, що виокремилась всередині даної системи права і регулює певну сферу однорідних суспільних відносин.

У правовій доктрині здійснено чимало спроб класифікації галузей права. Зокрема, існують класифікації у вигляді поділу галузей права на:

- інтегративні (конституційне та міжнародне право) та предметні (усі інші галузі);
- фундаментальні (ті, що були історично початковими) та спеціалізовані (ті, що виділились із фундаментальних пізніше). Іноді в літературі до цієї класифікації додається ще й виділення «комплексних» галузей права;
- галузі матеріального права та галузі процесуального права;
- галузі приватного права та галузі публічного права.

Поділ правових норм на галузі і віднесення певної норми до тієї чи іншої галузі (за винятком норм конституційного та міжнародного права) здійснюється на основі двох критеріїв, які лежать в основі галузевого поділу права. Такими критеріями є:

- предмет правового регулювання, тобто та сукупність суспільних відносин, яку регулюють норми відповідної галузі. Зокрема, для цивільного права ця сукупність визначається як «майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини», для кримінального права – як «суспільні відносини, пов'язані із визначенням і встановленням діянь, які є злочинами, та визначенням і застосуванням покарань за вчинені злочини»;
- метод правового регулювання, тобто сукупність прийомів та засобів, з допомогою яких норми даної галузі впливають на суспільні відносини. Для цивільного права головним методом є метод автономії та рівності сторін, для кримінального – жорсткий імперативний метод застосування покарання у тих випадках, на які поширюється дія норм кримінального права.

Інститут права – це група пов'язаних між собою правових норм, що виокремилась всередині певної галузі і регулює групу однорідних суспільних відносин. Прикладом можуть служити інститути права власності або відшкодування шкоди у цивільному праві, звільнення від кримінальної відповідальності або покарання у кримінальному праві.

Правові інститути складаються із правових норм (норм права), які є основним, базовим елементом в усій системі права. Норми права є складовими частинами інститутів, галузей права і всього права в цілому, їх можна побачити і у текстах нормативно-правових актів, які є зовнішньою формою вираження права. Однак закони та інші норматив-

но-правові акти не поділяються на норми, вони мають свою особливу структуру, про яку докладніше буде сказано згодом.

Норма права традиційно визначається як встановлене або санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки, що регулює певний різновид суспільних відносин і розраховане на багаторазове застосування.

Норма права може надавати особі певне суб'єктивне право, тобто забезпечити їй можливість у певних межах визначати свою поведінку: приміром, відповідно до статті 319 ЦК власник вправі володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном на власний розсуд. Норми такого роду називаються уповноважуючими (або ж дозвоільними).

В інших випадках норма прямо ставить особі за обов'язок вчинити певні дії.

У певних випадках норма може встановлювати заборону, суть якої зводиться до вимоги утриматись від певної поведінки (дій чи бездіяльності). Правові норми, які забороняють певну поведінку, мають назву забороняючих (заборонних) норм. Забороняючі норми не містять санкцій на випадок їх порушення і цим відрізняються від охоронних норм. З огляду на цю обставину вчені нерідко розглядають забороняючі норми як частину зобов'язуючих, а не як окремий вид правових норм. Заборона у таких випадках розглядається як різновид покладеного на адресата норми «негативного» обов'язку, який полягає не у вчиненні певних дій, а, навпаки, у їх невчиненні.

До особливої категорії мають бути віднесені норми, які визначають ознаки протиправної поведінки, тобто порушення особою тих чи інших вимог, встановлених регулятивними нормами, і передбачають покарання або інші санкції – заходи впливу щодо порушників і немовби охороняють право від порушень. На відміну від регулятивних ці норми називаються охоронними.

Таким чином, існує поділ норм права на регулятивні й охоронні. Регулятивні норми поділяються на уповноважуючі, зобов'язуючі та забороняючі.

Дещо відмінною за критерієм є класифікація, що передбачає поділ норм на диспозитивні та імперативні.

Диспозитивними називають правові норми, які, встановлюючи певні правила поведінки, при цьому надають суб'єктам можливість самостійно врегулювати у відповідних випадках свої відносини і встано-

вити правила, які відрізнятимуться від припису, викладеного у нормі. Змістовний припис норми набуває у таких випадках субсидіарного характеру і застосовується лише тоді, коли сторони відповідних відносин (угоди, договору тощо) не врегулювали відповідне питання. Змістовні приписи, які містяться у диспозитивних нормах, переважно є дозвоільними, але іноді можуть бути і зобов'язуючими. Зовнішньою ознакою диспозитивної норми є наявність у тексті відповідного положення закону чи іншого нормативно-правового акту формулювання на зразок «якщо інше не передбачено договором (угодою сторін)».

Імперативними є норми права, які містять категоричні приписи і вимагають від осіб, яким ці норми адресовані, поводитись у чітко визначений спосіб.

Важливе практичне значення має і класифікація, за якою норми права поділяються на матеріальні і процесуальні.

Матеріальні правові норми (або ж норми матеріального права) – це норми, які визначають зміст певного суб'єктивного права, юридичного обов'язку або юридичної відповідальності.

Процесуальні норми – це норми, що визначають порядок реалізації і особливо захисту суб'єктивних прав, виконання обов'язків, а також порядок притягнення до відповідальності.

Матеріальні норми не завжди знаходяться у нормативно-правових актах матеріального права, а процесуальні – в актах процесуального права. Для зручності користування, наприклад, у Кримінальному процесуальному кодексі України містяться матеріальні норми про розміри штрафів, що накладаються на порушників порядку в судовому засіданні. Однак, за загальним правилом законодавчої техніки у законах процесуальні питання і відповідно процесуальні норми повинні викладатися окремо від питань і норм матеріального права, у різних главах і розділах певного закону, а іноді й у різних законодавчих актах.

Ще одна класифікація правових норм, яка теж має практичне значення – це поділ усіх норм права на норми прямої дії, бланкетні і відсилні. Ця класифікація відображає технічні особливості викладення змісту норм права і прийоми, застосовані при їх формулюванні.

Норми прямої дії називають або описують права, обов'язки, повноваження, заборонену поведінку та заходи відповідальності.

Зміст норми прямої дії є таким, що дозволяє прямо застосувати її без звернення до якихось інших норм.

Бланкетна норма містить у своєму тексті відсилання загального характеру, тобто вказівку на те, що для застосування даної норми необхідно додатково звернутися до спеціальних правил, встановлених іншим нормативно-правовим актом (актами). Без такого звернення бланкетна норма не може бути застосована.

Відсылна норма містить у своєму тексті відсилання до інших норм (іншої статті, іншої частини цієї ж статті) даного нормативно-правового акта. Норма права має свою структуру, тобто складається з певних частин (логічних елементів).

Частину норми, що вказує на умови, за наявності яких виникає конкретне право, обов'язок, настає відповідальність, називають гіпотезою.

Диспозиція – це частина норми права, в якій визначається зміст конкретного права або обов'язку.

У деяких нормах містяться формулювання, які встановлюють покарання або інші заходи примусового впливу, які застосовуються щодо порушників правових приписів. Частина норми права, якою визначається вид і міра такого примусового впливу, називається санкцією.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Теорія держави і права: Навч. посіб. / упоряд. Шестопалова Л. М. – К.: Прецедент, 2004. – 224 с.
2. Теорія держави і права: Навч. посіб. / [Суботін В. М., Філонов О. В., Князькова Л. М., Тодоров І. Я.]. – К.: Знання, 2005. – 327 с
3. Теорія держави і права: Посіб. для підготовки до іспитів / [Тимченко С. М., Калюжний Р. А., Пархоменко Н. М., Легша С. М.]. – К.: Поливода А.В., 2005. – 176 с.
4. Теорія держави і права: навч. посіб. / за ред. С. Л. Лисенкова. – К.: 2004. – 368 с.
5. Теорія держави і права: Академічний курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
6. Теорія держави та права : навч. посіб. / [С. В. Білозьоров, В. П. Влащенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомірова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.
7. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. / авт.-упо-

- ряд. Кравчук М. В. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.
8. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Голошко, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
 9. Теорія держави і права: навч. посіб. / Волинка К. Г. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
 10. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-тє вид. перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. – 480 с.

Наукова література:

1. Борщевський І.В. Доцільність в системі принципів застосування норм права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. № 23. 2020 р. С. 16–20.
2. Гринь О.Д. Проблеми правозастосовного процесу та ефективність застосування правових норм / О.Д. Гринь // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича. – Одеса : Фенікс, 2018. – С. 133–165.
3. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. : в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
4. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
5. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
6. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос.-М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.
7. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»
8. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. – Одеса: Гельветика. 2019. – 522 с.
9. Стрельцова Є. Д. Міжнародне приватне морське право України: сучасний стан системи колізійних норм. // Право України. 2020. № 6. С. 95–110.

10. Стрельцова Є. Д. Деякі аспекти деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації. Сучасне право в епоху соціальних змін: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. Національний авіаційний університет, Київ, 26 лютого 2021 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2021. С. 355–357.

ТЕМА 10. ДЖЕРЕЛА ПРАВА. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СВІТУ

1. Поняття форми (джерела) права. Види джерел права.
2. Порівняльне правознавство як напрямок сучасної юридичної думки. Значення порівняльного правознавства для юридичної теорії і практики.
3. Класифікація правових систем світу.
4. Романо-германська правова система.
5. Англосаксонська правова система.
6. Мусульманське право.
7. Соціалістична правова система.
8. Система звичаєвого права.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

В межах даної теми повинні бути розглянуті поняття та види джерел права, основні правові системи світу. Відомо, що не всі джерела права можуть зустрічатися, використовуватись однією, окремо взятою правовою системою чи, інакше кажучи, правовою сім'єю. Тому дана тема має намір висвітлити характерні особливості, які притаманні тій чи іншій правовій системі, дати поняття і охарактеризувати різні джерела права і розглянути які джерела права використовує та чи інша правова система. Крім того, метою цієї теми є ознайомлення студентів з порівняльним правознавством як напрямком сучасної юридичної думки, розкриття значення порівняльного правознавства для теорії і практики в юриспруденції.

Поняття «правова система» має значення для характеристики права певної держави. Зазвичай у цьому випадку мова йде про національну

правову систему. Відмінності між правом різних країн зменшуються, якщо виходити не зі змісту конкретних норм, а з більш постійних елементів, які використовуються для створення, тлумачення та оцінки норми. Самі норми можуть бути різними, але за способом їх розробки, систематизації, тлумачення виділяють кілька типів – «правових сімей». Категорія «правова сім'я» служить для визначення групи правових систем, які мають однакові юридичні ознаки, що дає змогу говорити про відносну єдність цих систем.

Існують такі критерії об'єднання і класифікації правових систем різних держав: 1) спільність виникнення і розвитку (системи пов'язані історично і мають загальне державно-правове коріння); 2) спільність джерел, форм закріплення і вираження норм права (де і як фіксуються норми права, їх роль, значення, співвідношення); 3) структурна єдність (на мікрорівні – на рівні будови норми права, її елементів, на макрорівні – побудова великих блоків, тобто галузей, субгалузей); 4) спільність принципів регулювання суспільних відносин (в одних країнах це ідеї свободи суб'єктів, їх формальної рівності, об'єктивності правосуддя тощо, в інших – теологічні, релігійні витоки, в третіх – соціалістичні, націонал-соціалістичні ідеї); 5) єдність термінології юридичних категорій, технічне викладення, систематизація норм права.

На сьогодні вказується на неможливість типізації правових систем тільки за їх класовою сутністю. При класифікації вчені використовують різні фактори, починаючи з етнічних, расових, географічних, релігійних і закінчуючи юридичною технікою і стилем права.

Популярною є класифікація правових сімей, розроблена Р. Давидом. Вона заснована на поєднанні двох критеріїв: ідеології (релігія, філософія, економічна і соціальна структури) і юридичної техніки (яка включає в якості основної складової джерела права). Р. Давид висунув ідею трьох основних сімей: романо-германської; англо-саксонської; соціалістичної. До них додається інший юридичний світ, який отримав назву «релігійні і традиційні системи».

Інша класифікація К. Цвайгерта. В основу цієї класифікації покладений критерій правового стилю, що складається з п'яти факторів: 1) походження та еволюція правових систем; 2) особливості юридичного мислення; 3) специфічні правові інститути; 4) природа джерел права і способи їх тлумачення; 5) ідеологічний фактор. На цій основі К. Цвайгерт виділяє вісім правових кругів: 1) романський; 2) німець-

кий; 3) скандинавський; 4) англійський; 5) американський; 6) соціалістичний; 7) право ісламу; 8) індуське право.

Найбільш поширеним у світовій теорії і практиці є такий поділ:

1) континентальна система права – система права, що виникла в Європі і складалася на підставі рецепції римського права (романо-германська система). Це система писаного права, для якої головне джерело права – законодавчі акти. У своєму чистому вигляді вона повністю виключає прецеденту форму права. Згідно з концепцією цієї системи суд лише знаходить право, але не творить його;

2) загальна система права (англо-американська) – це прецедентна форма права, створюваного судом. Вона має два джерела: загальне право і право справедливості. Писане право також є джерелом права і наближає цю систему до континентальної. На сьогодні письмова форма права є основною, а рішення суду завершує процес формування норм закону і використовується так, як в першому тлумаченні суддею. Прецедента форма права є стабільною, включає англійську сферу, країни Британської співдружності, американську сферу;

3) мусульманська система – це доктринальне право. Для його не співпадає з географічними кордонами країн з мусульманським населенням, існують нації і народи, які прийняли іслам в якості релігії, але не сприйняли мусульманське право (Індонезія). Оскільки це право з релігійними нормами Корану, воно не застосовується до осіб, які сповідують іншу релігію;

4) до релігійної системи (крім мусульманського права) входять: звичаєве право племен або релігійне право – в країнах Африки. Ця система існує поряд з системою права колишніх метрополій;

5) соціалістична система – Китай, В'єтнам, КНДР, Куба.

Для сучасного періоду характерною є юридична акультурація – процес впливу правових систем одна на одну, а також результат такого впливу, який полягає у сприйнятті однією правовою системою елементів іншої. Право є важливим елементом загальної культури, тому правова культура однієї держави впливає на іншу (наприклад, рецепція римського права). Механізм юридичної акультурації включає суб'єктів, об'єкти, форми, методи, часові і просторові межі, підсумки тощо.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
5. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
6. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – Львів: Новий світ, 2003. – 581 с.
7. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
8. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарев С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
9. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
10. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-тє вид. перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. – 480 с.

Наукова література:

1. Батлер У. Е. Місце пострадянських правових систем на правовій карті світу: відкриті лекції Четвертого міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / У. Е. Батлер. – К. : Логос, 2009. – 20 с.
2. Борщевський І.В. Форма (джерело): теоретико-правова сутність поняття. // Правова держава. 2016. № 21. С. 6–10.

3. Борщевський І.В. Теоретико-правові аспекти застосування юридичної доктрини як допоміжного джерела права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 37. Том 1. 2016 р. №7. С. 7-10.
4. Борщевський І.В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. // Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 5 (14). 2016 р. С. 3–6.
5. Борщевський І.В. Роль нетрадиційних джерел права в правотворчих процесах України в умовах трансформації суспільства / І.В. Борщевський // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича. Одеса : Фенікс, 2018. С. 200–238.
6. Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред.: О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2006. – 432 с.
7. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М. : Междунар. отношения, 2010. – 456 с.
8. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Р. Леже. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 576 с.
9. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу: відкриті лекції Другого міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / Л. А. Луць. – К. ; Х. ; Сімф. : Логос, 2007. – 23 с.
10. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. – 132 с.
11. Правові системи сучасності : навч. посіб. / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2012. – 492 с.
12. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / за заг. ред. В. С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
13. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К.: Кондор, 2012. – 616 с.
14. Скаун О. Ф. Правова система – держави, суспільства, регіону, світу? (Щодо базових категорій порівняльного правознавства) : відкриті лекції Третього міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / О. Ф. Скаун. – К. ; Х.; Сімф.: Логос, 2008. – 32 с.

15. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: монографія / М. Г. Хаустова. – Х.: Право, 2008. – 160 с.

ТЕМА 11. ПРАВОУТВОРЕННЯ І ПРАВОТВОРЧІСТЬ

1. Поняття правоутворення. Юридичний мотив.
2. Загальна характеристика правотворчості. Правотворчість як одна з форм керування суспільством. Основні принципи правотворчості.
3. Концепція законопроекту. Лоббизм.
4. Види правотворчості. Правотворчі органи. Право на правотворчість.
5. Законодавча діяльність. Стадії законотворчості. Законодавча ініціатива. Центральна стадія правотворчості. Вирішальна стадія правотворчості. Порядок вступу в силу нормативних актів. Опублікування і обнародування нормативних актів.
6. Експеримент в галузі правотворчості. Конкретизація правових норм.
7. Юридична техніка та її значення для правотворчості і систематизації законодавства. Мова правових актів. Першоеlement законодавчого акту

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Тема правоутворення характеризується не лише юридичним а й широким соціологічним змістом. Власне мова тут буде йтись не про право, а про законоутворення у власному розумінні цього слова. Вивчення цієї теми має дати достатнє розуміння того, як виробляються юридичні закони різного рівня, що в них втілюється, яким вимогам вони повинні задовольняти. Ця тема є дуже об'єктивною для сучасної України. Після розпаду СРСР нові держави потребували власного законодавства, тому що Радянське законодавство вже не могло регулювати нові відносини, які об'єктивно склалися в суспільстві на той час. Це стало причиною бурхливого розвитку національного законодавства в Україні. Але великий об'єм нормотворчої бази першої хвилі вже незалежної України не міг не вплинути на якості законів, які на жаль не завжди точно і об'єктивно відбивали нові суспільні відносини, неправильно характеризували ті відносини, які держава хотіла поширити на своїй території і таке інше. Помилки цих перших кроків законодавця

ми відчуваємо і зараз. Ось чому на темі правоутворення повинно бути зроблено акцент. Їй приділена особлива увага студентів.

Правотворчість – це правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм.

Правотворчість виражається у формуванні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів.

Головне призначення правотворчості – встановлення нових правових норм. Зміна і скасування застарілих правових норм сприяє затвердженню нових і, відтак, вони входять до його складу як допоміжні прояви правотворчості.

Ознаки правотворчості:

- здійснюється державою безпосередньо або з її попереднього дозволу, а також громадянським суспільством (народом) і його суб'єктами;
- полягає у створенні нових норм права або в зміні чи скасуванні чинних норм;
- набуває завершення в письмовому акті-документі, який називається нормативно-правовим актом;
- відбувається відповідно до правового регламенту, тобто процедури, яка встановлюється правовими нормами;
- має конкретно-цільову і організаційну спрямованість. Правотворчість не можна зводити до законотворчості. Законотворчість є виключною монополією представницьких вищих органів держави (в Україні – Верховної Ради) або народу (громадянського суспільства) у передбачених законом випадках.

Законотворчість – важлива складова частина правотворчості, яка закінчується прийняттям законів. Результат правотворчості – всі нормативно-правові акти: закони, укази, розпорядження, рішення та ін. Вони з'являються внаслідок складної діяльності вищих державних органів, органів місцевого самоврядування, місцевої державної адміністрації, комерційних і некомерційних організацій, трудових колективів.

Правотворчість – один з важливих напрямків функціонування громадянського суспільства і держави, одна з правових форм («оболонок») їх діяльності, її слід відрізнити від право-творення.

Правотворення – всі форми і засоби виникнення, розвитку та зміни

права, у тому числі і правотворчість.

Правотворчість – поняття вужче, ніж правотворення, вона – частина правоутворення, його самостійна і вирішальна стадія (вищий рівень). Ініціативу, пропозицію про необхідність прийняття того чи іншого закону не можна вважати правотворчістю, хоча з ініціативи може початися правотворчість. Обговорення проекту конституції населенням – це не правотворчість, але може призвести до неї.

Правотворчість починається тоді, коли прийнято державне рішення про підготовку проекту нормативно-правового акта, скажімо, закону. Головною відмінністю правотворчості від правотворення є те, що творчість права здійснюється державними органами або з їх санкції, дозволу.

Правотворчість – це насамперед форма владної-вольової діяльності держави, формального нормативного закріплення міри свободи і справедливості, яка включає дослідження, узагальнення і систематизацію типових конкретних правовідносин, котрі виникають у громадянському суспільстві, і спрямована на створення нормативно-правового акта.

Правотворення – форма виникнення і буття права в широкому правовому полі: до правотворчості, поруч із ним, у вигляді правотворчості, після правотворчості, у процесі реалізації права. Правотворення відбувається і поза правотворчості державою, у рамках громадянського суспільства – у правосвідомості, конкретних правовідносинах, правомірній поведінці, правових теоріях, судових прецедентах і т. ін. Правотворення живить правотворчість новими правовими ідеями, правилами поведінки, конкретними рішеннями, угодами, котрі досліджуються, узагальнюються, систематизуються державою, а по тому формулюються в нормах права, зовнішньо виражених у нормативно-правових актах. Можна виділити такі рівні правотворення:

- гносеологічний – відбиває процес виникнення і розвитку права у формі правосвідомості;
- матеріальний – виражає формування права у вигляді конкретних правовідносин, правомірної поведінки;
- інституційний – відбиває існування права к системи правових норм.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
5. Загальна теорія держави і права: підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
6. Кельман М. С. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): підруч. / М. С. Кельман; О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
7. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
8. Погребной И. М. Теория права: Учеб. пособ. 3е изд., испр. и доп. / Погребной И. М. – Х.: 2003. – 128 с.
9. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-те, зі змінами. / Рабинович П. М. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
10. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / Скаун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.

Наукова література:

1. Борщевський І.В. Теоретико-правові аспекти застосування юридичної доктрини як допоміжного джерела права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 37. Том 1. 2016 р. № 7. С. 7–10.
2. Борщевський І.В. Доцільність в системі принципів застосування норм права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. № 23. 2020 р. С. 16–20.

3. Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правовий досвід в юридичній діяльності: загальнотеоретичний аспект. *Правова держава*. 2020 р. № 37. С. 10–16.
4. Борщевський І.В. Роль нетрадиційних джерел права в правотворчих процесах України в умовах трансформації суспільства / І.В. Борщевський // *Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія / за ред. В.П. Плавича*. Одеса : Фенікс, 2018. С. 200–238.
5. Гринь О.Д. До питання про ефективність правозастосовних актів / О.Д. Гринь // *Митна справа*. Науково-аналітичний журнал. – 2015. – № 2 (98). – Ч. 2. – книга 2. – С. 64–71.
6. Гринь О.Д. О разнообразии правоприменительных актов / О. Д. Гринь // *Очерки новейшей камералистики*. – 2016 г. – № 4. – С. 20–23.
7. Гринь О.Д. Проблеми правозастосовного процесу та ефективність застосування правових норм / О.Д. Гринь // *Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича*. – Одеса : Фенікс, 2018. – С. 133-165.
8. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
9. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. : в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
10. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
11. Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правова уніфікація: еволюційний аспект *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 (volume 2). С. 110–115.
12. Стрельцова Є. Д. Вплив національних судів на процес міжнародно-правової уніфікації. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 71074.
13. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. Одеса: Гельветика. 2019. 522 с.
14. Стрельцова Є. Д. Міжнародне приватне морське право України: су-

часний стан системи колізійних норм. Право України. 2020. № 6. С. 95–110.

15. Стрельцова Є. Д. Деякі аспекти деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації. Сучасне право в епоху соціальних змін: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. Національний авіаційний університет, Київ, 26 лютого 2021 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2021. С. 355–357.
1. Батлер У. Е. Місце пострадянських правових систем на правовій карті світу: відкриті лекції Четвертого міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / У. Е. Батлер. – К. : Логос, 2009. – 20 с.
2. Борщевський І.В. Форма (джерело): теоретико-правова сутність поняття. Правова держава. 2016. № 21. С. 6–10.
3. Борщевський І.В. Теоретико-правові аспекти застосування юридичної доктрини як допоміжного джерела права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 37. Том 1. 2016 р. № 7. С. 7–10.
4. Борщевський І.В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 5 (14). 2016 р. С. 3–6.
5. Борщевський І.В. Доцільність в системі принципів застосування норм права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. № 23. 2020 р. С. 16–20.
6. Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правовий досвід в юридичній діяльності: загальнотеоретичний аспект. Правова держава. 2020 р. № 37. С. 10–16.
7. Борщевський І.В. Роль нетрадиційних джерел права в правотворчих процесах України в умовах трансформації суспільства / І.В. Борщевський // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича. Одеса : Фенікс, 2018. С. 2000238.
8. Бойко І. С. Порівняльне правознавство : навч. посіб. / І. С. Бойко, Б. В. Бабін. 2-ге вид., випр. та допов. – О. : Фенікс, 2011. – 152 с.
9. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми те-

- орії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. – 344 с.
10. Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред.: О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2006. – 432 с.
 11. Гринь О.Д., Донченко О.І. Кримінальна відповідальність як різновид юридичної відповідальності / О.Д.Гринь, О. І. Донченко // Правова держава. – 2015 р. – № 19. – С. 129–135.
 12. Гринь О.Д. До питання про ефективність правозастосовних актів / О.Д. Гринь // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2015. – № 2 (98). – ч. 2. – книга 2. – С. 64-71.
 13. Гринь О.Д. Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття / / О. Д. Гринь // Правова держава. – 2016 р. – № 24. – С. 11–15.
 14. Гринь О.Д. Оразнообразии правоприменительных актов/О.Д.Гринь // Очерки новейшей камералистики. – 2016 г. – № 4. – С. 20–23.
 15. Гринь О.Д. Проблеми правозастосовного процесу та ефективність застосування правових норм / О.Д. Гринь // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича. – Одеса : Фенікс, 2018. – С. 133-165.
 16. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М. : Междунар. отношения, 2010. – 456 с.
 17. Кравчук М. В. Правовая система США / М. В. Кравчук. – К. : Нора-друк, 2004. – 136 с.
 18. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
 19. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Р. Леже. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 576 с.
 20. Лукьянов Д. В. Традиционно-правовая семья: понятие, характерные черты и структура: учеб. пособие / Д. В. Лукьянов. – Харьков : Штрих, 2004. – 32 с.
 21. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу: відкриті лекції Другого міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / Л. А. Луць. – К. ; Х. ; Сімф. : Логос, 2007. – 23 с.
 22. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. : в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.

23. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: Навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
24. Маркова-Мурашова С. А. Правовая система и типология правопонимания: историко-теоретический и сравнительно-правовой анализ / С. А. Маркова-Мурашова. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2005. – 314 с.
25. Маркова-Мурашова С. А. Современные правовые системы: тенденции интеграции и дифференциации / С. А. Маркова-Мурашова. – Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2005. – 320 с.
26. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение: учебник / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2011. – 784 с.
27. Оксамытний В. В. Правовые системы современного мира: проблемы идентификации: открытые лекции третьего междунар. семинара «Сравнительное правоведение: современное состояние и перспективы развития» / В. В. Оксамытний. – Киев; М. ; Симферополь: Логос, 2008. – 36 с.
28. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. – 132 с.
29. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008.- 784 с.
30. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос.-М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007.- 431с.
31. Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. Петришина. – Х.: Право, 2012. – 272 с.
32. Правові системи сучасності : навч. посіб. / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2012. – 492 с.
33. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / за заг. ред. В. С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
34. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К.: Кондор, 2012. – 616 с.
35. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / за заг. ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2008. – Т. 1–5.
36. Правова система України: проблеми і тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 черв. 2010 р.). – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 172 с.

37. Правовые системы стран мира: энцикл. справ. / отв. ред. А. Я. Сухарев. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 2001. – 840 с.
38. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А.- Електрон. текстові данні. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-ЕБС «IPRbooks»>
39. Романов А. К. Право и правовая система Великобритании: учеб. пособие / А. К. Романов. – М.: Форум, 2010. – 288 с.
40. Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – М.: Норма, 2010. – 672 с.
41. Ситар І. М. Правові системи сучасності (західна традиція права): навч. посіб. / І. М. Ситар. – Л., 2009. – 408 с.
42. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение: основные типы (семьи) правовых систем мира : учебник / О. Ф. Скакун. – Киев : Ін Юре, 2008. – 464 с.
43. Скакун О. Ф. Правова система – держави, суспільства, регіону, світу? (Щодо базових категорій порівняльного правознавства) : відкриті лекції Третього міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / О. Ф. Скакун. – К. ; Х.; Сімф.: Логос, 2008. – 32 с.
44. Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу: наук. доп. / О. Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2004. – 96 с.
45. Сорокин В. В. Концепция эволюционного преобразования правовых систем в переходный период / В. В. Сорокин. – Барнаул: Изд-во Алтай. гос. ун-та, 2002. – 543 с.
46. Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правова уніфікація: еволюційний аспект Visegrad Journal on Human Rights. 2019. № 1 (volume 2). С. 110–115.
47. Стрельцова Є. Д. Вплив національних судів на процес міжнародно-правової уніфікації. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С.71-74.
48. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. Одеса: Гельветика. 2019. 522 с.

49. Стрельцова Є. Д. Міжнародне приватне морське право України: сучасний стан системи колізійних норм. Право України. 2020. № 6. С. 95–110.
50. Стрельцова Є. Д. Деякі аспекти деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації. Сучасне право в епоху соціальних змін: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. Національний авіаційний університет, Київ, 26 лютого 2021 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2021. С. 355–357.
51. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: монографія / М. Г. Хаустова. – Х.: Право, 2008. – 160 с.
52. Хрідочкін А. В., Макушев П. В. Методологія сучасного правознавства : навчальний посібник / А. В. Хрідочкін, П. В. Макушев. – Дніпро : Гельветика, 2017. – 368 с.

ТЕМА 12. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА

1. Система права і система законодавства. Їх співвідношення.
2. Систематизація законодавства, як особливий вид правотворчості.
3. Мета систематизації законодавчих актів.
4. Види систематизації законодавчих актів.
5. Кодифікація: її особливості. Види кодифікованих актів в законодавстві України.
6. Інкорпорація. Її ознаки та види.
7. Консолідація як особливий вид систематизації законодавства.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Ця тема дуже важлива не тільки в теоретичному плані, а і перш за все в практичному. Кожен практикуючий юрист – фахівець повинен знати якими систематизованими законодавчими актами він повинен користуватися при урегулюванні тих чи інших питань повсякденного життя, які є види систематизації законодавства та які суб'єкти мають право її здійснювати.

Систематизація законодавства – це діяльність з впорядкування

чинних нормативно-правових актів у єдину узгоджену систему, з метою забезпечення ефективного правового регулювання.

Систематизація спрямована на: досягнення внутрішньої єдності юридичних норм, тобто на усунення колізій і прогалин; впорядкування правового матеріалу, розміщення його за певними розділами і рубриками, тобто класифікацію.

Здійснення систематизації законодавства має на меті встановлення і усунення дефектів законодавства; підвищення ефективності законодавства та поліпшення інформаційного впливу права на правосвідомість його суб'єктів; забезпечення зручності користування законодавчим масивом, полегшення відшукування юридичної норми, яка підлягає застосуванню чи реалізації; сприяння вивченню та дослідженню законодавства.

Систематизація здійснюється двома основними способами: інкорпорацією та кодифікацією.

Інкорпорація – це найпростіша форма впорядкування нормативно-правових актів, яка полягає в об'єднанні групи чинних нормативно-правових актів в одному збірнику за певним критерієм (хронологічним, тематичним тощо) без зміни їхнього змісту.

Види інкорпорації:

- за юридичною значимістю: офіційна інкорпорація – тобто впорядкування нормативно-правових актів шляхом видання правотворчими або уповноваженими їхнім рішенням компетентними органами збірників чинних нормативно-правових актів; неофіційна інкорпорація – це підготовка і видання збірників чинних нормативно-правових актів неправотворчими органами держави або іншими організаціями чи особами;
- за обсягом: загальна (генеральна), галузева, міжгалузева, спеціальна (за окремими інститутами однієї галузі права);
- за критерієм об'єднання нормативно-правових актів: предметна, тобто за предметом регулювання; хронологічна (за часом видання нормативно-правових актів); суб'єктна (залежно від органу, який видав акти).

Кодифікація – це спосіб систематизації законодавства, який полягає у змістовній переробці, узгодженні й об'єднанні певної групи юридичних норм, пов'язаних спільним предметом правового регулювання, в єдиному нормативному акті. Тобто, це впорядкування право-

вих норм, яке супроводжується переробкою їхнього змісту, з відміною одних і прийняттям інших норм права. Іншими словами, кодифікація – це систематизація у процесі правотворчості. В результаті кодифікації видається єдиний, логічно і юридично цільний, нормативно-правовий акт. Тому кодифікація завжди має офіційний характер і може проводитися тільки правотворчим органом.

Види кодифікації:

- за обсягом: загальна, в результаті якої утворюється кодифікований нормативний акт з основних галузей права (Звід законів); галузева, яка охоплює нормативно-правові акти певної галузі законодавства (основи законодавства, кодекси); міжгалузева та підгалузева (інституційна), що, відповідно, розповсюджується на кілька галузей (Повітряний кодекс) чи інститутів (Митний кодекс);
- за формою виразу: основи (головні засади) законодавства; кодекси; положення; статuti.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
3. Загальна теорія держави і права: підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
4. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – Львів: Новий світ, 2003. – 581 с.
5. Молдован В. В. Основи держави і права: курс лекцій / Молдован В. В. – К.: Юмана, 1996. – 176 с.
6. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
7. Теорія держави і права: підруч. / [Лисенков С. Л. та ін.] – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
8. Теорія держави і права: Академічний курс: підруч. / за ред. / О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

9. Теорія держави і права: навч. посіб. / [Суботін В. М., Філонов О. В., Князькова Л. М., Тодоров І. Я.]. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
10. Тлумачний словник з теорії держави і права / авт.-упоряд. К. Г. Волинка. – К.: Магістр – ХХІ сторіччя, 2006. – 112 с.

Наукова література:

1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. – 344 с.
2. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
3. Марченко М. Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч.: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. 752 с.
4. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
5. Проблеми теорії держави і права: підручник / М. Н. Марченко. – М.: Норма, 2008. – 784 с.
6. Розсолів М. Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431 с.
7. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрікін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»

ТЕМА 13. ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОНЯТТЯ, СКЛАД, ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ

1. Правові відносини як особлива форма суспільних відносин, як форма реалізації права. Правові норми і правові відносини. Співвідношення суб'єктивного і об'єктивного права.
2. Склад (елементи) правовідносин.
3. Суб'єкти правовідносин. Правосуб'єктність: правоздатність і дієздатність. Деліктоздатність суб'єктів права.
4. Характеристика суб'єктів права. Громадянин, посадова особа, державний орган, суспільна організація, держава як суб'єкт права. Юридичні особи.

5. Об'єкти правовідносин і їх характеристика.
6. Зміст правовідносин. Суб'єктивне право і юридичний обов'язок.
7. Підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин. Юридичні факти. Фактичний склад. Класифікація юридичних фактів.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Тема правовідносини несе на собі перш за все практично – прикладне навантаження, тому що на юридичних факультетах готують спеціалістів, які будуть приймати участь саме в реалізації юридичних законів. Зокрема., і це дуже важливо підкреслити, ці спеціалісти будуть суб'єктами правозастосування, яка є одною з найбільш важливих форм провореалізації.

У будь-якому суспільстві існують зв'язки між людьми, які встановлюються у процесі їх спільної діяльності. Ці зв'язки певною мірою упорядковані і організовані за допомогою моральних, релігійних та інших соціальних норм. Але значна частина суспільних відносин будується на підставі правових норм і тому їх називають правовими відносинами. У межах правовідносин життєдіяльність суспільства набуває цивілізованого, стабільного і передбаченого характеру. Правовідносини є особливим видом суспільних відносин, вони визрівають у глибині суспільних відносин, обумовлюються політичними, економічними та іншими соціальними потребами, що сприяє необхідності їх визначення і захисту з боку держави.

Правовідносини виникають і існують тоді, коли є два і більше суб'єктів суспільних відносин, між якими виникає правовий зв'язок у формі суб'єктивних прав та обов'язків з приводу задоволення своїх матеріальних і духовних потреб та інтересів. Отже, метою правових відносин є врегулювання та впорядкування певних суспільних відносин, які існують між людьми і їхніми організаціями.

Правові відносини – це врегульовані нормами права суспільні зв'язки між суб'єктами права, які є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що забезпечуються державою.

З цього визначення можна виділити основні ознаки правовідносин:

1) це особливий різновид суспільних відносин, які виникають між людьми чи об'єднаннями людей з приводу соціального блага або забезпечення яких-небудь інтересів. Наприклад, власник майна може

реалізувати свою правомочність тільки у стосунках з іншими людьми, тобто він може продати, знищити або подарувати своє майно будь-якій особі, а також вимагати додержання свого права власності від інших людей та організацій. Не може бути правовідносин між людиною та тваринами, рослинами або предметами;

2) є результатом свідомої вольової діяльності людини, тобто перш ніж скластися, правовідносини проходять через свідомість і волю людей, в якій складається модель майбутніх стосунків, при цьому враховуються власні і загальнолюдські цінності та суспільні пріоритети;

3) вони виникають, змінюються чи припиняються відповідно до норм права, які впливають на поведінку людей і через неї реалізуються. Тобто у нормах права вже закладені правовідносини, але в абстрактній формі. Єдиний виняток з цього правила – виникнення правовідносин у випадку вирішення юридичної справи на основі аналогії права;

4) учасниками правовідносин є конкретні суб'єкти права, які пов'язані між собою суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, які закріплені у правових нормах. Тобто у правовідносинах завжди є дві сторони – одна сторона має точно визначені суб'єктивні права (уповноважена сторона), а на іншу – покладені відповідні юридичні обов'язки (зобов'язана сторона). Не може бути правовідносин, заснованих лише на правах або лише на обов'язках. Правам однієї сторони відповідають обов'язки іншої. Наприклад, одна сторона (кредитор) має право на одержання боргу, а інша сторона (боржник) має обов'язок повернути борг. У більшості правовідносин кожна сторона одночасно має права і несе обов'язки;

5) реалізація всіх правовідносин, які мають місце в суспільстві, забезпечується можливістю застосування державного примусу. У більшості випадків реалізація суб'єктивного права або юридичного обов'язку здійснюється свідомо і добровільно з боку їх учасників, без застосування заходів державного примусу. У разі необхідності зацікавлена сторона може звернутися до органу, який наділений державновладними повноваженнями, за відновленням порушеного суб'єктивного права або виконання юридичного обов'язку.

Класифікація існуючих у суспільстві правових відносин на види здійснюється за різними критеріями. Розрізняють такі види правовідносин:

1) за галузевою ознакою (предметом правового регулюван-

ня) – конституційні (відносини громадянства), цивільні (відносини купівлі-продажу цінних паперів), трудові (відносини щодо прийому на роботу і звільнення з роботи працівника власником підприємства або уповноваженим ним органом), адміністративні (відносини, пов'язані зі сплатою штрафу за порушення правил дорожнього руху), кримінальні (відносини щодо призначення покарання) тощо. Тобто правовідносини відповідають тим галузям права, норми яких вони реалізують;

2) за функціональним призначенням, тобто залежно від елементу норми права (диспозиції чи санкції), на основі якого виникають правовідносини – регулятивні, в яких поведінка суб'єкта повністю відповідає диспозиції норми права, тобто є правомірною та охоронні, які виникають з факту неправомірної поведінки суб'єкта як реакція держави на таку поведінку, тобто відновлення порушеного права;

3) за субординацією в правовому регулюванні – матеріальні, які виникають на основі матеріальних відносин і реалізуються нормами матеріального права (наприклад, матеріальні правовідносини виникають з приводу права на освіту, на охорону здоров'я, на особисту безпеку тощо) та процесуальні, які виникають на основі організаційних відносин і реалізуються нормами процесуального права. Вони похідні від норм матеріального права і встановлюють процедуру реалізації прав і обов'язків суб'єктів права, порядок вирішення юридичних справ. До них належать цивільно-процесуальні, адміністративно-процесуальні, кримінально-процесуальні, господарсько-процесуальні та інші процесуальні відносини (наприклад, процедура подання до суду позову, процедура обшуку, процедура участі в конкурсних іспитах при вступі до вищого навчального закладу тощо);

4) за волевиявленням сторін (методом правового регулювання) – договірні, які виникають за згодою як уповноваженої так і зобов'язаної сторони (наприклад, укладання договору підряду) та управлінські, які виникають за бажанням лише уповноваженої сторони (наприклад, припинення працівника до дисциплінарної відповідальності);

5) за ступенем визначеності суб'єктів – відносні, в яких точно визначені права і обов'язки всіх учасників правовідносин (наприклад, відносини між продавцем і покупцем) та абсолютні, в яких визначена лише одна сторона – уповноважена – а всі інші зобов'язані утримуватися від порушення її законних прав та інтересів (наприклад, відносини авторського права);

6) за характером дій зобов'язаного суб'єкта – активні, в яких зобов'язаний суб'єкт повинен вчинити певні дії на користь іншої сторони та пасивні, в яких він повинен утриматися від небажаних для іншої сторони дій;

7) за кількістю суб'єктів, які беруть участь у правовідносинах – прості, які виникають лише між двома суб'єктами та складні, які виникають між трьома і більше суб'єктів;

8) за розподілом прав і обов'язків між суб'єктами – односторонні, в яких кожна із сторін має або суб'єктивні права, або юридичні обов'язки (наприклад, договір дарування) та двосторонні, в яких кожна із сторін має як суб'єктивні права, так і юридичні обов'язки (наприклад, договір купівлі-продажу);

9) за часом дії – короткострокові, які тривають протягом незначного часового відрізка і припиняються одразу після виконання їх учасниками своїх прав та обов'язків (наприклад, після сплати державного мита) та довгострокові, які існують впродовж певного, відносно тривалого проміжку часу (наприклад, правовідносини між вищим навчальним закладом і студентом до отримання останнім диплому про вищу освіту).

Правовідносини мають складну будову (структуру). Під структурою правовідносин розуміють сукупність її внутрішніх елементів і спосіб зв'язку між ними на підставі розподілу між учасниками даних відносин суб'єктивних прав, обов'язків і відповідальності з приводу певного соціального блага або забезпечення законних інтересів.

Отже, термін «структура» містить елементний склад правовідносин і правовий зв'язок між ними.

До складу правовідносин входять такі елементи:

- суб'єкти,
- об'єкти,
- зміст.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / Котюк В.О. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.

3. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2001. – 304 с.
4. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарєв С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
5. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Вид. 5-те, зі змінами / Рабинович П. М. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
7. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
8. Теорія держави та права : навч. посіб. / [С. В. Білозборов, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомірова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.
9. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
10. Теорія держави і права: навч. посіб. / Волинка К. Г. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – Бібліогр.: с. 229–232.

Наукова література:

1. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч.: в 2 т. Т. 1 – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
3. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
4. Проблеми теорії держави і права: підручник / М. Н. Марченко. – М.: Норма, 2008. – 784 с.
5. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.
6. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»

ТЕМА 14. ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

1. Поняття та необхідність тлумачення права. З'ясування і роз'яснення змісту правових норм.
2. Суб'єкти тлумачення. Види тлумачення правових норм по суб'єктах. Офіційне і неофіційне тлумачення. Нормативне тлумачення та його види (аутентичне і легальне). Казуальне тлумачення та його види (судове і адміністративне).
3. Способи тлумачення права: мовний (граматичний, філологічний), логічний, систематичний, історичний, спеціально-юридичний та інші.
4. Тлумачення права за обсягом. Поширене, буквальне (адекватне) і обмежене тлумачення.
5. Акти тлумачення права: поняття і види.
6. Відмінність актів тлумачення права від нормативно – правових актів і актів застосування норм права.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Тлумачення права є важливим видом юридичної діяльності, яка спрямована на правильне та однозначне розуміння і застосування правових норм. При тлумаченні норм права встановлюється державна воля правотворчого органу, що виражена у нормі права. Тлумачення права означає переклад його абстрактних приписів на більш зрозумілу і доступну мову конкретних понять і висновків. Необхідність тлумачення норм права на практиці зумовлена рядом об'єктивних і суб'єктивних причин. До об'єктивних причин належить невідповідність юридичних норм фактичним умовам життя, що зустрічається в кожній правовій системі і характерно для кожної країни в той чи інший період її розвитку. Суспільство постійно знаходиться у стані розвитку, а закони, за якими воно живе, не завжди встигають вдосконалитися. До суб'єктивних причин, які зумовлюють необхідність тлумачення правових норм, належать такі, як неправильне використання законодавчої техніки, при якому юридичні норми часом містять спеціальні юридичні поняття, визначення яких носять багатозначний характер; у нормах права часом використовуються оціночні поняття, що виражають лише соціальне значення тих чи інших явищ; нерідко зустрічаються недбалість, недо-

гляд правотворчих органів при оформленні своїх думок у нормах права.

Мета цієї теми – ознайомити студентів із поняттям тлумачення норм права, його видами, суб'єктами, які його здійснюють, засобами тлумачення права, а також дати уяву студентам про акти тлумачення права, їх значення для правозастосовної діяльності та відміну актів тлумачення права від нормативно-правових актів і актів застосування права.

Тлумачення норм права (інакше: інтерпретація норм права) – це розумова інтелектуальна діяльність суб'єкта, пов'язана зі встановленням їх точного значення (змісту).

Тлумачення норм складається з двох елементів: з'ясування, роз'яснення, розкриття значення юридичних норм «для себе», розкриття значення юридичних норм «для інших».

Якщо з'ясування не виходить за рамки свідомості самого інтерпретатора, то роз'яснення є викладом змісту державної волі і вираження її зовні.

Мета діяльності, пов'язаної з тлумаченням норм права: правильне і однакове розуміння; правильне і однакове застосування.

Офіційне тлумачення норм права є обов'язковим для тих актів, які з погляду компетентного органу мають потребу в додатковому роз'ясненні в зв'язку з ускладненнями, що виникли, або неправильною практикою їх застосування.

Необхідність тлумачення обумовлена такими причинами.

1. Неповним охопленням юридичними нормами фактичних умов життя (наприклад, відсутність статті стосовно такого різновиду хуліганства, як радіохуліганство, дає можливість у результаті тлумачення поширити на радіохуліганів дію ст. 206 КК України).

2. Невизначеним характером норми права, наявністю спеціальних, насамперед оціночних, понять і визначень, у яких нелегко розібратися юридичне невідповідній людині без спеціального тлумачення (наприклад, слід роз'яснити, що означають такі поняття, як «тяжкі наслідки», «малозначущі діяння» та ін.).

3. Нечіткістю, схематизмом, помилковістю нормативних положень як результат у недогляді, недбалості правотворчих органів (наприклад, у зв'язку з недостатнім переліченням усіх ознак вини їх можна встановити лише через тлумачення).

4. Необхідність тлумачення норм права іноді впливає із змісту

самого нормативного акта, коли в ньому зустрічаються вираження «і т.д.», «тощо», «інші» тощо. Встановити їх дійсне значення можна лише за допомогою тлумачення.

Тлумачення норм права не містить (і не повинно містити) самостійних норм права. Воно лише встановлює зміст і сферу дії акта, що тлумачиться, права і обов'язки суб'єктів права, вказує, як зміна умов, поява нових фактів впливають на застосування норми права, та ін.

Тлумачення норм права, як правило, не має самостійного значення у відриві від акта, що тлумачиться, і цілком поділяє його долю: з його скасуванням (зміною) скасовується (змінюється) нормативне тлумачення.

Важливим конструктивним правилом особи, яка здійснює тлумачення, (інтерпретатора), є таке: чим недосконаліше закон, тим досконаліше, точніше, тонше має бути його роз'яснення.

Тлумачення охоплює всі рівні (ступені) юридичного аналізу:

- аналіз буквального тексту, тобто «літери закону»;
- догматичний аналіз, тобто аналіз юридичних особливостей норм, їх техніко-юридичної своєрідності, конструювання їх логічної структури на підставі правових розпоряджень (догма права);
- соціально-історичний аналіз моральних, економічних та інших передумов закону, які дозволяють пізнати волю нормотворчого органу («дух закону»).

Думка інтерпретатора йде від аналізу буквального, мовного тексту («літери закону») до аналізу «догми права», юридичних особливостей правових норм, а також до моральних, соціальних та іншим підстав, передумов правових розпоряджень («духу права»).

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права: навч. посіб. / Ю.А. Ведерніков, В. С. Грегул. – 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
3. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / [Колодій А. М., Ко-

- пейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
4. Кельман М. С. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): підруч. / М. С. Кельман; О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
 5. Молдован В. В. Основи держави і права: курс лекцій / Молдован В. В. – К.: Юмана, 1996. – 176 с.
 6. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарєв С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
 7. Теорія держави і права: навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
 8. Теорія держави і права: навч. посіб. / упоряд. Шестопалова Л. М. – К.: Прецедент, 2004. – 224 с.
 9. Теорія держави і права: Академічний курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
 10. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. / авт.-упоряд. Кравчук М. В. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.

Наукова література:

1. Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правовий досвід в юридичній діяльності: загальнотеоретичний аспект. Правова держава. 2020 р. № 37. С. 10–16.
2. Гринь О.Д. Проблеми правозастосовного процесу та ефективність застосування правових норм / О.Д. Гринь // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В. П. Плавича. – Одеса : Феникс, 2018. – С. 133–165.
3. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч.: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. – 752 с.
4. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2001. – 144 с.
5. Проблеми теорії держави і права: підручник / М. Н. Марченко М.: Норма, 2008. – 784 с.
6. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007. – 431с.
7. Розсолів М. М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Елек-

тронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»

8. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. – Одеса: Гельветика. 2019. – 522 с.

Змістовий модуль 4

ТЕМА 15. ПРАВОПОРУШЕННЯ І ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Право і поведінка. Мотивація поведінки особистості і правовий фактор. Воля, свідомість і форми їх виявлення в правовому житті особистості.
2. Поняття правомірної поведінки, її соціальна і юридична характеристика. Об'єктивна і суб'єктивна сторони правомірної поведінки. Громадянський обов'язок і соціальна відповідальність. Види правомірної поведінки.
3. Поняття правопорушення. Основні ознаки правопорушення. Юридичний склад правопорушення. Причинний зв'язок в праві, форми вини. Казус.
4. Соціальна природа і причини злочинності, а також інших правопорушень.
5. Шляхи і засоби ліквідації правопорушень.
6. Соціальна відповідальність і її види.
7. Поняття і основні ознаки юридичної відповідальності. Правопорушення – основа юридичної відповідальності.
8. Принципи юридичної відповідальності.
9. Юридична відповідальність і правові санкції.
10. Види юридичної відповідальності. Ретроспективна і проспективна юридична відповідальність.
11. Фактори, які зумовлюють звільнення від юридичної відповідальності. Презумпція невинності.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Питання, що стосуються правопорушень та юридичної відповідальності, є одними з визначальних у юриспруденції, з вирішенням яких здебільшого пов'язаний процес формування правової сфери та юридичної науки. Отже, дослідження кола питань щодо правопорушень і наслідків їх скоєння (переважно притягнення осіб до юридичної відповідальності) потребує особливої уваги.

У визначенні поняття «правопорушення» слід мати на увазі, що його можна розуміти в буденному та юридичному смислах.

У першому випадку – це будь-які події та вчинки, які завдають шкоду суспільним відносинам, окремій людині, що проявляється у порушенні певних правових станів і статусів, правових приписів, суб'єктивних прав і свобод.

В юридичному смислі правопорушення – це певний вольовий акт, діяння конкретної деліктоздатної особи (юридичної чи фізичної), що суперечить правилу поведінки, закріпленому в юридичній нормі, та завдає шкоди суспільним відносинам.

Юридичну науку та практику насамперед цікавить правопорушення саме в юридичному смислі. Надалі, якщо інше окремо не зазначено, термін «правопорушення» використовуватимемо в юридичному смислі.

Виходячи з поданого розуміння, що являє собою правопорушення, неважко вивести його основні ознаки. До них слід віднести насамперед те, що:

- правопорушення – це діяння, яке завдає (або здатне завдати) шкоду суспільним відносинам, стану речей у суспільстві, які визнані справедливими, неодмінними та які захищені законом¹;
- правопорушення – акт поведінки окремої особи: фізичної, тобто особистості (індивіда), або юридичної, тобто колективу, який у порядку, передбаченому законодавством, набув відповідного статусу (державний орган, підприємство, кооператив, профспілка тощо). Не можуть бути суб'єктами правопорушення речі, предмети, а також дикі та домашні тварини;
- правопорушення – певний вольовий акт поведінки, конкретне діяння суб'єкта, яке може проявлятися: у дії, тобто в активному акті поведінки суб'єкта, який порушує юридичну норму (наприклад, суб'єкт вчиняє або крадіжку, або грабіж, або здійснює

діяльність без отримання відповідного дозволу від уповноваженого державою органу, якщо отримання такого дозволу є обов'язковим для здійснення певного виду діяльності, або укладає правочин, який суперечить суспільним інтересам тощо); у бездіяльності, тобто в пасивному акті поведінки, який полягає у невиконанні суб'єктом обов'язку щодо здійснення активної дії, яку вимагає від нього припис, що міститься в юридичній нормі, правозастосовному акті, у договорі тощо (наприклад, певний суб'єкт не сплачує податки, хоча за вимогами законодавства зобов'язаний це робити, або зобов'язана особа ухиляється від проходження військової служби, або не повертає запозичені кошти тощо);

- правопорушення – акт поведінки, який суперечить приписам, які містяться в юридичній нормі, що набула юридичної сили і вступила у дію;
- правопорушення може бути вчинено лише деліктоздатною особою, тобто яка відповідно до положень законодавства може і має усвідомлювати, що вона вчиняє, наслідки своїх дій, має розуміти, що за той чи інший вчинок буде зобов'язана відповісти. Тому не вважаються правопорушеннями діяння, які ззовні виглядають такими, однак вчинені особами, що не досягли віку, з якого настає відповідальність, психічно хворими, які визнані неосудними тощо. Слід також звернути увагу, що в певних випадках, передбачених законом, за шкоду, заподіяну малолітніми дітьми, відповідають їхні законні представники – батьки, опікуни. Особи, визнані неосудними, не притягаються до юридичної відповідальності та підлягають примусовому лікуванню (застосуванню примусових заходів медичного характеру);
- правопорушення, як правило, – це діяння, скоєне з вини особи, яка його вчинила. Вина – це психічне ставлення правопорушника до вчиненого ним діяння та його наслідків. Також це негативне, недбале чи легковажне ставлення правопорушника до інших осіб, до своїх обов'язків, до інтересів суспільства і держави. Вона виражається в тому, що правопорушник усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння або не усвідомлює, хоча міг і мав це робити.

У зв'язку з цим розрізняють дві форми вини:

- умисел – правопорушення вчинено з чітким усвідомлюванням і розумінням шкідливих наслідків поведінки, за наявності бажання настання цих наслідків (прямий умисел) або свідомого допущення їх настання (непрямий або евентуальний умисел). Наприклад, грабіж здійснюється у вигляді прямого умислу, а заподіяння тілесних ушкоджень у випадковій п'яній бійці – зазвичай непрямого;
- необережність – вчинене правопорушення не було бажаним, правопорушник свідомо не допускав виникнення шкідливих наслідків свого вчинку, втім легковажно сподівався їх запобігти (самовпевненість) або не передбачав настання таких наслідків (недбалість).

Юридична відповідальність забезпечує належну реалізацію юридичних законів. Це той фактор, який відіграє нерідко вирішальну роль в правовому житті суспільства, оскільки сама юридична відповідальність надає законам ефективний характер в юридичному відношенні, виступає як передумова їх обов'язковості, дає можливість суб'єктам права реалізовувати свої законні інтереси. Ось чому на цій темі необхідно зробити особливий акцент.

Юридична (ретроспективна) відповідальність – це особливий вид соціальної відповідальності.

Юридична (ретроспективна) відповідальність – це юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення його певних соціальних благ чи цінностей (матеріальних, духовних чи особистих), які належали йому до факту правопорушення.

Залежно від видів правопорушень розрізняють і види юридичної відповідальності:

- кримінальна відповідальність – полягає в застосуванні виду й міри кримінального покарання до винної у вчиненні злочину фізичної особи;
- адміністративна відповідальність – полягає в накладенні на винних фізичних осіб (в окремих випадках – юридичних осіб), які порушили правила поведінки, що діють у сфері державного управління та інших урегульованих адміністративним законодавством сферах, адміністративних стягнень (штраф, втрати спеціальних прав, попередження та ін.);

- цивільно-правова відповідальність – полягає в накладенні цивільно-правових стягнень (неустойки, штрафу, пені, відшкодування збитків) на фізичну чи юридичну особу за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, або за заподіяння позадоговірної майнової шкоди, а також за порушення деяких особистих немайнових прав (честь, гідність, ділова репутація);
- дисциплінарна відповідальність – здійснюється у формі накладення адміністрацією підприємств, установ, організацій дисциплінарних стягнень внаслідок порушення дисципліни. Розрізняють види дисциплінарної відповідальності: трудову, військову, службову, навчальну та ін.;
- матеріальна відповідальність – різновид юридичної відповідальності працівника за майнову (матеріальну) шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків;
- конституційна відповідальність – особливий вид юридичної відповідальності, що має складний політико-правовий характер, настає за вчинення конституційного правопорушення та знаходить свій вияв у передбачених конституційно-правовими нормами особливих несприятливих наслідках для суб'єкта конституційного делікту.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Молдован В. В. Основи держави і права: курс лекцій / Молдован В. В. – К.: Юмана, 1996. – 176 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
3. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
4. Теорія держави і права: посіб. для підготовки до іспитів / [Тимченко С. М., Калужний Р. А., Пархоменко Н. М., Легша С. М.]. – К.: Поливода А.В., 2005. – 176 с.
5. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. 3-тє вид. перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. – 480 с.

6. Теорія держави та права : навч. посіб. / [С. В. Білозборов, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.
7. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
8. Теорія держави і права: навч. посіб. / упоряд. Шестопалова Л. М. – К.: Прецедент, 2004. – 224 с.
9. Теорія держави і права: навч. посіб. / Волинка К. Г. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – Бібліогр.: с. 229–232.
10. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навчальний посібник / Швидченко І.Г. та ін. – Х.: ФОП Панов А.М., 2017. – 144 с.

Наукова література:

1. Гринь О.Д., Донченко О.І. Кримінальна відповідальність як різновид юридичної відповідальності / О.Д. Гринь, О. І. Донченко // Правова держава. – 2015 р. – № 19. – С. 129-135.
2. Гринь О.Д Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття // О. Д. Гринь // Правова держава. – 2016 р. – № 24. – С. 11-15.
3. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
4. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. : в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. 752 с.
5. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
6. Проблеми теорії держави і права: Підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008.- 784 с.
7. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. -М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007.- 431с.
8. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188>.- ЕБС «IPRbooks»

9. Стрельцова Є. Д. Вплив національних судів на процес міжнародно-правової уніфікації. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і наук. Працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С.71–74.
10. Стрельцова Є. Д. Міжнародне приватне морське право України: сучасний стан системи колізійних норм. Право України. 2020. № 6. С. 95–110.
11. Стрельцова Є. Д. Деякі аспекти деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації. Сучасне право в епоху соціальних змін: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. Національний авіаційний університет, Київ, 26 лютого 2021 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2021. С. 355–357.

ТЕМА 16. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА

1. Реалізація норм права: поняття, форми, методи. Дотримування, виконання, використання права.
2. Застосування права як особлива форма її реалізації.
3. Ефективність норм права. Фактори, які впливають на ефективність норм права.
4. Суб'єкти застосування права. Стадії процесу застосування права. Встановлення фактичних, юридичних обставин справи в процесі застосування та прийняття рішення по справі. Юридична класифікація і доказ. Основні вимоги правильного застосування права. Акти застосування норм права, їх види.
5. Конкретизація юридичних норм в правовому регулюванні.
6. Прогалини вправі та способи їх усунення в практиці правозастосування. Аналогія закону і аналогія права.
7. Юридичні колізії та способи їх розв'язання.
8. Юридичний процес – елемент процесуально-правового механізму.
9. Норми процесуального права, їх природа, система, структура, ознаки. Співвідношення норм матеріального і процесуального права.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Реалізація норм права це втілення положень правових норм в фактичній поведінці суб'єктів права, в їх практичній діяльності. Правореалізацію можна розглядувати як процес і як кінцевий результат.

Без процесу реалізації право втратило би свій сенс, тому що ті приписування, які містяться в правових нормах – це те, як повинні будуватися суспільні відносини, а дійсність – це те, яким чином і наскільки повно правові норми втілюються в життя. Вивчаючи правову дійсність держави, увагу треба звертати не тільки на законодавство, але і на те як воно реалізується.

Мета цієї теми – вивчити, що таке реалізація права, у яких формах і методах вона здійснюється, хто є її суб'єктами, що таке застосування права як особлива форма реалізації права. В цій темі також розглядається юридичний процес, дається характеристика норм процесуального права та їх співвідношення з нормами матеріального права, вивчаються такі негативні елементи правової системи, як прогалини і колізії в праві та способи їх усунення.

Реалізація норм права – це втілення встановлених правових норм у діяльність суб'єктів права через виконання юридичних обов'язків, використання суб'єктивних прав, дотримання заборон, застосування норм права.

Використання – це форма реалізації повноважних правових норм, яка полягає в активній чи пасивній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними за їхнім власним бажанням (наприклад, реалізація законодавства про право на вищу освіту).

Виконання – це форма реалізації зобов'язальних юридичних норм, яка полягає в активній поведінці суб'єктів, що здійснюється ними незалежно від їхнього власного бажання (приміром, реалізація законодавства про державні податки).

Дотримання – це форма реалізації заборонних юридичних норм, яка полягає у пасивній поведінці суб'єктів, утриманні від заборонених діянь (скажімо, не порушення водіями транспортних засобів обмежень щодо швидкості руху на автомагістралях).

Суб'єкти використання, виконання і дотримання – недержавні та громадські об'єднання, їхні органи, посадові особи та громадяни (також іноземні громадяни, особи без громадянства, особи з подвійним грома-

дянством). Ці форми ще називають формами безпосередньої реалізації, тому що суб'єкти права реалізують приписи правових норм безпосередньо і самостійно в процесі своєї діяльності з метою досягнення матеріальних або ідеологічних результатів.

Застосування норм права є особливою формою його реалізації. Це державно-владна й організаційна діяльність компетентних органів держави та посадових осіб з реалізації правових норм стосовно конкретних життєвих випадків через винесення індивідуально-конкретних правових наказів (приписів).

Для цієї форми реалізації характерними є такі специфічні ознаки:

- цей вид діяльності здійснюється компетентними органами, що наділені державно-владними повноваженнями;
- застосування права здійснюється в чітко визначених законом процесуальних формах;
- ця форма має державно-владний характер – рішення ухвалюється на підставі одностороннього волевиявлення компетентного органу; правові приписи обов'язкові до виконання, а в разі необхідності забезпечуються примусовою силою держави;
- це організуюча діяльність, оскільки створює відповідні умови для повнішої реалізації правових норм;
- вона відображає елементи творчості, що означає неформальність рішення у кожному конкретному випадку;
- зміст діяльності полягає у винесенні індивідуально-конкретних, зазвичай обов'язкових до виконання, рішень, які за сутністю відрізняються від правових приписів загального характеру (тобто нормативно-правових актів);
- у цій діяльності органи правозастосування виступають суб'єктами управління; особи, щодо яких застосовується право, – об'єктами управління; винесені рішення (правозастосовні акти) – засобами управління.

Випадки реалізації права у формі застосування:

- коли правовідносини не можуть виникнути у суб'єктів права без державно-владної діяльності компетентних органів держави або їхніх посадових осіб (призов на дійсну військову службу, зарахування до навчального закладу, зайняття нової посади);
- за наявності спору чи якихось перепон на шляху до здійснення суб'єктивного права (розділ майна подружжя в судовому поряд-

ку, спір з приводу права на спадщину);

- коли особа притягується до юридичної відповідальності за скоєне правопорушення.

До правозастосовної діяльності ставляться такі вимоги:

- законність (здійснення в суворо встановленому законодавством порядку);
- обґрунтованість (винесення рішення лише на підставі повного та всебічного вивчення обставин справи);
- доцільність (урахування особливостей конкретної ситуації, за якої відбувається правозастосування, а також особливостей особи, стосовно якої виноситься рішення);
- справедливість (рішення ухвалюється на підставі норм права, але до уваги беруться й існуючі в суспільстві норми моралі).

Правозастосовна діяльність здійснюється у кілька стадій:

- аналіз фактичних обставин юридичної справи або встановлення юридично значущих фактів (визначення часу, способу, місця дії, розміру збитків, психологічне ставлення суб'єктів до скоєного тощо);
- вибір, аналіз і тлумачення правової норми (на цій стадії відбувається вибір правової норми або юридична кваліфікація оцінювання конкретної життєвої ситуації з боку права. Потім робиться аналіз щодо справжності правової норми, вивчається та роз'яснюється її зміст);
- ухвалення рішення (ця стадія передбачає винесення суб'єктом правозастосування індивідуально-конкретного рішення про взаємні права та обов'язки тих осіб, які можуть або мусять реалізувати норму права. Таке рішення повинно мати свій зовнішній вираз в усній чи письмовій формі, яка є найпоширенішою. Письмова форма передбачає видання правозастосовного акта, де знаходить своє закріплення рішення компетентного органу.

Правозастосовний акт – це індивідуально-конкретний, державно-владний припис, винесений відповідним органом унаслідок вирішення юридичної справи.

Елементи правозастосовного акта; вступна частина, констатуюча частина, мотивувальна частина, резолютивна частина. Деякі акти органів державного управління можуть складатися лише з однієї резо-

лютивної частини (наприклад, резолюція директора заводу на заяві робітника про надання матеріальної допомоги).

Види правозастосовних актів; а) за суб'єктами видання – акти органів державної влади (законодавчих, виконавчих, судових), акти контрольно-наглядових державних і недержавних органів, органів місцевого самоврядування і їх посадових осіб та акти політичних партій і громадських організацій; б) за способом організації суспільних відносин, які підлягають регулюванню, – регулятивні та правоохоронні; в) за формою зовнішнього виразу – усні, конклюдентні та письмові.

Важливим елементом правозастосування на стадії кваліфікації (коли вибирається і з'ясовується легітимність правової норми) є тлумачення правової норми.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
3. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
4. Котюк В. О. Основи держави і права: навч. посіб. Вид. 3-тє, доп. і перер. / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 2001. – 432 с.
5. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2001. – 304 с.
6. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
7. Теорія держави і права: підруч. / [Лисенков С. Л. та ін.] – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
8. Теорія держави і права: підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головно, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
9. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – 3-тє вид. перероб. і доп. – Дніпро: Дніпроп.

держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. – 480 с.

10. Тлумачний словник з теорії держави і права / авт.-упоряд. К. Г. Волинка. – К.: Магістр – ХХІ сторіччя, 2006. – 112 с.

Наукова література:

1. Борщевський І.В. Теоретико-правові аспекти застосування юридичної доктрини як допоміжного джерела права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 37. Том 1. 2016 р. №7. С. 7-10.
2. Борщевський І.В. Доцільність в системі принципів застосування норм права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. № 23. 2020 р. С. 16-20.
3. Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правовий досвід в юридичній діяльності: загальнотеоретичний аспект. Правова держава. 2020 р. № 37. С. 10-16.
4. Гринь О.Д. До питання про ефективність правозастосовних актів / О.Д. Гринь // Митна справа. Науково-аналітичний журнал.- 2015.- № 2 (98). – ч. 2. – книга 2. – С. 64-71.
5. Гринь О.Д. О разнообразии правоприменительных актов / О. Д. Гринь // Очерки новейшей камералистики. – 2016 г. – № 4. – С. 20-23.
6. Гринь О.Д. Проблеми правозастосовного процесу та ефективність застосування правових норм / О.Д. Гринь // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича. – Одеса : Фенікс, 2018. – С. 133-165.
7. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
8. Проблеми теорії держави і права: Підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008.- 784 с.
9. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188-> ЕБС «IPRbooks»
10. Стрельцова Є. Д. Вплив національних судів на процес міжнародно-правової уніфікації. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового

факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2019 р.).
Одеса : Фенікс, 2019. С.71-74.

11. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. Одеса: Гельветика. 2019. 522 с.
12. Стрельцова Є. Д. Міжнародне приватне морське право України: сучасний стан системи колізійних норм. Право України. 2020. № 6. С. 95–110.

ТЕМА 17. ПРАВОВА КУЛЬТУРА І ПРАВОСВІДОМІСТЬ

1. Поняття і структура правосвідомості. Правова ідеологія і правова психологія.
2. Види правосвідомості. Індивідуальна, групова та суспільна правосвідомість. Побутова (емпірична) та теоретична (наукова) правосвідомість.
3. Функції правосвідомості: пізнавальна, оціночна та регулятивна.
4. Дія правосвідомості на норми права і права на правосвідомість. Нормативність поведінки особистості як форма її самореалізації. Правова установка.
5. Правова культура: структура, елементи, функції, сфери і форми дії. Побутовий, професійний та теоретичний рівні правової культури. Правова культура в системі культури суспільства.
6. Правове виховання. Значення правової культури в формуванні правової держави, сучасного юриста.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Ця тема покликана висвітлити такі феномени правового життя суспільства як правосвідомість і правова культура, визначити, у чому полягає їх сутність, структура функції, а також їх місце у правовій системі, значення їх для правового регулювання суспільних відносин.

Правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості. На відміну від інших форм суспільної свідомості, правосвідомість має свій особливий предмет відображення і об’єкт впливу – право як систему правових норм, правовідносини, правову поведінку, правову систему

в цілому. Правосвідомість не тільки відображує у правових категоріях, концепціях, теоріях, почуттях, поглядах людей правову дійсність, але й спрямовує суб'єктів Права на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх.

Правова культура – це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші соціальні цінності. Складовою культури як соціального явища є рівень засвоєння членами суспільства правових цінностей (правових норм і принципів, навичок правомірної поведінки, поваги до права та інше), ступінь оволодіння ними і практичного їх впровадження у життя. Відрізнити правову свідомість та правову культуру, знати шляхи їх формування та впливу на них вкрай необхідно юристу-фахівцю.

Правосвідомість – це сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, оцінок і установок, що виражають ставлення людей і соціальних спільнот до чинного, минулого і бажаного права.

Правосвідомість є одним з різновидів суспільної свідомості; вона відображає правову дійсність. Об'єктом пізнання правосвідомості, як правило, є чинне право у всьому різноманітті його проявів. Разом з тим вона може включати оцінку минулого права або формувати уявлення про право бажане, майбутнє.

Носіями правосвідомості є різні суб'єкти права: особа, громадські об'єднання, політичні партії, державні органи та їхні посадовці, юристи-учені, юристи-практики, суспільство в цілому.

Правосвідомість служить саморегулятором поведінки людей і надає їй цілеспрямований характер. Вона орієнтує суб'єктів права в різних правових ситуаціях, дозволяє зробити правильний вибір, ухвалити юридично значуще рішення.

Правосвідомість виявляється на всіх стадіях механізму правового регулювання, впливає на функціонування практично кожного елемента правової системи.

Правосвідомість є одним із найважливіших чинників розвитку права і праворозуміння. Право, яке формується як суспільний компроміс, не може бути досконалим. У ньому неминуче виникають певні прогалини, внутрішні розбіжності. Аналіз, оцінка права і практики його застосування дозволяє виявити існуючі недоліки.

Будучи однією з форм суспільної свідомості разом з мораллю,

релігією, мистецтвом, наукою, правосвідомість виступає як спосіб духовного пізнання дійсності.

Структура правосвідомості:

1) правова психологія – переживання, почуття, настрої, звички, стереотипи, які виникають у людей у зв'язку з правовими нормами і практикою їх реалізації. Вона є стихійним пластом правової свідомості. Так, проявами правової психології є почуття справедливості, повага до прав і свобод людини, нетерпимість або, навпаки, байдужість до беззаконня, страх перед відповідальністю, емоційна реакція на правові явища.

2) правова ідеологія – ідеї, теорії, погляди, які відображають та оцінюють правову реальність. Це більш глибоке осмислення суб'єктами правових явищ, що характеризує раціональний рівень правових оцінок.

Правова свідомість виконує ряд основних функцій, а саме:

1) гносеологічна (пізнавальна) функція, яка передбачає накопичення знань про право і осмислення правових явищ;

2) регулятивна функція, яка реалізується через систему мотивів, ціннісних орієнтацій, правових установок, котрі виступають специфічним регулятором (внутрішнім регулятором) поведінки людей;

3) оцінна функція, яка передбачає оцінку правових явищ: правової поведінки людей (зокрема власної поведінки), правових норм, правозастосовних органів та їхньої діяльності. Оцінки можуть бути позитивними і негативними. Негативна оцінка права може носити конструктивний характер, коли пропонуються заходи з удосконалення права і юридичної практики, і деструктивний характер, коли право відкидається як таке.

Види правосвідомості:

1) буденна правосвідомість – масові уявлення і настрої людей з приводу права, що виникають на основі життєвого досвіду й уривчастих, несистематизованих правових знань. В її структурі домінує правова психологія. Для людей із таким рівнем правосвідомості характерні уривчасті, без системні знання окремих норм, інститутів, принципів права, а також поєднання правових поглядів із моральними установками;

2) професійна правосвідомість – знання, переконання, традиції, почуття професійних юристів. Вона формується внаслідок отримання

спеціальної професійної (юридичної) підготовки, а також під час роботи в юридичній сфері (у правоохоронних органах, суді, адвокатурі, нотаріаті тощо). Рівень правової підготовки має вирішальне значення і повинен бути вищим за рівень знань пересічного законослухняного громадянина. Основним елементом професійної правосвідомості є правова ідеологія;

3) наукова правосвідомість – ідеї, поняття, концепції, що виражають теоретичне освоєння права. Воно властиве науковцям, викладачам вищих навчальних закладів юридичного профілю, які займаються теоретичною розробкою загальних або галузевих правових проблем. У науковій правосвідомості, як і в професійному, переважає ідеологічний компонент. Але наукова правосвідомість передбачає ще й уміння оперувати правовими категоріями і принципами, розробляти теорії, концепції, здійснювати узагальнення правового матеріалу. Інакше кажучи, носій наукової правосвідомості здатний не тільки засвоювати, а й одержувати і поширювати нове знання про право, розробляти концепції і проекти нових нормативно-правових актів (інноваційний компонент правосвідомості).

Види правосвідомості за суб'єктами:

1) індивідуальна – сукупність правових поглядів, почуттів, настроїв і переконань конкретного індивіда. Вона формується під впливом індивідуальних обставин життя, зовнішнього середовища і залежить від рівня правової освіти індивіда;

2) групова – відображає ставлення до права, його оцінку соціальних груп (соціальних спільнот, професійних, територіальних, неформальних груп). На процес її формування впливає спільність інтересів, традицій, умов життя, а також авторитет лідера групи;

3) суспільна – виражає ставлення до права всього суспільства. Вона властива великим соціальним спільнотам (населенню країни, окремого регіону, певному етносу). Суспільна правосвідомість містить найбільш поширені й узагальнені оцінки права та правової реальності. Наприклад, для суспільної правосвідомості пострадянських країн до певної міри властивим є зневажливе ставлення до права і закону, орієнтація швидше на моральні, ніж правові приписи.

Правова культура є частиною загальної культури і зумовлена соціальним, духовним, політичним, економічним ладом суспільства. Підкреслимо, що правова культура включає тільки прогресивні, соціально

корисні та цінні правові явища. У свою чергу правова культура також є цінністю, оскільки дозволяє людям користуватися благами свободи і справедливості, служить забезпеченню правопорядку, вищих інтересів суспільства і держави.

Залежно від носія правової культури розрізняють: 1) правову культуру особистості; 2) правову культуру професійної групи; 3) правову культуру суспільства.

Правова культура особистості – це якісний правовий стан особистості, що включає знання і розуміння індивідом права, повагу до нього, а також його дії відповідно до нього.

Правова культура професійної групи характерна для осіб, що безпосередньо займаються юридичною практикою, їм властиві глибокі правові знання, розуміння права і уміння його застосовувати в конкретній галузі юридичної практики.

Правова культура суспільства – це система загальнолюдських і національних цінностей, досягнутих суспільством у правовій сфері, що характеризують рівень його правового прогресу.

Правова культура конкретного суспільства не може успішно розвиватися без залучення до інших правових культур, оскільки характеризується співвідношенням загальнолюдського і національного. Загальнолюдське і національне забезпечують соціальну суть культури в цілому.

Національний компонент задає сенс і форму юридичній теорії та практиці конкретного народу, несе відбиток конкретної державності і правопорядку, особливості історичного розвитку і менталітету народу.

Загальнолюдський компонент містить у собі можливість залучення до загальнолюдських цінностей, забезпечує вивчення й осмислення досвіду інокультурного походження, здійснює процес інтеграції теорії права.

Правова культура суспільства є складовою частиною і найважливішою передумовою існування демократичної правової держави.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
5. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / Котюк В.О. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.
6. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
8. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
9. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. / авт.-упоряд. Кравчук М. В. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.
10. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.

Наукова література:

1. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
2. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч.: в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. 752 с.
3. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
4. Проблеми теорії держави і права: підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008.- 784 с.
5. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007.– 431с.
6. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін

ТЕМА 18. ЗАКОННІСТЬ ТА ПРАВОПОРЯДОК

1. Поняття та вимоги законності. Основні принципи законності.
2. Гарантії законності.
3. Режим законності.
4. Законність і законодавство. Законність і правореалізація.
5. Правопорядок: поняття, структура, зміст.
6. Законність і правопорядок, їх співвідношення.
7. Основні шляхи зміцнення законності і правопорядка.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми

Законність – один з основоположних принципів діяльності державних органів, громадських організацій, посадових осіб і поведінки громадян. Законність – це режим державного і суспільного життя, при якому забезпечується повне і неухильне дотримання і виконання законів, підзаконних актів і усіма без винятку органами держави, громадськими організаціями, посадовими особами і громадянами. Поняття законності охоплює дотримання і виконання всієї системи нормативних актів держави. Дотримання законності є найважливім напрямком формування правової держави.

Порушення вимог законності веде до деформації суспільних зв'язків, недотримання і підриву правопорядку. Законність і правопорядок перебувають у тісному взаємозв'язку. Зміцнення законності має своїм наслідком більш високий рівень правопорядку, і навпаки, порушення його веде до послаблення правопорядку. Правопорядок є важливою умовою реалізації інститутів демократії, оскільки вони розвиваються на базі всебічного зміцнення законності. Ось чому законність і правопорядок треба розглядати і вивчати разом, у рамках однієї теми.

Законність – поняття багатомірне, багатогранне, або, як нерідко пишуть у юридичній літературі, – багатоаспектне поняття. Багатоаспектність законності полягає в тому, що вона може розглядатися крізь призму таких категорій як «режим», «принцип», «метод», і характе-

ризуватися у світлі цих категорій. Такого роду характеристики законності змістовно багато в чому схожі одна на іншу. Разом з тим вони близькі, але не тотожні, оскільки обумовлені різними точками зору на законність. У зв'язку із чим, можна говорити, що законність – це режим нормативного життя суспільства й держави, що вимагає точної відповідності поведінки (діяльності) суб'єктів права приписанням законів, підзаконних актів. Або можна акцентувати увагу на тім, що законність – це принцип державного й громадського життя, що виражається в точному, неухильному й однаковому здійсненні правових норм всіма суб'єктами права, тобто громадянами їхніми об'єднаннями, посадовими особами, державними органами, органами місцевого самоврядування. Це вузьке, суто юридичне розуміння законності, що вказує на загальнообов'язковість права.

Статті 19, 68, 129 Конституції України дозволяють зробити висновки, що законність – це принцип, передбачений Основним Законом України.

Законність також можна розглядати і як метод здійснення державної влади, і як необхідний елемент демократії. Законність безпосередньо пов'язана із правопорядком. Співвідносяться вони як причина й слідство.

Правопорядок – це стан фактичної впорядкованості суспільних відносин, що є результатом дії законності.

Ст. 19 Конституції України вказує: правопорядок в Україні ґрунтується на тім, що ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади, місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти тільки на підставі, у границях повноважень і способом, які передбачені Конституцією й законами України.

Законність невіддільна від правопорядку. В будь-якому суспільстві суспільні відносини повинні бути відповідним чином упорядковані. Цьому допомагають різноманітні звичаї, традиції, соціальні норми – як моральні, так і правові. За їх допомогою забезпечується певний суспільний порядок. Тому не всі, а тільки частина суспільних відносин потребує впорядкування та врегулювання за допомогою правових норм. Інакше кажучи, правопорядок є складовою суспільного порядку і являє собою зафіксовані правовими нормами суспільні відносини. Через різноманітні суспільні відносини реалізуються відповідні права та обов'язки, що

складають зміст правових норм, які, в свою чергу, юридично виражені в законах та інших нормативно-правових актах. Підвищення якості нормативно-правових актів, чітке та неухильне їх дотримання сприяє зміцненню законності та правопорядку в державі.

Правопорядок – частина громадського порядку. Громадський порядок – це стан (режим) упорядкованості соціальними нормами (нормами права, моралі, корпоративними нормами, нормами-звичаями) системи суспільних відносин і їх додержання. Поняття громадського порядку ширше за поняття правового порядку, оскільки в зміцненні і підтриманні першого важлива роль належить усім соціальним нормам. Правопорядок складається лише на підставі правових норм і внаслідок цього охороняється спеціальними державно-правовими заходами.

Отже, правопорядок – це частина системи суспільних відносин, що врегульовані нормами права і перебувають під захистом закону та охороняються державою. Він встановлюється в результаті додержання режиму законності в суспільстві. Якщо законність – це принцип, метод діяльності, режим дій і відносин, то правопорядок є їх результатом.

Правопорядок – стан (режим) правової упорядкованості (врегульованості і погодженості) системи суспільних відносин, що складається в умовах реалізації законності. Інакше: це атмосфера нормального правового життя, що встановлюється в результаті точного і повного здійснення розпоряджень правових норм (прав, свобод, обов'язків, відповідальності) всіма суб'єктами права. Правовий порядок як динамічна система вбирає в себе всі впорядковуючі засади правового характеру.

Кожна країна формує свій правопорядок. Необхідність його формування і вдосконалення обумовлюється двома зустрічними інтересами – громадянського суспільства і держави, їх основними законами і тенденціями розвитку.

Громадянське суспільство об'єктивно потребує упорядкованості його функціонування за допомогою соціальних (у тому числі правових) норм. Воно протистойть безладності, безсистемності. В умовах стабільного правопорядку ефективно функціонує економіка, досягається гармонія в діях законодавчої, виконавчої та судової влади, активно здійснюється діяльність різних громадських і приватних організацій, гарантується вільний розвиток людини, задоволення її духовних і матеріальних потреб. Тому громадянське суспільство формує соціальні норми, спрямовані на зміцнення соціального і правового порядку.

Держава об'єктивно зацікавлена в правовому забезпеченні власної діяльності – виконанні завдань і функцій, у правових стосунках з громадянським суспільством. Держава не сприймає хаосу і сваволі. В умовах стабільного правопорядку зміцнюється виконавча дисципліна всіх органів держави та їх посадових осіб, успішно провадиться зовнішньополітична діяльність. Правовий порядок і законність виступають правовим підґрунтям і засобом функціонування державної влади, демократії. Коли держава в особі уповноважених на те органів формулює норми права, вона закладає в них основи правопорядку і забезпечує їх реалізацію. Таким чином, правопорядок як державно-правове явище слугує стабілізації, підтриманню рівноваги між інтересами громадянського суспільства і держави. Його антиподом є сваволя і беззаконня.

Правовий порядок кожного суспільства розкривається через його ознаки, принципи, функції, зміст, форму, структуру.

Основні ознаки правопорядку.

- закладається в правових нормах у процесі правотворчості;
- спирається на принцип верховенства права і панування закону в галузі правових відносин;
- встановлюється в результаті реалізації правових норм, тобто здійснення законності у діяльності з реалізації права;
- створює сприятливі умови для здійснення суб'єктивних прав;
- припускає своєчасне і повне виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків;
- вимагає невідворотності юридичної відповідальності для кожного, хто вчинив правопорушення;
- встановлює сувору громадську дисципліну;
- припускає чітку та ефективну роботу всіх державних і приватних юридичних органів і служб, насамперед правосуддя;
- створює умови для організованості громадянського суспільства і режим сприяння індивідуальній свободі;
- забезпечується всіма державними заходами, аж до примусу.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Навчальна література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
5. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. / О. В. Бапкина, К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
6. Загальна теорія держави і права: підруч. / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
7. Кельман М. С. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами): Підруч. / М. С. Кельман; О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
8. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
9. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарєв С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.

Наукова література:

1. Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правовий досвід в юридичній діяльності: загальнотеоретичний аспект. Правова держава. 2020 р. № 37. С. 10-16.
2. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. – 344 с.
3. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
4. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. : в 2 т. Т. 1. – М.: Проспект, 2007. 752 с.
5. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.

6. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. – 132 с.
7. Проблеми теорії держави і права: Підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008.- 784 с.
8. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос.-М.: ЮНИТИ ДАНА, 2007.- 431с.
9. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188>.- ЕБС «IPRbooks»
10. Стрельцова Є. Д. Деякі аспекти деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації. Сучасне право в епоху соціальних змін: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. Національний авіаційний університет, Київ, 26 лютого 2021 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2021. С. 355–357.

4.3.ПЛАН ТА ЗАДАЧІ ДО ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Теорія права і держави як наука: предмет, структура і функції.
Поняття та структура методології правознавства.
Основні поняття про право та державу.
Форма держави і права.
Механізм і апарат держави.
Правова держава.
Держава і особа.
Сутність зміст і форма права. Їх співвідношення.
Норма права і система права. Система законодавства.
Джерела права. Основні правові системи світу.

4.4. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Ознаки і визначення права.
2. Форми (джерела) права: поняття і види.
3. Нормативно-правовий акт: поняття і види.
4. Суб'єктивне юридичне право. Взаємозв'язок суб'єктивного юридичного права і суб'єктивних юридичних обов'язків.
5. Право і закон.
6. Право в системі соціальних норм.
7. Право і справедливість.
8. Право і мораль.
9. Право і релігія.
10. Соціальні норми первісного товариства. Походження права.
11. Право і економіка.
12. Право і політика.
13. Предмет і методи правового регулювання.
14. Система права.
15. Матеріальне та процесуальне право.
16. Приватне і публічне право.
17. Система права і система законодавства у їх співвідношенні.
18. Систематизація нормативно-правових актів: поняття і види.
19. Правотворчість: поняття і стадії. Юридична техніка.
20. Порядок опублікування і набрання чинності нормативно-правових актів.
21. Дія нормативно-правових актів в часі, у просторі і по колу осіб.
22. Пряма дія Конституції України.
23. Ознаки норми права. Класифікація юридичних норм.
24. Будова норми права.
25. Норма права і стаття нормативно-правового акту. Засоби викладення норм права в нормативно-правових актах.
26. Правовідносини: поняття і види.
27. Правосуб'єктність, правовий статус, правове становище.
28. Суб'єкт правовідношення: загальна характеристика.
29. Юридичні факти та їх класифікація.
30. Об'єкти правовідношення.

31. Зміст і форма правовідношення.
32. Правовідносини як система.
33. Реалізація права: поняття і форми.
34. Застосування права: поняття, стадії, види. Акти застосування права.
35. Прогалини у праві і способи їх заповнення.
36. Тлумачення нормативно-правових актів: поняття і способи.
37. Види тлумачення нормативно-правових актів.
38. Юридичні презумпції і фікція.
39. Законність і правопорядок. Конституційна законність.
40. Правосвідомість: поняття, будова, види.
41. Правовий нігілізм: поняття і форми. Шляхи подолання.
42. Правова культура.
43. Правопорушення: поняття і види.
44. Право і примус.
45. Юридична відповідальність: поняття і види.
46. Підстави юридичної відповідальності. Вина та її форми. Казус.
47. Правомірна поведінка: поняття, види і формування.
48. Юридична процедура.
49. Правова система: поняття, елементи, типологія правових систем.
50. Поняття правового принципу.
51. Права людини. Міжнародний захист прав людини.
52. Верховенство права і закону.
53. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права.
54. Спадкоємність і оновлення в праві. Рецепція права.
55. Основні риси природно-правової теорії.
56. Історична школа права.
57. Соціологічна школа права.
58. Психологічна теорія права.
59. Нормативістська теорія права.
60. Загальна характеристика марксистсько-ленінської теорії права та держави.
61. Еволюція уявлень про право у вітчизняній юриспруденції.
62. Сучасне праворозуміння: основні концепції.
63. Влада і її види. Особливості державної влади.
64. Поняття держави.
65. Держава і бюрократія.

66. Держава і демократія.
67. Поняття форми держави.
68. Форми державного правління.
69. Форми державного устрою.
70. Тоталітарний політичний режим.
71. Демократичний політичний режим.
72. Принципи формування і діяльності державного апарату.
73. Держава і національна будова суспільства.
74. Сучасні організаційно-правові форми міждержавної інтеграції.
75. Функції держави: поняття і класифікація.
76. Глобальні проблеми і функції сучасної держави.
77. Типологія держави: формаційний і цивілізаційний підходи.
78. Геополітичні фактори у розвитку держави.
79. Держава і церква. Світські і теократичні держави.
80. Місце і роль засобів масової інформації у суспільстві.
Правова регламентація їх діяльності.
81. Держава і політичні партії.
82. Принцип розподілу влади.
83. Правова держава.
84. Громадянське суспільство і правова держава.
85. Соціальна держава.
86. Походження держави.
87. Теорія суспільного договору.
88. Теорія солідаризму.
89. Анархізм про право і державу.
90. Предмет теорії права і держави.
91. Методологія теорії права і держави.
92. Функції теорії права і держави.
93. Теорія права і держави в системі наук.
94. Проблеми правової метатеорії.
95. Системний підхід як загальнонауковий метод.
96. Основні напрямки правової реформи в сучасній Україні.

4.5. ЗРАЗОК МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Завдання 1–5 мають по декілька варіантів відповідей. У кожному завданні – лише одна правильна відповідь. Оберіть правильну, на Вашу думку, відповідь.

1. Вкажіть явище, визначення якого можна сформулювати таким чином: «Сутність і найбільш загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування правових і державних явищ і процесів, а також головні, вихідні для всієї юридичної науки поняття». Це є дефініцією:

- а) предмета загальної теорії держави і права;
- б) об'єкта загальної теорії держави і права;
- в) науки загальної теорії держави і права;
- г) навчальної дисципліни загальної теорії держави і права;
- д) категорій загальної теорії держави і права.

2. Назвіть, чим є спосіб пізнання, формулювання наукових гіпотез, перевірки доказовості висновків за допомогою різних конкретних засобів та прийомів:

- а) тактикою дослідження;
- б) методом дослідження;
- в) прийомом дослідження;
- г) методологією дослідження;
- д) методикою дослідження.

3. Теорія держави і права виступає узагальнюючою наукою щодо інших юридичних наук, тому що:

- а) вона вивчає юридичні явища, які належать до предметів інших юридичних наук;
- б) до складу загальної теорії держави і права входять не тільки знання, накопичені цією наукою, а й в узагальненому вигляді наукові здобутки інших юридичних наук;
- в) її висновки є спільними як для державної, так і для правової дійсності;
- г) вона використовує поняття, розроблені іншими юридичними науками.

4. Вкажіть, що відповідає пізньому етапу розвитку первісного суспільства:

- а) праобщина;
- б) родова община;
- в) протоселянська община;
- г) патріархальна община.

5. Яке з наведених тверджень щодо співвідношення методики і методології теорії держави і права, на Вашу думку, є правильним:

- а) ці явища є тотожними;
- б) методологія є різновидом методики;
- в) методика не входить до структури методології, оскільки може застосовуватися в будь-якій (не обов'язково науковій) діяльності;
- г) методика – це кінцевий етап реалізації методології науки.

Завдання 6–10 мають декілька варіантів відповідей, позначених буквами. На кожне завдання існує більше однієї правильної відповіді. Оберіть правильні, на Вашу думку, варіанти відповідей.

6. З наведених нижче виокремте власні, специфічні функції загальної теорії держави і права:

- а) узагальнююча;
- б) пізнавальна;
- в) евристична;
- г) методологічна;
- д) інтеграційна;
- е) функція наукового передбачення;
- є) ідеологічна.

7. У структурі методології теорії держави і права зазвичай виділяють:

- а) загальнонаукові методи пізнання державно-правових явищ;
- б) методiku пізнання державно-правових явищ;
- в) спеціальні методи пізнання державно-правових явищ;
- г) творчі методи вивчення держави і права;
- д) загальний (філософський) підхід;

- є) власні правові методи;
- е) комплексні методи пізнання держави і права.

8. Вкажіть, які з наведених тверджень найбільш коректно відображають співвідношення таких наук, як теорія держави і права і політологія:

- а) ці науки мають спільний об'єкт і предмет (політична система, держава, громадянське суспільство тощо);
- б) ці науки мають спільний об'єкт дослідження, яким є державно-правові явища і процеси;
- в) ці науки не мають спільних об'єктів дослідження, оскільки вивчають різні за своєю природою суспільні відносини;
- г) політологія є складовою теорії держави і права;
- д) загальна теорія держави і права використовує політологічні дані, вивчаючи співвідношення державної та політичної влади, зв'язок права і політики тощо.

9. Визначте, які чинники сприяли виникненню держав, заснованих на «азіатському» способі виробництва:

- а) необхідність забезпечення вільних хліборобів-общинників водою, землею тощо;
- б) глибоке майнове розшарування суспільства;
- в) об'єднання великої кількості людей для побудови іригаційних споруд;
- г) поширення приватної власності;
- д) розпад родової общини;
- е) централізоване управління суспільством.

10. Вкажіть, які з нижченаведених методів теорії держави і права є власними правовими методами:

- а) герменевтичний;
- б) діалектичний;
- в) формально-юридичний;
- г) логічний;
- д) порівняльний.

Завдання 11 та 12 розраховані на встановлення логічних пар. Для визначення логічних пар до кожного із понять, позначених цифрами, оберіть один чи більше правильних, на Вашу думку, варіантів, позначених буквами.

11. Вкажіть, яким функціям загальної теорії держави і права відповідають наведені характеристики:

- 1) евристична функція
 - а) функція, спрямована на здобуття і розширення наукових знань про державно-правові явища, їх характерні риси, сутність, форми, принципи, інститути тощо;
- 2) функція допомоги практиці
 - б) функція, відповідно до якої теорія держави і права орієнтує учасників суспільних відносин на повагу до прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, неухильне виконання вимог законодавства, взаємну відповідальність людини і держави, підвищення правової культури та ін.;
- 3) пізнавальна функція;
 - в) функція, націлена на встановлення закономірностей розвитку і функціонування права і держави;
- 4) ідеологічно-виховна функція;
 - г) функція, пов'язана зі службовою роллю загальної теорії держави і права, пізнавальна діяльність якої спрямована не тільки на формування теоретичного фундаменту юридичної науки, а й на вирішення суто практичних питань.

12. Вкажіть, які ознаки притаманні відповідним соціальним регуляторам:

- 1) право
- 2) соціальні норми, первісної общини
 - а) формується переважно шляхом визнання і захисту державою ускладнених суспільних відносин, що постійно повторюються;
 - б) не має поділу на права і обов'язки, не містить санкції;
 - в) на перших етапах розвитку закріплює соціальну і економічну нерівність, згодом звертається до забезпечення загальносоціальних функцій;

- г) забезпечується переважно силою авторитету, звички, внутрішнього переконання, громадського осуду;
- д) існує переважно в усній формі;
- е) втілюється, як правило, в офіційних джерелах (законах, прецедентах, нормативних договорах тощо).

4.6. ПИТАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

1. Що таке теорія? Місце теорії в юридичному пізнанні.
2. Апарат держави і його співвідношення з механізмом держави.
3. Бюрократія і бюрократизм в механізмі держави.
4. Вирішальна стадія законотворчого процесу.
5. Відмінність норми права від інших суспільних норм.
6. Влада політична і влада державна: проблема співвідношення.
7. Внутрішня і зовнішня форма права.
8. Гарантії законності.
9. Деїдеологізація наукового пізнання – головне завдання теорії держави та права на сьогодення.
10. Держава і право: теорія співвідношення.
11. Державний орган: поняття, ознаки, види.
12. Державний службовець. Посадова особа.
13. Державний, політичний режим: поняття і види.
14. Джерело (форма) права.
15. Дія юридичних норм в часі, у просторі та по колу осіб.
16. Договірна теорія походження держави.
17. Експериментальна правотворчість.
18. Ефективність правових норм.
19. Загальна характеристика політичної системи суспільства.
20. Законність: поняття, принципи.
21. Зміст правовідносин.
22. Зовнішня і внутрішня форма держави.
23. Історія становлення теорії держави та права.
24. Класифікація державних органів.

25. Класифікація методів юридичного пізнання.
26. Класифікація норм права, їх структура.
27. Класифікація сучасних правових систем світу.
28. Концепція вузько нормативного та широкого праворозуміння.
29. Концепція законопроекту і лобізм.
30. Логічне мислення в теорії.

5. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

1. Що таке теорія? Місце теорії в юридичному пізнанні.
2. Апарат держави і його співвідношення з механізмом держави.
3. Бюрократія і бюрократизм в механізмі держави.
4. Вирішальна стадія законотворчого процесу.
5. Відмінність норми права від інших суспільних норм.
6. Влада політична і влада державна: проблема співвідношення.
7. Внутрішня і зовнішня форма права.
8. Гарантії законності.
9. Деїдеологізація наукового пізнання – головне завдання теорії держави та права на сьогодення.
10. Держава і право: теорія співвідношення.
11. Державний орган: поняття, ознаки, види.
12. Державний службовець. Посадова особа.
13. Державний, політичний режим: поняття і види.
14. Джерело (форма) права.
15. Дія юридичних норм в часі, у просторі та по колу осіб.
16. Договірна теорія походження держави.
17. Експериментальна правотворчість.
18. Ефективність правових норм.
19. Загальна характеристика політичної системи суспільства.
20. Законність: поняття, принципи.
21. Зміст правовідносин.

22. Зовнішня і внутрішня форма держави.
23. Історія становлення теорії держави та права.
24. Класифікація державних органів.
25. Класифікація методів юридичного пізнання.
26. Класифікація норм права, їх структура.
27. Класифікація сучасних правових систем світу.
28. Концепція вузько нормативного та широкого праворозуміння.
29. Концепція законопроекту і лобізм.
30. Логічне мислення в теорії.
31. Що таке теорія? Місце теорії в юридичному пізнанні.
32. Апарат держави і його співвідношення з механізмом держави.
33. Бюрократія і бюрократизм в механізмі держави.
34. Вирішальна стадія законотворчого процесу.
35. Відмінність норми права від інших суспільних норм.
36. Влада політична і влада державна: проблема співвідношення.
37. Внутрішня і зовнішня форма права.
38. Гарантії законності.
39. Деїдеологізація наукового пізнання – головне завдання теорії держави та права на сьогодні.
40. Держава і право: теорія співвідношення.
41. Державний орган: поняття, ознаки, види.
42. Державний службовець. Посадова особа.
43. Державний, політичний режим: поняття і види.
44. Джерело (форма) права.
45. Дія юридичних норм в часі, у просторі та по колу осіб.
46. Договірна теорія походження держави.
47. Експериментальна правотворчість.
48. Ефективність правових норм.
49. Загальна характеристика політичної системи суспільства.
50. Законність: поняття, принципи.
51. Зміст правовідносин.
52. Зовнішня і внутрішня форма держави.
53. Історія становлення теорії держави та права.

54. Класифікація державних органів.
55. Класифікація методів юридичного пізнання.
56. Класифікація норм права, їх структура.
57. Класифікація сучасних правових систем світу.
58. Концепція вузько нормативного та широкого праворозуміння.
59. Концепція законопроекту і лобізм.
60. Логічне мислення в теорії.
61. Що таке теорія? Місце теорії в юридичному пізнанні.
62. Апарат держави і його співвідношення з механізмом держави.
63. Бюрократія і бюрократизм в механізмі держави.
64. Вирішальна стадія законотворчого процесу.
65. Відмінність норми права від інших суспільних норм.
66. Влада політична і влада державна: проблема співвідношення.
67. Внутрішня і зовнішня форма права.
68. Гарантії законності.
69. Деідеологізація наукового пізнання – головне завдання теорії держави та права на сьогодні.
70. Держава і право: теорія співвідношення.
71. Державний орган: поняття, ознаки, види.
72. Державний службовець. Посадова особа.
73. Державний, політичний режим: поняття і види.
74. Джерело (форма) права.
75. Дія юридичних норм в часі, у просторі та по колу осіб.
76. Договірна теорія походження держави.
77. Експериментальна правотворчість.
78. Ефективність правових норм.
79. Загальна характеристика політичної системи суспільства.
80. Законність: поняття, принципи.
81. Зміст правовідносин.
82. Зовнішня і внутрішня форма держави.
83. Історія становлення теорії держави та права.
84. Класифікація державних органів.
85. Класифікація методів юридичного пізнання.

86. Класифікація норм права, їх структура.
87. Класифікація сучасних правових систем світу.
88. Концепція вузько нормативного та широкого праворозуміння.
89. Концепція законопроекту і лобізм.
90. Логічне мислення в теорії.
91. Що таке теорія? Місце теорії в юридичному пізнанні.
92. Апарат держави і його співвідношення з механізмом держави.
93. Бюрократія і бюрократизм в механізмі держави.
94. Вирішальна стадія законотворчого процесу.
95. Відмінність норми права від інших суспільних норм.
96. Влада політична і влада державна: проблема співвідношення.
97. Внутрішня і зовнішня форма права.
98. Гарантії законності.
99. Деідеологізація наукового пізнання – головне завдання теорії держави та права на сьогодні.
100. Держава і право: теорія співвідношення.
101. Державний орган: поняття, ознаки, види.
102. Державний службовець. Посадова особа.
103. Державний, політичний режим: поняття і види.
104. Джерело (форма) права.
105. Дія юридичних норм в часі, у просторі та по колу осіб.
106. Договірна теорія походження держави.
107. Експериментальна правотворчість.
108. Ефективність правових норм.
109. Загальна характеристика політичної системи суспільства.
110. Законність: поняття, принципи.
111. Зміст правовідносин.
112. Зовнішня і внутрішня форма держави.
113. Історія становлення теорії держави та права.
114. Класифікація державних органів.
115. Класифікація методів юридичного пізнання.
116. Класифікація норм права, їх структура.
117. Класифікація сучасних правових систем світу.

118. Концепція вузько нормативного та широкого праворозуміння.
119. Концепція законопроекту і лобізм.
120. Логічне мислення в теорії.
121. Локальні норми права, вимоги до них.
122. Метод системно-функціонального аналізу.
123. Методи правового регулювання.
124. Насильницька теорія походження держави.
125. Об'єкти правовідносин.
126. Обставини, що звільнюють від юридичної відповідальності.
127. Опублікування і обнародування закону.
128. Органічна теорія походження держави.
129. Особливості трактування сутності права в розвинених правових школах.
130. Патріархальна теорія походження держави.
131. Першоеlement законодавчого акту.
132. Підготовча стадія законотворчого процесу, право законодавчої ініціативи.
133. Поняття демократії, її різновиди.
134. Поняття держави і її основні ознаки.
135. Поняття і види юридичної відповідальності.
136. Поняття і особливості законодавчої діяльності.
137. Поняття і склад правопорушення.
138. Поняття методології юридичної науки. Методика пізнання.
139. Поняття методологічного принципу і його роль в пізнавальному процесі.
140. Поняття механізму держави і його призначення.
141. Поняття норми права та її ознаки.
142. Поняття право- і дієздатності фізичної особи.
143. Поняття правопорядку, його зв'язок із режимом законності.
144. Поняття правоутворення. Юридичний мотив.
145. Поняття суверенітету. Суверенітет народний, державний, національний.
146. Поняття юридичної особи. Її право- і дієздатність.

147. Порівняльний метод в юридичному пізнанні.
 148. Права людей і їх захист на міжнародному рівні.
 149. Правова ідеологія та правова психологія.
 150. Правова культура та правове виховання.
 151. Правове виховання особистості і її правова культура.
 152. Правове регулювання і правовий вплив.
 153. Правовий статус особистості.
 154. Правові відносини як різновид суспільних відносин.
 155. Правосвідомість особистості: поняття, види, функції.
 156. Поняття і види юридичної практики.
 157. Правотворчість: поняття, принципи, види, функції.
 158. Принцип історизму в юридичній науці та практиці.
 159. Принцип суб'єктивізму (партійності) в системі юридичного пізнання.
 160. Принципи комплексності, все сторонності і плюралізму в юридичному пізнанні.
 161. Принципи організації і діяльності механізму держави.
 162. Принципи права.
 163. Природа і динаміка співвідношення приватного та публічного права.
 164. Проблема правової держави та шляхи її вирішення.
 165. Прогалини в праві. Засоби їх заповнення.
 166. Проспективна і ретроспективна юридична відповідальність.
 167. Психологічна теорія походження права і держави.
 168. Реалізація права. Форми реалізації.
 169. Розвиток політичної системи суспільства на Україні.
 170. Система права і правова система, правова сім'я.
 171. Система права і система законодавства: співвідношення.
 172. Систематизація норм права.
 173. Соціальні та технічні норми: визначення та порівняння.
 174. Соціально-економічна теорія походження держави.
 175. Соціологічний метод в юридичній науці.
 176. Співвідношення між правом і юридичним законом.
- 132

177. Співвідношення нормативно-правового акту з актом застосування права і актом тлумачення права.
178. Способи викладення норм права в статтях нормативних актів.
179. Способи тлумачення норм права.
180. Стадії процесу застосування норм права.
181. Структура та функціонування правової держави.
182. Структура теорії держави і права, як науки.
183. Суб'єкти правовідносин.
184. Суб'єктивне і об'єктивне право.
185. Сутність держави: основні сучасні концепції.
186. Сутність, форма, зміст права.
187. Теологічна теорія походження держави і права.
188. Теорія держави і права як наука і навчальна дисципліна, її значення для практики.
189. Тлумачення норм права. Види тлумачення.
190. Фактичний склад: поняття та види.
191. Форма державного устрою як складова форми держави: поняття та види.
192. Форма правління: поняття і види.
193. Функції права.
194. Функції теорії держави і права.
195. Центральна стадія правотворчості.
196. Цілі державної діяльності. Функції держави і його механізму.
197. Цілі і принципи юридичної відповідальності.
198. Чинники, які виключають юридичну відповідальність.
199. Чинники, які впливають на вибір методів пізнання.
200. Юридичні колізії: поняття, види, способи вирішення.
201. Юридичні факти: поняття, класифікація.

6. ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА»

- А-1. Поняття, характеристика і ознаки держави.
- Б-2. Право в системі соціальних регуляторів.
- В-3. Правотворчий процес, поняття та види.
- Г-4. Правореалізаційний процес.
- Д-5. Структура і класифікація норми права.
- Е-6. Державний службовець і посадова особа в механізмі держави.
- Є-7. Співвідношення системи права і системи законодавства.
- Ж-8. Громадське суспільство і правова держава.
- З-9. Законодавча ініціатива: поняття та суб'єкти.
- І-10. Сутність та зміст права.
- К-11. Внутрішня і зовнішня форми держави.
- Л-12. Функції держави і функції державних органів.
- М-13. Співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту.
- Н-14. Юридичні факти.
- О-15. Поняття та види правовідносин.
- П-16. Тлумачення норм права.
- Р-17. Юридична відповідальність: поняття та види.
- С-18. Форма держави Україна.
- Т-19. Система права і правова система.
- У-20. Право і закон: їх співвідношення.
- Ф-21. Система нормативних регуляторів.
- Х-22. Суверенітет держави: народний, національний, державний.
- Ц-23. Правові відносини як форма суспільних відносин.
- Ч-24. Механізм державної влади.
- Ш-25. Типологія правових систем.
- Щ-26. Колізії і прогалини в праві, засоби їх усунення.
- Ю-27. Стадії правотворчого процесу.
- Я-28. Система прав і свобод людини і громадянина.

Альтернативні теми:

1. Судовий прецедент як джерело права.
2. Правова держава і громадянське суспільство.

7. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Нормативні джерела

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.

ІІ. Загальна література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
4. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – Ст. 44.
5. Бабкіна О. В. Теорія держави і права у схемах і визначеннях: навч. посіб. / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2004. – 144 с.
6. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грегул. – 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
7. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
8. Загальна теорія держави і права: підруч. / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.
9. Кельман М. С. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): Підруч. / М. С. Кельман; О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2002. – 353 с.
10. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – Львів: Новий світ, 2003. – 581 с.

11. Котюк В. О. Основи держави і права: Навч. посіб. Вид. 3-тє, доп. і перер. / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 2001. – 432 с.
12. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій: Навч. посіб. / Котюк В. О. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
13. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: Навч. посіб. / Котюк В.О. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.
14. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: Навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
15. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: Навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
16. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права: Навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К.: Істина, 2001. – 304 с.
17. Молдован В. В. Основи держави і права: Курс лекцій / Молдован В. В. – К.: Юмана, 1996. – 176 с.
18. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарєв С. Д., Слюсаренко О. Л. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
19. Основи держави і права: Навч. посіб. / За ред. В. В. Комарова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. – 260 с.
20. Погребной И. М. Теория права: Учеб. пособ. 3-тє изд., испр. и доп. / Погребной И. М. – Х.: 2003. – 128с.
21. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посіб. Вид. 5є, зі змінами. / Рабинович П. М. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
22. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підруч. / Скакун О. Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
23. Сурілов О. В. Основи загальної теорії держави і права. / Сурілов О. В. – Одеса: Одеський університет, 1995. – 128 с.
24. Сухонос В. В. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Сухонос В. В. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 536 с.
25. Теорія держави і права: Навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]; За загл. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.
26. Теорія держави і права: Підруч. / [Лисенков С. Л. та ін.] – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
27. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Упоряд. Шестопалова Л. М. – К.: Прецедент, 2004. – 224 с.
28. Теорія держави і права: Навч. посіб. / За ред. С. Л. Лисенкова. – К.: 2004. – 368 с.

29. Теорія держави і права: Академічний курс: Підруч. / За ред. / О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
30. Теорія держави і права: Навч. посіб. / [Суботін В. М., Філонов О. В., Князькова Л. М., Тодоров І. Я.]. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
31. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. / Авт. упоряд. Кравчук М. В. – К.: Атіка, 2005. – 288 с.
32. Теорія держави і права: Посіб. для підготовки до іспитів / [Тимченко С. М., Калюжний Р. А., Пархоменко Н. М., Легша С. М.]. – К.: Полівода А.В., 2005. – 176 с.
33. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю.А. Ведерников. – 3-тє вид. перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. – 480 с.
34. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Волинка К. Г. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – Бібліогр.: с. 229–232.
35. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К.: НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с.
36. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 416 с.
37. Тлумачний словник з теорії держави і права / Авт.-упоряд. К. Г. Волинка. – К.: Магістр – XXI сторіччя, 2006. – 112 с.
38. Трофимова З. В. Теория государства и права: Учеб. пособ. / Трофимова З. В. – Донецк: 2004. – 176 с.
39. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навчальний посібник / Швидченко І.Г. та ін. – Х.: ФОП Панов А.М., 2017. – 144 с.

III. Спеціальна література

1. Батлер У. Е. Місце пострадянських правових систем на правовій карті світу: відкриті лекції Четвертого міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / У. Е. Батлер. – К.: Логос, 2009. – 20 с.
2. Борщевський І.В. Форма (джерело): теоретико-правова сутність поняття. Правова держава. 2016. №21. С. 6-10.
3. Борщевський І.В. Теоретико-правові аспекти застосування юридичної доктрини як допоміжного джерела права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск

37. Том 1. 2016 р. №7. С. 7-10.
4. Борщевський І.В. Правовий звичай як джерело сучасного права в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 5 (14). 2016 р. С. 3-6.
 5. Борщевський І.В. Доцільність в системі принципів застосування норм права. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. №23. 2020 р. С. 16-20.
 6. Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правовий досвід в юридичній діяльності: загальнотеоретичний аспект. Правова держава. 2020 р. № 37. С. 10-16.
 7. Борщевський І.В. Роль нетрадиційних джерел права в правотворчих процесах України в умовах трансформації суспільства / І.В. Борщевський // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича. Одеса : Фенікс, 2018. С. 200-238.
 8. Бойко І. С. Порівняльне правознавство : навч. посіб. / І. С. Бойко, Б. В. Бабін. – 2-ге вид., випр. та допов. – О. : Фенікс, 2011. – 152 с.
 9. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2008. – Кн. 1. – 344 с.
 10. Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред.: О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2006. – 432 с.
 11. Гринь О.Д., Донченко О.І. Кримінальна відповідальність як різновид юридичної відповідальності / О.Д. Гринь, О. І. Донченко // Правова держава. – 2015 р. – № 19. – С. 129-135.
 12. Гринь О.Д. До питання про ефективність правозастосовних актів / О.Д. Гринь // Митна справа. Науково-аналітичний журнал.- 2015.- № 2(98). – ч. 2. – книга 2. – С. 64-71.
 13. Гринь О.Д. Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття / / О. Д. Гринь // Правова держава. – 2016 р. – № 24 . – С. 11-15.
 14. Гринь О.Д. О разнообразии правоприменительных актов / О. Д. Гринь // Очерки новейшей камералистики. – 2016 г. – № 4. – С. 20-23.
 15. Гринь О.Д. Проблеми правозастосовного процесу та ефективність застосування правових норм / О.Д. Гринь // Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства : монографія; за ред. В.П. Плавича. – Одеса : Фенікс, 2018. – С. 133-165.
 16. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М. : Междунар. отношения, 2010. – 456 с.

17. Кравчук М. В. Правова система США / М. В. Кравчук. – К. : Нора-друк, 2004. – 136 с.
18. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права: Навч. посіб. / Кравчук М. В. – К.: Професіонал, 2004. – 398 с.
19. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Р. Леже. – М. : Волтерс Клувер, 2011. – 576 с.
20. Лукьянов Д. В. Традиционно-правовая семья: понятие, характерные черты и структура: учеб. пособие / Д. В. Лукьянов. – Харьков : Штрих, 2004. – 32 с.
21. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу: відкриті лекції Другого міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / Л. А. Луць. – К. ; Х. ; Сімф. : Логос, 2007. – 23 с.
22. Марченко М.Н. Проблеми загальної теорії держави і права: навч. : в2т. Т.1- М. : Проспект, 2007. 752 с.
23. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права: Навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва – К.: Істина, 2001. – 144 с.
24. Маркова-Мурашова С. А. Правовая система и типология правопонимания: историко-теоретический и сравнительно-правовой анализ / С. А. Маркова-Мурашова. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2005. – 314 с.
25. Маркова-Мурашова С. А. Современные правовые системы: тенденции интеграции и дифференциации / С. А. Маркова-Мурашова. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2005. – 320 с.
26. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение: учебник / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2011. – 784 с.
27. Оксамытный В. В. Правовые системы современного мира: проблемы идентификации: открытые лекции третьего междунар. семинара «Сравнительное правоведение: современное состояние и перспективы развития». – Киев; М. ; Симферополь: Логос, 2008. – 36 с.
28. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2002. – 132 с.
29. Проблеми теорії держави і права: Підручник / М.Н. Марченко М.: Норма, 2008.- 784 с.
30. Розсолів М.Н. Проблеми теорії держави і права: навч. пос.-М.: ЮНІТИ ДАНА, 2007.- 431с.
31. Порівняльне правознавство: підручник / за заг. ред. О. Петришина. – Х.: Право, 2012. – 272 с.

32. Правові системи сучасності : навч. посіб. / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2012. – 492 с.
33. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / за заг. ред. В. С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
34. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності: монографія / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. – К.: Кондор, 2012. – 616 с.
35. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. / за заг. ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. – Х.: Право, 2008. – Т. 1–5.
36. Правова система України: проблеми і тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 черв. 2010 р.). – Х.: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – 172 с.
37. Правовые системы стран мира: энцикл. справ. / отв. ред. А. Я. Сухарев. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 2001. – 840 с.
38. Розсолів М.М. Актуальні проблеми теорії держави і права [Електронний ресурс]: навчальний посібник / Розсолів М.М., Бастрикін О.І., Іванов А.А.- Електрон. текстові данні. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 471 с. – Режим доступу: <http://www.iprbookshop.ru/18188.-> ЕБС «IPRbooks»
39. Романов А. К. Право и правовая система Великобритании: учеб. пособие / А. К. Романов. – М.: Форум, 2010. – 288 с.
40. Синюков В. Н. Российская правовая система. Введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – М.: Норма, 2010. – 672 с.
41. Ситар І. М. Правові системи сучасності (західна традиція права): навч. посіб. / І. М. Ситар. – Л., 2009. – 408 с.
42. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение: основные типы (семьи) правовых систем мира : учебник / О. Ф. Скакун. – Киев : Ін Юре, 2008. – 464 с.
43. Скакун О. Ф. Правова система – держави, суспільства, регіону, світу? (Щодо базових категорій порівняльного правознавства) : відкриті лекції Третього міжнар. наук. семінару «Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку» / О. Ф. Скакун. – К. ; Х.; Сімф.: Логос, 2008. – 32 с.
44. Скакун О. Ф. Правова система України на правовій карті світу: наук. доп. / О. Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2004. – 96 с.
45. Сорокин В. В. Концепция эволюционного преобразования правовых систем в переходный период / В. В. Сорокин. – Барнаул: Изд-во Алтай. гос. ун-та, 2002. – 543 с.

46. Стрельцова Є. Д. Міжнародно-правова уніфікація: еволюційний аспект *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 1 (volume 2). С. 110 – 115.
47. Стрельцова Є. Д. Вплив національних судів на процес міжнародно-правової уніфікації. Матеріали 74-ї звіт. наук. конф. професорсько-викладацького складу і наук. працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 лист. 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 71–74.
48. Стрельцова Є. Д. Уніфікація міжнародного права та її вплив на національне законодавство: монографія. Одеса: «Гельветика». 2019. 522 с.
49. Стрельцова Є. Д. Міжнародне приватне морське право України: сучасний стан системи колізійних норм. *Право України*. 2020. № 6. С. 95–110.
50. Стрельцова Є. Д. Деякі аспекти деформалізації механізмів міжнародно-правової уніфікації. Сучасне право в епоху соціальних змін: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції. Національний авіаційний університет, Київ, 26 лютого 2021 р. Том 1. Тернопіль: Вектор, 2021. С. 355 – 357.
51. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні: монографія / М. Г. Хаустова. – Х.: Право, 2008. – 160 с.
52. Хрідочкін А. В., Макушев П. В. Методологія сучасного правознавства : навчальний посібник / А. В. Хрідочкін, П. В. Макушев. – Дніпро : «Гельветика», 2017. – 368 с.

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Офіційний сайт Верховної Ради України: <http://www.rada.gov.ua>
2. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України «Урядовий портал»: <http://www.kmu.gov.ua/control/>
3. Офіційний сайт Президента України «Офіційне інтернет-представництво»: <http://www.president.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України: <http://mfa.gov.ua/ua>
5. Відомості Верховної Ради України.
6. Урядовий кур'єр.
7. Голос України.
8. Офіційний вісник України.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Укладачі:

*Стрельцова Євдокія Джонівна
Борищевський Ігор В'ячеславович
Гринь Оксана Дмитрівна*

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

**методичні рекомендації
до вивчення навчальної дисципліни**

*Для студентів денного відділення
економіко-правового факультету
Спеціальність: 081 «Право»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)*

Підписано до друку 05.10.2021.
Формат 60х84/16. Ум-друк. арк. 24,36.
Наклад 100 прим. Зам. № 2110-02.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com